

“In den Beginne.....”

Augustus 2013
Roel Dekker
Studentnr: 0657069
Masterscriptie.

Inhoudsopgave

Inleiding

blz 4

Hoofdstuk 1

Het onderzoek van Ellen van Wolde

- 1.1 Inventarisatie van werkwoorden die in Gen 1 schepping weergeven* blz 6
- 1.2 Syntaxis Gen 1:1-3* blz 10
- 1.3 Inhoudelijke betekenis van ברא in Gen 1:1* blz 11
- 1.4 Oudtestamentische visie op de kosmos* blz 12
- 1.5 Vergelijking met scheppingsverhalen uit het oude Nabije Oosten* blz 13
- 1.6 Overige keren dat het werkwoord ברא gebruikt wordt in Gen 1:1-2:4a* blz 14
- 1.7 De conclusie van Van Wolde* blz 16
- 1.8 Van Wolde's toetsing van de conclusie* blz 16
 - 1.8.1 Extern bewijsmateriaal* blz 16
 - 1.8.2 Gods scheppend handelen in het Oude Testament* blz 17
 - 1.8.3 Abstract deelwoord schepper wordt nooit uitgedrukt door ברא* blz 17
 - 1.8.4 Gebruik van ברא in het Oude Testament* blz 17
- 1.9 Van Wolde's herinterpretatie van Gen 1:1-3* blz 18

Hoofdstuk 2

Genesis 1:1-2:4a in een breder kader

- 2.1 De structuur van Genesis* blz 20
- 2.2 De afbakening van het scheppingsverhaal* blz 20
- 2.3 De ontstaansgeschiedenis van Gen 1:1:1-2:4a* blz 21
- 2.4 De structuur van Gen 1:1-2:4a* blz 25
- 2.5 Werkvertaling van Gen 1:1-2:4a* blz 27

Hoofdstuk 3

Inhoudelijke analyse Genesis 1:1-5

- 3.1 Creatio ex Nihilo* blz 31
- 3.2 Inhoudelijke analyse Gen 1:1* blz 32
- 3.3 Inhoudelijke analyse Gen 1:2* blz 35
- 3.4 Inhoudelijke analyse Gen 1:3-5* blz 40
- 3.5 Conclusie* blz 42

Hoofdstuk 4

Syntaxis van Gen 1:1-3

- 4.1 *Gen 1:1 is ondergeschikt aan de hoofdzin in vers 3* blz 45
4.2 *Gen 1:1 is ondergeschikt aan de hoofdzin in vers 2* blz 47
4.3 *Gen 1:1 vormt de titel van het verhaal en is onafhankelijke hoofdzin* blz 47
4.4 *Gen 1:1 is onafhankelijke hoofdzin en geeft Gods eerste scheppingsdaad weer* blz 48
4.5 *Van Wolde: Gen 1:1 is een beperkende relatieve temporele bijzin* blz 49

Hoofdstuk 5

Het scheppingsverhaal in context van het oude Nabije Oosten

- 5.1 *Scheppingsverhalen in het oude Nabije Oosten* blz 51
5.2 *Van Wolde: Het scheppingsverhaal uit Gen 1:1 past onmiskenbaar in het patroon van scheppingsverhalen uit Mesopotamië* blz 54

Hoofdstuk 6

Het gebruik van ברא in Gen 1, en elders in het Oude Testament

- 6.1 *Is ברא altijd verbonden met twee of meer objecten?* blz 56
6.2 *Het scheiden van twee objecten, en het ontbreken van een voorzetsel.* blz 57
6.3 *Kan ברא in andere oudtestamentische teksten scheiden betekenen?* blz 59

Hoofdstuk 7

Overige argumenten en conclusies van Van Wolde.

- 7.1 *Inventarisatie van werkwoorden waarmee in Gen 1:1-2:4a Gods scheppingswerk wordt weergegeven* blz 60
7.2 *Scheppen wordt in het Oude Testament beschreven met andere werkwoorden dan ברא* blz 61
7.3 *Het zelfstandig naamwoord Schepper* blz 62
7.4 *Hemel en aarde worden twee keer geschapen* blz 62
7.5 *ברא is nauw verwant aan בדל* blz 63
7.6 *Twee manieren van scheppen* blz 64
7.7 *Een nieuwe visie?* blz 64

Hoofdstuk 8

- Samenvatting en conclusies blz 65

Bijlage's.

Inleiding

Eind 2009 verschenen in diverse kranten artikelen met prikkelende koppen als “Openingszin Bijbel klopt niet” en “God schiep de aarde niet”.¹ Aanleiding voor het schrijven van deze artikelen was de inaugurele rede van Ellen van Wolde waarin ze ingaat op het gebruik, de betekenis en interpretatie van het Hebreeuwse werkwoord ברא in Genesis 1:1-2:4a.²

In haar rede komt Van Wolde tot de conclusie dat:

“...Genesis 1:1-2 niet een tekst blijkt te zijn die gaat over een absoluut begin in de tijd, maar over het begin van een bepaalde handeling. Vervolgens blijkt de handeling waarover Gen 1:1 spreekt, niet scheppen maar scheiden te zijn. En het begin van die scheiding betreft de hemel en de aarde en niet het derde kosmische deel, de ondergrondse watermassa, die reeds bestond en blijft bestaan...Dus deze tekst vertelt niet over een *creatio prima*, een eerste schepping, niet over een *creatio ex nihilo*, over een schepping uit het niets, en zelfs niet over een schepping uit chaos...”.³

In deze scriptie onderzoek ik of de conclusies van Van Wolde de toets der kritiek kunnen doorstaan. Hierbij richt ik mij met name op de conclusies van Van Wolde dat in Gen 1 geen sprake is van een *creatio ex nihilo*, en dat het werkwoord ברא met scheiden vertaald moet worden in plaats van met scheppen.

In hoofdstuk één geef ik haar onderzoek weer en analyseer ik de stappen die ze zet om tot deze conclusies te komen. In hoofdstuk twee plaats ik het onderzoek van Van Wolde in een breder kader, en ga ik in op de ontstaansgeschiedenis en de structuur van het scheppingsverhaal in Gen 1:1-2:4a. Of het in dit scheppingsverhaal wel of niet gaat om een absoluut begin in de tijd en of hierin wel of geen sprake is van een *creatio ex nihilo*, onderzoek ik in het derde hoofdstuk aan de hand van een semantische analyse van Gen 1:1-5.

De tweede conclusie van Van Wolde, dat het werkwoord ברא met scheiden vertaald moet worden, en Gen 1:1 dus niet spreekt over scheppen maar over scheiden, heeft ze voor een belangrijk deel gebaseerd op haar uitleg van de syntaxis van Gen 1:1-3. Echter, de interpretatie van deze verzen is zeer omstreden. Daarom ga ik in hoofdstuk vier uitvoerig in

¹ O.a. Reformatorisch Dagblad, 08 oktober 2009; Friesch Dagblad, 13 oktober 2009; Trouw, 08 oktober 2009, maar bijvoorbeeld ook in The Times, Volkskrant, NRC, etc.

² E. van Wolde, *Terug naar het begin, Waarom Genesis 1:1 niet gaat over Gods schepping van hemel en aarde*. Nijmegen 2009. Inaugurele rede, uitgesproken bij haar aanvaarding van het ambt van hoogleraar Exegese van het Oude Testament en Bronteksten van het Jodendom aan de Faculteit der Theologie en Faculteit der Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.

³ Ibidem, 30.

op vier posities van interpretatie zoals we die in de literatuur tegenkomen, en op de positie die Van Wolde hierin inneemt.

Of haar beide conclusies onmiskenbaar passen in het patroon van andere scheppingsverhalen uit Mesopotamië, zoals Van Wolde beweert,⁴ onderzoek ik in hoofdstuk vijf. Hierin geef ik een beschouwing van de relatie tussen het scheppingsverhaal uit Gen 1 en andere scheppingsverhalen uit het oude Nabije Oosten. In hoofdstuk zes onderzoek ik of de stelling van Van Wolde, dat ברא met scheiden in plaats van met scheppen vertaald moet worden, toegepast kan worden op de rest van Gen 1 en andere plaatsen in het Oude Testament waar ברא gebruikt wordt. In hoofdstuk zeven volgt een weergave van een aantal argumenten en conclusies die Van Wolde gaandeweg haar onderzoek trekt, en kijk ik of deze de toets der kritiek kunnen doorstaan. Tot slot volgt in hoofdstuk acht een samenvatting en kom ik tot de conclusie dat het onderzoek van Van Wolde onvoldoende overtuigend is om over te gaan tot een nieuwe interpretatie cq. vertaling van Gen 1:1-3.

⁴ Van Wolde, "Terug naar het begin", 14.

Hoofdstuk 1

Het onderzoek van Ellen Van Wolde

In het onderzoek van Van Wolde kunnen we zes stappen onderscheiden.⁵ Ze begint haar onderzoek met een inventarisatie van alle werkwoorden waarmee in Gen 1:1-2:4a Gods scheppingswerk wordt weergegeven. Haar tweede stap bestaat uit een analyse van de syntaxis van Gen 1:1-3. Als derde stap analyseert ze de inhoudelijke betekenis van de goddelijke daad van ברא. De vierde stap in haar onderzoek bestaat uit een analyse van de oudtestamentische visie op de kosmos. In haar vijfde stap vraagt Van Wolde zich af of een idee van scheiding aan het begin van een scheppingsverhaal überhaupt gedacht kan worden in de literatuur van het oude Nabije Oosten. Als zesde en laatste stap onderzoekt ze het gebruik van het werkwoord ברא elders in Gen 1.

Op basis van de uitkomsten van deze zes stappen formuleert Van Wolde haar conclusies dat er in Gen 1:1-2:4a geen sprake is van een *creatio ex nihilo*, en dat het Hebreeuwse werkwoord ברא met scheiden vertaald moet worden in plaats van met scheppen. Vervolgens toetst ze deze conclusies aan intern en extern bewijsmateriaal. Ze onderzoekt de wijze waarop Gods scheppend handelen in het Oude Testament wordt beschreven, en gaat in op het gegeven dat in de Hebreeuwse Bijbel het abstracte deelwoord “schepper” nooit wordt uitgedrukt door het tegenwoordig deelwoord van ברא, maar altijd door dat van andere werkwoorden. Als laatste toetssteen onderzoekt Van Wolde het gebruik van het werkwoord ברא elders in het Oude Testament.

1.1 Inventarisatie van werkwoorden die in Gen 1 schepping weergeven

De eerste stap in het onderzoek van Van Wolde bestaat uit een inventarisatie van werkwoorden die in Gen 1 gebruikt worden om een proces van scheppen, maken, voortbrengen of iets dergelijks weer te geven.⁶

In Gen 1:1 wordt het werkwoord ברא gebruikt om Gods daden met betrekking tot de hemel en de aarde weer te geven. Vervolgens wordt in Gen 1:3-4 het scheppen van het licht beschreven. Dit blijkt plaats te vinden in twee stappen. De eerste stap wordt beschreven door

⁵ E. van Wolde, “Why the Verb ברא does not mean “to Create” in Genesis 1:1-2:4a”, *Journal for the Study of the Old Testament* 34 (2009), 4-5.

⁶ Ibidem, 3-5.

een proces van “laat er zijn”, weergegeven door een combinatie van het werkwoord “spreken” אָמַר, en de aanvoegende wijs van הִיָּה in directe rede. De tweede stap bestaat uit de hifil van het werkwoord בָּדַל “scheiden”. Het scheppen van het uitspannel in Gen 1:6-7 wordt eveneens beschreven door een proces van “laat er zijn”, weergegeven door een combinatie van het werkwoord אָמַר “spreken” en tweemaal de aanvoegende wijs van הִיָּה in directe rede. Vervolgens is er sprake van עָשָׂה “maken” en בָּדַל “scheiden”.

Het scheppen van de aarde in Gen 1:9-10 wordt beschreven als het resultaat van Gods spreken. De zeewateren vloeien samen naar één plaats waardoor het land opkomt. Dit wordt weergegeven door het werkwoord אָמַר “spreken”, gevolgd door de aanvoegende wijs van קָוָה “samenvloeien” in directe rede. Vervolgens wordt het scheppen van de begroeiing op de aarde in Gen 1:11-12 beschreven als het resultaat van Gods spreken en de potentie van de aarde om groen voort te brengen. Dit wordt weergegeven door het werkwoord אָמַר “spreken”, gevolgd door de aanvoegende wijs van דָּשָׂה “voortbrengen” in directe rede, en het werkwoord יָצָא “voortbrengen”. Het voortbestaan van het groen op aarde wordt beschreven als het resultaat van de potentie van zaad zich te vermeerderen. Dit wordt weergegeven door het woord מִיֵּן “naar zijn aard/soort”.

In Gen 1:14-17 worden het firmament en de lichten aan het firmament door God gemaakt met het doel scheiding te maken. Het firmament wordt gemaakt om scheiding te maken tussen de wateren, en de lichten aan het firmament worden gemaakt om scheiding te maken tussen dag en nacht. Dit wordt beschreven door een proces van “laat er zijn”, weergegeven door een combinatie van het werkwoord “spreken” אָמַר, en tweemaal de aanvoegende wijs van הִיָּה in directe rede. Vervolgens is er sprake van עָשָׂה “maken” en בָּדַל “scheiden”.

In Gen 1:20-22 wordt het scheppen van de zee- en de luchtdieren beschreven. In Gen 1:20 worden de zeedieren aangespoord om uit te zwerven over de wateren. Ook dit vindt plaats in twee stappen, en wordt weergegeven door het werkwoord אָמַר “spreken”, gevolgd door de aanvoegende wijs van שָׂרַץ “uitzwerven” in directe rede. De luchtdieren worden vermaand uit te vliegen over de aarde. Dit wordt weergegeven door het werkwoord אָמַר “spreken”, gevolgd door de aanvoegende wijs van עָוָף “vliegen” in directe rede.

In Gen 1: 21 wordt het scheppen van de grote zeedieren, de overige zeedieren en de vogels beschreven met het werkwoord בָּרָא. Vervolgens wordt de voortplanting van de zee- en

de luchtdieren beschreven. Van de overige zeedieren en de vogels wordt gezegd dat ze zichzelf moeten voortplanten naar hun eigen soort. Dit wordt weergegeven door het woord מִיֵּן “naar zijn aard/soort”. De zeedieren worden in Gen 1:22 driemaal aangesproken. Ze moeten vruchtbaar zijn, talrijk worden en de wateren van de zee te vullen. Dit wordt weergegeven in de gebiedende wijs. De vogels worden slechts één keer aangesproken. Ze moeten talrijk worden op de aarde. Dit wordt weergegeven met een aanvoegende wijs van רַבָּה. Opvallend is dat de grote zeedieren juist niet worden aangespoord vruchtbaar te zijn, en de wateren te vullen.

Gods scheppen van de overige levende wezens in Gen 1:24, wordt beschreven als het resultaat van Gods spreken en de potentie van de aarde om levende wezens voort te brengen. Dit wordt weergegeven door het werkwoord אָמַר “spreken”, gevolgd door de aanvoegende wijs van יָצָא “voortbrengen” in directe rede. Het maken van de wilde dieren, het vee en alle kruipende dieren naar hun soort, wordt weergegeven met het werkwoord עָשָׂה.

In Gen 1:26 wordt het voornemen van God om de mens te scheppen beschreven met het werkwoord עָשָׂה, maar bij het daadwerkelijk scheppen van de mens in Gen 1:27, wordt drie keer het werkwoord בָּרָא gebruikt.

In Gen 2:1-4a wordt het scheppingsverhaal afgesloten. In Gen 2:2 wordt nog twee keer het werkwoord עָשָׂה gebruikt. Bij de instelling van de rustdag in Gen 2:3 is nog één keer sprake van het werkwoord בָּרָא, en één keer van het werkwoord עָשָׂה. Het afsluitende vers in Gen 2:4a vat Gods scheppingsdaden samen met de term תּוֹלְדוֹת en het werkwoord בָּרָא.

Uit deze inventarisatie trekt Van Wolde drie conclusies waarin ze aangeeft welk temporeel proces van scheppen door het werkwoord עָשָׂה, door het werkwoord בָּדַל, en door het werkwoord בָּרָא, wordt uitgedrukt:

a) het werkwoord עָשָׂה drukt een temporeel proces uit van een beginsituatie waarin een subject aanwezig is, terwijl er nog geen object aanwezig is. Door het handelen van het subject komt het object tot ontstaan of tot bestaan. In de eindsituatie bestaat het object. Dit komt overeen met wat wij gewoonlijk “scheppen” noemen. Dit werkwoord, met God als subject, komt in Gen 1 voor in vers 7 (object: hemel), vers 16 (object: hemellichamen), vers 25 (object: landdieren), vers 26 (object: mens), vers 31 (object: alles), Gen 2:2 (object: zijn werk), en Gen 2:2 (object: al zijn werk).

b) het werkwoord בָּדַל drukt een temporeel proces uit waarin in de beginsituatie een subject aanwezig is, en twee (of meer) te onderscheiden objecten aanwezig zijn. Door de handeling van het subject worden de reeds bestaande objecten op ruimtelijke afstand van elkaar geplaatst. In de eindsituatie bevinden de reeds eerder bestaande objecten zich in ruimtelijke opzicht op een afstand van elkaar. Dit werkwoord, met God als subject, komt in Gen 1 voor in vers 4 (objecten: licht en duisternis) en in vers 7 (wateren onder en wateren boven).

c) het werkwoord בָּרָא drukt een temporeel proces uit waarin in de beginsituatie het subject God aanwezig is, en een object aanwezig is, dat gedacht wordt als één geheel. Vervolgens verricht het subject een handeling ten opzichte van dit object, en maakt het tot twee (of meer) objecten. In de eindsituatie bevinden zich twee (of meer) objecten op ruimtelijke afstand van elkaar. Dit werkwoord, met God als subject, komt in Gen 1 voor in vers 1 (objecten: hemel en aarde), in vers 21 (objecten: grote zeedieren en vogels), in vers 27 (object: de mens) en in Gen 2:3 (object: al zijn werk).⁷

Volgens Van Wolde wordt dit laatste temporeel proces van scheppen bedoeld in Gen 1:1. God handelt ten opzichte van de, aan het begin van het verhaal reeds bestaande, watermassa en plaatst daarin twee componenten, hemel en aarde, op ruimtelijke afstand van elkaar. Kortom, in de watermassa maakt God scheiding tussen hemel en aarde.

Opvallend genoeg, aldus Van Wolde, wordt het werkwoord בָּרָא niet gebruikt om Gods scheppen van het licht, de hemel, de aarde, de planten, en de lichten aan de hemel weer te geven.⁸ Dit scheppingsproces wordt beschreven door het spreken van God אָמַר, gevolgd door een werkwoord in de aanvoegende wijs in directe rede, of door het werkwoord עָשָׂה.⁹ Hierbij fungeert God altijd als subject en één of meer entiteiten als direct object. Deze objecten worden niet weergegeven met het bepaald lidwoord, en de tekst spreekt niet eerder van hun bestaan, voorafgaand aan de goddelijke actie weergegeven door עָשָׂה.¹⁰ Hieruit concludeert Van Wolde dat het hier gaat om een temporeel proces van een initiële fase van

⁷ Van Wolde, "Why the Verb", 3-6.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Van Wolde, "Terug naar het begin", 9.

niet-bestaan tot aan een finale fase waarin objecten tot bestaan gekomen zijn, een proces dat wij gewoonlijk scheppen noemen.¹¹

Het werkwoord בָּרָא wordt gebruikt om scheiding te maken tussen licht en duisternis en tussen de verschillende watermassa's. Dezelfde werkwoordsvorm wordt gebruikt om het onderscheid tussen dag en nacht, gezette tijden, dagen en jaren, door het hemelse firmament en de hemelse fenomenen te laten voortduren. Het maken van scheiding wordt aldus beschouwd als een goddelijke actie die niet alleen plaats vond aan het begin, maar als een activiteit van hemel-gerelateerde entiteiten die voortduren tot aan de dag van vandaag. Van Wolde concludeert hieruit dat het bij gebruik van het werkwoord בָּרָא om een proces van scheiding gaat, met óf God óf het hemels firmament als handelend subject, en twee duidelijke entiteiten als object.¹²

Vervolgens wijst Van Wolde erop dat in Gen 1 vaker gesproken wordt over עָשָׂה en בָּרָא, dan over בָּרָא, en dat op cruciale scheppingsmomenten (het scheppen van het licht, de hemel, de hemellichamen, de aarde en de planten) בָּרָא niet wordt gebruikt.¹³ Van Wolde vraagt zich dan ook af “wat is dan wel de betekenis van בָּרָא in de context van Gen 1:1-2:4a”?¹⁴

1.2 Syntaxis Gen 1:1-3

In haar tweede stap analyseert Van Wolde de syntaxis van Gen 1:1-3. Gen 1:1 is moeilijk te vertalen vanwege het ontbreken van het bepalend lidwoord bij בָּרָא שָׁמַיִם. Van Wolde volgt in haar vertaling Richard Holmstedt, die met behulp van een grammaticale-klank-uitleg dit vers weergeeft als een onbepaald beperkende relatieve bijzin.¹⁵ Zijn argumentatie is gebaseerd op een drietal kenmerken van relatieve bijzinnen in de Hebreeuwse Bijbel. Het eerste argument dat Holmstedt aanvoert, is dat in Bijbels Hebreeuwse relatieve bijzinnen meestal een expliciet relatief (lid-) woord ontbreekt. Het worden daarom ook wel “naakte” relatieve bijzinnen genoemd. Het zelfstandig naamwoord grenst direct aan het werkwoord, ondanks dat de twee niet in een onderwerp-gezegde relatie staan. Als tweede argument voert Holmstedt aan dat het zelfstandig naamwoord dat voorafgaat aan het werkwoord niet in een status constructus

¹¹ Ibidem.

¹² Van Wolde, “Why the Verb”, 3-5.

¹³ en ook niet bij het maken van onderscheid tussen dag en nacht, de scheiding van de wateren, het onderscheiden van gezette tijden, dagen en jaren op de aarde.

¹⁴ Van Wolde, “Why the Verb”, 6.

¹⁵ R. D. Holmstedt, *The Restrictive Syntax of Genesis 1:1*, *Vetus Testamentum* 58 (2008) 56-67.

verbinding met alleen het werkwoord staat, maar in een status constructus verbinding met de gehele relatieve bijzin. Hiermee staat בראשת in Gen 1 aan het begin van de onbepaalde relatieve zin, die loopt van ברא tot aan את-הארץ. Als derde argument voert Holmstedt aan dat de relatieve zin altijd beperkt wordt, als het eerste element van de relatieve bijzin in een constructus verbinding staat. Hierbij kan het gaan om een beperking in ruimte of tijd. Deze relatieve zin dient om het voorafgaande zelfstandig naamwoord te bepalen. Zo duidt volgens Holmstedt de constructus verbinding van בראשת in Gen 1:1 aan, dat de relatieve bijzin die door בראשת bepaald wordt, beperkt is in tijd.

Holmstedt zegt hiermee dat Gen 1:1 beperkt wordt door בראשת, en dat het derhalve hier wel moet gaan over een specifiek, uniek moment in de reeds bestaande element tijd.¹⁶ Dit impliceert dat het hier niet gaat om een absoluut begin van tijd. Op een zeker moment is God met zijn scheppingswerk begonnen. Tegelijkertijd impliceert deze interpretatie dat Gen 1:1 niet over een *creatio ex nihilo* kan gaan, aangezien het element tijd reeds bestond.

In navolging van Holmstedt stelt Van Wolde voor om Gen 1:1 op te vatten als een relatieve bijzin, die beperkt is in tijd. Ze stelt dan ook voor om Gen 1:1 te vertalen met: “In het begin waarop/toen God de hemel en de aarde ברא”.¹⁷ God is begonnen met zijn scheppingswerk op een uniek en ogenblikkelijk moment in het verleden. Het begin van dit scheppingswerk wordt gemarkeerd door het eerste woord van de relatieve bijzin בראשת, terwijl de schepping zelf een proces door de tijd volgt die later tot een einde komt. Het gaat volgens Van Wolde in Gen 1:1 om een temporeel proces die God insluit als handelend hoofdpersoon, en de hemel en de aarde als directe objecten. De zin die start in Gen 1:1 loopt door in de volgende verzen. Het gaat in Gen 1:1 dus niet om een absoluut begin in de tijd (actio prima), maar om het begin van een specifieke actie, namelijk de goddelijke actie van ברא.¹⁸ Van Wolde zegt: “Veel meer kunnen we er op dit moment niet over zeggen. Het enige dat we op dit moment weten is, dat in Gen 1:1 het werkwoord ברא een bepaalde handeling weergeeft die door God wordt uitgevoerd met het oog op twee directe objecten, hemel en aarde”.¹⁹

¹⁶ Holmstedt, “The Restrictive Syntax” 56-67.

¹⁷ Van Wolde, “Why the Verb”, 7.

¹⁸ Ibidem, 8.

¹⁹ Ibidem, 8.

1.3 Inhoudelijke betekenis van ברא in Gen 1:1

De derde stap in het onderzoek van Van Wolde bestaat uit de vraag naar de inhoudelijke betekenis van de goddelijke daad van ברא. Als het werkwoord ברא wel “iets tot aanzijn, iets tot existentie brengen” zou betekenen (de traditionele interpretatie van de *creatio ex nihilo*), dan zou dit inhouden dat in Gen 1:1 de hemel en de aarde geschapen zijn. Maar hoe zit het dan met Gen 1:6 en Gen 1:9 waarin ook gesproken wordt over de schepping van de hemel en de aarde. Hemel en aarde worden hiermee twee keer geschapen. Dit lijkt niet logisch. Van Wolde concludeert hier dan ook uit dat het werkwoord ברא blijkbaar wat anders dan iets tot existentie/bestaan brengen moet betekenen.²⁰

Uit Van Wolde's inventarisatie van werkwoorden die in Gen 1 het scheppingsproces weergeven, blijkt dat hier vooral gesproken wordt over עשה en בדל. Als God een object maakt of scheidt, dan wordt met name het werkwoord עשה gebruikt. Vervolgens scheidt God het nieuw geschapen object van een reeds bestaand object. Hiervoor wordt het werkwoord בדל gebruikt. Van Wolde vraagt zich hierop af of de betekenis van ברא misschien eerder overeenkomt met בדל dan met עשה.²¹ Ze concludeert dat de betekenis van deze woorden inderdaad dicht bij elkaar liggen.²² Tezamen met haar onderzoek naar de syntaxis van Gen 1:1-3, trekt ze de conclusie dat het werkwoord בדל vooral de goddelijke daad van scheiding aan het begin én de eeuwigdurende scheiding die veroorzaakt wordt door de hemellichamen, weergeeft, terwijl het werkwoord ברא vooral alleen de goddelijke daad van scheiding aan het begin van de schepping lijkt weer te geven. Daarnaast wijst Van Wolde op het verschil in de grammaticale woordparen waarbinnen de twee werkwoorden functioneren. De scheiding die weergegeven wordt met het werkwoord בדל heeft altijd betrekking op twee onderscheiden elementen, die reeds bestaan, zoals dag en nacht, wateren en wateren, licht en donker, etc., terwijl het werkwoord ברא altijd betrekking heeft op een soort van eenheid die in meerdere elementen ruimtelijk wordt gescheiden. Beide werkwoorden ברא en בדל lijken dus scheiden te betekenen, maar verschillen met betrekking tot hun beginpunt en de objecten waarop ze betrekking hebben. ברא wordt gebruikt om iets dat oorspronkelijk uit één geheel bestaat in

²⁰ Van Wolde, “Why the Verb”, 8.

²¹ Ibidem, 20.

²² Ibidem.

twee of meer elementen op te delen/scheiden, בָּדַל wordt gebruikt om twee of meer bestaande elementen van elkaar te onderscheiden.²³

1.4 Oudtestamentische visie op de kosmos

In haar vierde stap onderzoekt Van Wolde de oudtestamentische visie op de kosmos. De twee zelfstandige naamwoorden hemel en aarde hebben in Gen 1:1 beide een bepaald lidwoord. Daarom verwijzen ze óf naar een eerdere introductie van beide woorden, óf naar een wetenschap die de schrijver en de lezer met elkaar delen. Aangezien beide elementen niet eerder in de tekst (kunnen) zijn genoemd, delen de schrijver en de lezer blijkbaar eenzelfde referentiekader die ervoor zorgt dat de genoemde elementen (hemel en aarde) te identificeren zijn. Hieruit kunnen we concluderen dat de algemene visie op het universum in die tijd inhield dat het universum bestond uit tenminste twee componenten, de hemel en de aarde. Daarnaast is er in Gen 1:2-3 sprake van nog een derde element, namelijk de תְּהוֹמוֹת, de diepte. Deze driedelige kosmische visie van hemel, aarde en diepte vormt de achtergrond van Gen 1.²⁴

De hemel wordt in Gen 1:6-7 door God gemaakt als een firmament van vast materiaal in een verticaal georganiseerde watermassa. Het effect hiervan is het ontstaan van twee watermassa's, één boven en één onder het firmament, die op ruimtelijke afstand van elkaar worden gehouden. Het ontstaan van land wordt in Gen 1:9-10 weergegeven als het resultaat van een horizontale ruimtelijke beweging van water in een uiteengaande richting. Hierdoor ontstaan twee ruimtelijke domeinen op aarde, namelijk zeewater en land, die op ruimtelijke afstand van elkaar worden gehouden. Uit deze beide tekstgedeeltes concludeert Van Wolde dat de schepping van hemel en aarde zoals weergegeven in Gen 1:6-10 een ruimtelijke beweging omvat, en een daad van scheiding. De initiële situatie van een onbeschreven eenheid wordt omgevormd tot een uiteindelijke situatie van vier onderscheiden ruimtelijke realiteiten.²⁵ Als dit is wat het werkwoord בָּרָא wil weergeven, dan betekent dit een proces van ruimtelijke scheiding, aldus Van Wolde.²⁶

²³ Ibidem.

²⁴ Vele Bijbelse teksten getuigen van een soortgelijke driedelige kosmische visie. Het verhaal van de zondvloed in Genesis 7:11 en 8:2 spreekt over bronnen/putten en wateren die vanuit grote diepten תְּהוֹמוֹת van onderaf opkomen en over regenwater als water dat vanuit de hemel neerkomt. Hiertussen ligt de aarde. Deuteronomium 33:13 positioneert de hemel boven, de diepte onder, en de aarde ertussenin. En ook Exodus 20:4 is duidelijk over een driedelige kosmische visie: "Gij zult u geen gesneden beeld maken noch enige gestalte van wat boven in de hemel, noch van wat beneden op de aarde, noch van wat in de wateren onder de aarde is".

²⁵ Hemel, aarde, diepte, wateren.

²⁶ Van Wolde, "Why the Verb", 10.

1.5 Vergelijking met scheppingsverhalen uit het oude Nabije Oosten

In haar vijfde stap gaat Van Wolde dieper in op de kosmische visie op het universum in het oude Nabije Oosten. Met betrekking tot de hemel komen we in Mesopotamische teksten twee tradities tegen. In één traditie zijn de hemelen gemaakt van water, in de andere zijn de hemelen gemaakt van steen.²⁷ In beide tradities wordt het hemels firmament beschouwd als een reusachtige solide vaste plaat tussen de watermassa's, die functioneert als een soort van waterkering. Het effect is het ontstaan van twee watermassa, één boven en één onder het firmament, die op ruimtelijke afstand van elkaar worden gehouden. Volgens Van Wolde is Gen 1 een combinatie van beide tradities.²⁸ Met betrekking tot de aarde getuigen Mesopotamische teksten ervan dat men er vanuit ging dat het oppervlak van de aarde een platte ronde vorm had.²⁹ Kaarten van de oude wereld, vanaf de Baylonische kaart tot aan de Griekse kaarten, getekend door Anaximander en Herodotus, laten de bewoonde wereld zien als een ronde platte schijf omgeven door water. De Babyloniërs geloofden dat een grote oceaan het continentale gedeelte van het oppervlak van de aarde omgaf. Van Wolde concludeert, dat het ontstaan van hemel en aarde zoals weergegeven in Gen 1:6-10, overeenkomt met bestaande opvattingen uit het oude Nabije Oosten.³⁰

Een aantal Sumerische en Akkadische teksten bevatten verhalen over de schepping en de organisatie van het universum.³¹ Sommigen, zoals de proloog op het Gilgames-epos, Enkidu and the Netherworld, The Song of the Hoe, KAR 4, Enki and Ninmah, en SpTU 3 67 bevatten verhalen over scheiding van hemel en aarde.³² In al deze teksten wordt met het daar gebruikte werkwoord een daad van ruimtelijke scheiding verondersteld. Een oorspronkelijke situatie van eenheid (een lichaam, een plaats, een vastgeknoopte knoop) wordt uitgespreid, geopend, ontknoopt, ontrold, gescheiden in stukjes, etc. Kortom, het gebruikte werkwoord geeft een daad van ruimtelijke scheiding weer.³³ Volgens Van Wolde laten de gebruikte Sumerische en Akkadische werkwoorden in deze scheppingsverhalen, respectievelijk *bad* en *parāsu*, zien, dat in het oude Mesopotamië de eerste handeling van de godheid eruit bestaat, dat hij hemel en aarde op ruimtelijke afstand van elkaar plaatst of scheidt. Van Wolde concludeert: "Gen 1:1 past feilloos in deze oud-oosterse voorstellingen van het allereerste

²⁷ W. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*, Winona Lake 1998, 334.

²⁸ Van Wolde, "Why the Verb", 9.

²⁹ Horowitz, "Mesopotamian Cosmic Geography", 334.

³⁰ Van Wolde, "Why the Verb", 9.

³¹ Ibidem, 135-142.

³² zie bijlage 1

³³ Van Wolde, "Why the Verb", 12.

begin waarin een godheid als eerste handeling een ruimtelijke scheiding aanbrengt tussen hemel en aarde”.³⁴

1.6 Overige keren dat het werkwoord ברא gebruikt wordt in Gen 1:1-2:4a

Als zesde en laatste stap onderzoekt Van Wolde de overige keren dat het werkwoord ברא in Gen 1 wordt gebruikt. In Gen 1:21 komt ברא voor de tweede keer voor. Het werkwoord wordt hier gebruikt met betrekking tot de dieren die in de zee en in de lucht leven. Het wordt niet gebruikt in relatie tot de dieren op het land. Ondanks dat er in Gen 1:20 slechts sprake is van twee groepen dieren, gaat het in Gen 1:21 om drie groepen, namelijk de dieren die leven in de diepte (grote zeedieren), de zee en in de lucht. De groep grote zeedieren komt niet eerder in de tekst voor, maar heeft hier wel een bepaald lidwoord. Er moet derhalve dus sprake zijn van gezamenlijke wetenschap van schrijver en lezer. Op grond hiervan concludeert Van Wolde dat ברא hier geen scheppen in de zin van iets nieuws creëren kán betekenen. De grote zeedieren blijken immers reeds te bestaan.³⁵ Opvallend genoeg, worden vervolgens in Gen 1:22, waarin de zeedieren en de vogels worden bevolen talrijk te worden op de aarde, de grote zeedieren opnieuw niet genoemd.

Vervolgens merkt Van Wolde op dat we in Gen 1:20-22 een ruimtelijke scheiding van de drie groepen dieren missen. Ze delen samen dezelfde watermassa en luchtsferen. Dit lost ze op door te veronderstellen dat ברא in Gen 1:21 scheiden betekent, waarmee de grote zeedieren hun plaats in de wateren onder de aarde verkrijgen, de vissen hun plaats in de wateren op de aarde, en de vogels hun plaats in de lucht.³⁶

In Gen 1:27 komt ברא voor de derde keer voor. Hier is zelfs drie keer sprake van ברא. Reeds in Gen 1:26 kondigt God zijn plan om mensen te maken aan met het werkwoord עשה, maar bij de daadwerkelijke uitvoering ervan in Gen 1:27a, 27b en 27c wordt het werkwoord ברא gebruikt. Van Wolde vraagt zich dan ook af of we ברא en עשה hier misschien als synoniemen moeten opvatten.³⁷ Bij de analyse van deze verzen maakt ze gebruik van een studie van Randall Garr.³⁸ Garr geeft aan dat in Gen 1:26 is sprake van een godencollectief, waarbij het spreken van God gericht is tot zichzelf en tot de andere leden van de goddelijke

³⁴ Ibidem, 13.

³⁵ Van Wolde, “Why the Verb”, 13.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Van Wolde, “Why the Verb”, 14.

³⁸ W. R. Garr, *In His Own Image and Likeness. Humanity, Divinity, and Monotheism* (Culture and History of the Ancient East, vol 15) Leiden 2003, 87-88.

hofhouding. Maar in Gen 1:27 is alleen sprake is van “het beeld van God” en “zijn beeld”. Hier gaat het dus om God in het enkelvoud, en niet om andere goden. Garr betoogt hierop dat in Gen 1:26, 27 het gebruik van de voorzetsels ב en כ bij respectievelijk צלם (beeld) en דמות (gelijkenis) een plaatsbepalende of vergelijkende functie hebben.³⁹ Ze beperken iets of iemand tot een specifieke ruimtelijke locatie in of binnen een bepaald gebied of eenheid.

Uit de analyse van Garr, concludeert Van Wolde dat in Gen 1:27 God de eenheid of verzameling van het godencollectief uit Gen 1:26 vertegenwoordigt, waarbinnen eveneens de mens zijn plaats heeft.⁴⁰ De handeling die wordt beschreven door het werkwoord ברא start bij een beginsituatie waarin de mens ingesloten is binnen de “verzameling God”, en geeft uitdrukking aan het gegeven dat God de mens scheidt van zichzelf, hem op afstand zet, en een eigen plaats op aarde geeft.⁴¹ Een soortgelijke situatie komen we tegen in Gen 1:27c. De ene mens wordt opgesplitst in twee geslachten, man en vrouw. Volgens Van Wolde wordt het werkwoord ברא hier eveneens gebruikt om het maken van scheiding weer te geven. God maakt scheiding binnen een unieke eenheid, de ene mens, en scheidt deze in mannelijke en vrouwelijke wezens.⁴²

In Gen 2:3 is voor de zesde keer sprake van ברא. In dit vers gaat het over de schepping van de zevende dag. God rustte op de zevende dag van al het werk dat Hij gemaakt had. Hij zegende de zevende dag, en heiligde die. Van Wolde betoogt dat dit heiligen van deze zevende dag inhoudt dat het apart gezet wordt van de overige zes dagen. Daarom moet het hier gebruikte werkwoord ברא eveneens weergegeven worden met scheiden/apart zetten in plaats van met scheppen.⁴³ De zevende en laatste keer dat het werkwoord ברא wordt gebruikt komen we tegen in het afsluitende vers Gen 2:4a. Dit vers wijst letterlijk terug naar het openingsvers in Gen 1:1, en omdat we in Gen 1:1 ברא met scheiden vertalen, moet het ook hier met scheiden worden vertaald, aldus van Wolde.⁴⁴

³⁹ Van Wolde, “Why the Verb”, 15.

⁴⁰ Van Wolde, “Why the Verb”, 17.

⁴¹ Van Wolde, “Why the Verb”, 17.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, 18.

⁴⁴ Ibidem, 19.

1.7 De conclusie van Van Wolde

Aan het eind van haar onderzoek komt Van Wolde tot haar conclusie dat de valentie-structuur⁴⁵ van het werkwoord ברא de volgende elementen bevat:

- God is het grammaticale subject van handelen,
- er zijn twee of meer directe objecten,
- er is een temporeel proces dat begint op het moment dat deze objecten nog dichtbij elkaar staan en niet gescheiden zijn,
- dit temporeel proces eindigt op het moment dat deze objecten ruimtelijk gescheiden zijn en blijven.⁴⁶

Met andere woorden, de conclusie van Van Wolde luidt dat het werkwoord ברא niet scheppen maar scheiden betekent. Totdat nieuw materiaal gevonden is waaruit het tegendeel kan blijken, kunnen we deze opvatting als conclusie hanteren, aldus Van Wolde.⁴⁷

1.8 Van Wolde's toetsing van de conclusie

Nadat Van Wolde tot haar conclusie gekomen is, toetst zij deze aan extern bewijsmateriaal uit het oude Nabije Oosten. Vervolgens onderzoekt ze de wijze waarop Hebreeuwse werkwoorden Gods scheppend handelen in het Oude Testament beschrijven. Als derde toetssteen onderzoekt ze hoe vaak in het Oude Testament het abstracte deelwoord "schepper" wordt uitgedrukt door het tegenwoordig deelwoord van ברא. Tenslotte toetst ze haar conclusie aan de manier waarop de term ברא in het Oude Testament wordt gebruikt.

1.8.1 Extern bewijsmateriaal

Een eerste toetsing aan extern bewijsmateriaal doet Van Wolde door haar conclusie naast scheppingsverhalen uit het oude Mesopotamië te leggen.⁴⁸ Dit doet wat vreemd aan, omdat haar conclusie voor een deel juist op deze verhalen is gebaseerd. In de openingsverzen van de Mesopotamische scheppingsverhalen worden de goddelijke daden van scheiding van hemel en aarde weergegeven. Het Sumerische werkwoord *bad* en het Akkadische werkwoord *parāsu*

⁴⁵ Valentiestructuur: het vermogen van een woord om met andere termen specifieke verbindingen aan te gaan.

⁴⁶ Van Wolde, "Terug naar het begin", 14.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Gilgames Epos, Het lied van de schoffel, *Sptu* 3:67.

drukken het maken van scheiding, het open spreiden, het uiteen plaatsen of op het afstand plaatsen uit, op een wijze die overeenkomt met ברא aldus Van Wolde.⁴⁹

Een tweede toetsing aan extern bewijsmateriaal doet Van Wolde aan de hand van een inscriptie die in de vroege zevende eeuw op een voorraadkruik in een opslagplaats in Jeruzalem is gevonden. Deze inscriptie, gereconstrueerd door Avigad (1972)⁵⁰ en Miller (1980),⁵¹ bevat de tekst “El, de schepper van de hemel en de aarde”. Het woord dat hier voor schepper wordt gebruikt is afgeleid van de stam קנה en niet van ברא. Hoewel Van Wolde de inscriptie als ondersteunend argument voor haar conclusies opvoert, geeft ze zelf aan dat er teveel onzekerheden omtrent de reconstructie bestaan, om de inscriptie als hard bewijs aan te nemen.⁵²

1.8.2 Gods scheppend handelen in het Oude Testament

Een tweede toetsing van haar conclusie doet Van Wolde door de Hebreeuwse werkwoorden waarmee Gods scheppend handelen in het Oude Testament wordt beschreven, te onderzoeken. Ze concludeert, dat behalve het genoemde werkwoord קנה (scheppen), het werkwoord עשה het meest wordt gebruikt om de goddelijke daad van maken of scheppen te beschrijven.⁵³ Het werkwoord יצר wordt gebruikt in verband met het maken van de mens, het dier, het licht, en “alles”.

1.8.3 Abstract deelwoord schepper wordt nooit uitgedrukt door ברא

Als derde toetssteen onderzoekt Van Wolde hoe vaak in de Hebreeuwse Bijbel het abstracte woord “schepper” wordt uitgedrukt door het tegenwoordig deelwoord van ברא. Het abstracte deelwoord “schepper” blijkt nooit te worden uitgedrukt door het tegenwoordig deelwoord van ברא, maar altijd door dat van andere werkwoorden als עשה (meestal), יצר, of פעל.

⁴⁹ Van Wolde, “Terug naar het begin”, 21-23.

⁵⁰ N. Avigad, “Excavations in the Jewish Quarter of the Old City of Jerusalem”, *Israel Exploration Journal* 22 (1971), 193-200.

⁵¹ P. D. Miller, “El, the Creator of the Earth”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 239 (1980), 43-46.

⁵² Van Wolde, “Terug naar het begin”, 22.

⁵³ Bijvoorbeeld Gen 14:19, 22; Exodus 15:16; Deuteronomium 32:6; Psalm 78:54, enz.

1.8.4 Gebruik van ברא in het Oude Testament

Het overige gebruik van ברא in het Oude Testament vormt de vierde toetssteen voor Van Wolde. Maar van de vele keren dat ברא in het Oude Testament voorkomt, bespreekt ze er slechts twee, namelijk Num 16:30 en Jes 45:6-7. In Num 16:30, een omstreden tekst met ברא, gaat het over de Heer die iets nieuws schept, en de aarde die haar mond openspert. Vertalen we in deze tekst ברא met scheppen, dan ontstaat een onbegrijpelijke tekst. Vertalen we het werkwoord daarentegen met scheiden, dan ontstaat er volgens Van Wolde een begrijpelijker tekst, en gaat het over de Heer die scheiding maakt en de aarde die haar mond openspert.

De tweede tekst die Van Wolde bespreekt is Jes 45:5-7. Vertalen we in deze tekst ברא met scheppen, dan zou dit inhouden dat God ook het donker en het kwaad heeft geschapen. Deze vertaling lijkt in te druisen tegen het gegeven dat God een liefdevolle God is. Volgens Van Wolde moet ברא hier dan ook met scheiden worden vertaald. Een vertaling van ברא met scheppen, zou tevens grote vragen in de Bijbelse theologie en de receptiegeschiedenis oproepen.⁵⁴ Volgens Van Wolde wordt in deze tekst terugverwezen naar Gen 1, waar God het duister juist niet heeft gemaakt. Volgens haar wil Jesaja met deze tekst vooral het contrast benadrukken tussen licht en duisternis, vrede en het kwaad, en wordt dit contrast met het werkwoord ברא weergegeven.

1.9 Van Wolde's herinterpretatie van Gen 1:1-3

Op grond van de grammaticale structuur van Gen 1:1-3, vergelijking met scheppingsverhalen uit het oude Nabije Oosten, en toetsing aan intern en extern bewijsmateriaal, concludeert Van Wolde dat toen God begon met het scheppen van hemel en aarde, er in een soort oerocean reeds een ongevormde oerchaos bestond. Op een zeker moment begon God met scheppen. Een proces dat vooral blijkt te bestaan uit het voortdurend maken van scheiding ברא tussen de elementen. Het is volgens Van Wolde dan ook zeer goed mogelijk dat het werkwoord ברא in Gen 1 niet moet worden vertaald met scheppen, maar met scheiden. God schiep de hemel en de aarde niet, Hij scheidde de reeds bestaande chaos.

⁵⁴ Van Wolde, "Terug naar het begin", 16.

Van Wolde stelt dan ook voor om Gen 1:1-3 als volgt te vertalen:

*“In het begin waarop God de hemel en de aarde scheidde,
en de aarde ongegrond was en zonder fundament,
en duisternis over de diepte lag,
en Gods adem zwevende was over de wateren,
zei God: “Er zij licht”.⁵⁵*

“Deze verzen blijken niet te gaan over een absoluut begin in de tijd, maar over het begin van een bepaalde handeling. En de handeling waarover Gen 1:1 spreekt, is niet “scheppen”, maar “scheiden”. Gen 1:2 beschrijft de situatie zoals God die aantrof voordat hij met dit scheiden begon. De aarde bestond reeds, maar was nog bedekt met water, de oervloed. Deze tekst vertelt ons niets over een *creatio prima*, een eerste schepping, niet over een *creatio ex nihilo*, over een schepping uit het niets, en zelfs niet over een schepping uit chaos. Integendeel, het opent zijn vertelling met een enorme watermassa waarin monsters leven, en die gehuld zijn in duisternis. In deze situatie heeft God ruimte gemaakt voor het licht, het land, de planten, de dieren en de mensen.”⁵⁶

⁵⁵ Van Wolde, “Terug naar het begin”, 30.

⁵⁶ Ibidem, 16.

Hoofdstuk 2

Genesis 1:1-2:4a in een breder kader

2.1 De structuur van Genesis

Het Bijbelboek Genesis, en daarmee het Oude Testament, begint in het Hebreeuws met het woord בְּרֵאשִׁית, wat normaliter vertaald wordt met in den beginne. Hiermee wordt direct duidelijk dat het boek gaat over het begin; het begin van het universum, het begin van de mens, het begin van de voorvaders van het volk Israël. Het boek opent met een wijde blik op de gehele wereld, maar gaandeweg wordt de focus nauwer.⁵⁷ In hoofdstuk 1 wordt de schepping van hemel en aarde en alles wat daarop woont, beschreven. De hoofdstukken 2-11 beschrijven de oorsprong van de volken, en de hoofdstukken 12-50 de oorsprong van het volk Israël. Het boek kan hiermee worden onderverdeeld in twee hoofdsecties:⁵⁸

- Gen 1:1-11:9 Oergeschiedenis
(tussentekst: 11:10-26 genealogie van Terach).
- Gen 11:27-50:14 De tijd van de vaders
(eindtekst: 50:15-26 Jozef en zijn broers).

2.2 De afbakening van het scheppingsverhaal

Van Wolde gaat er in haar betoog simpelweg vanuit dat het scheppingsverhaal loopt van Gen 1:1-2:4a, zonder aan te geven waarom ze voor deze afbakening heeft gekozen. Toch vormt in de wetenschappelijke wereld de afbakening een punt van discussie. Hoewel in moderne Bijbelvertalingen het scheppingsverhaal over twee hoofdstukken wordt verdeeld, kan het als één geheel worden gezien, omdat het functioneert als een inleiding op het gehele boek Genesis. Verder wijkt het verhaal qua stijl en inhoud af van de verhalen die erop volgen. Punt van discussie is of de openingssectie eindigt met Gen 2:3 of met Gen 2:4a.⁵⁹ Voor het standpunt dat het gedeelte eindigt met Gen 2:3 zijn een aantal argumenten te geven. Als eerste argument wordt gewezen op het gegeven dat in Gen 2:1-3 de thema's van Gen 1:1 terugkomen, maar dan in omgekeerde volgorde; "hij schiep", "God", "hemel en aarde" komen terug als "hemel en aarde", "God", "schiep". Als tweede argument wordt gewezen op de inclusie "God schiep" die Gen 1:1 en Gen 2:3 met elkaar verbindt. Als derde argument wordt gewezen op het zeer uitzonderlijk gegeven, dat het verhaal afgesloten wordt met "dit is de

⁵⁷ G. J. Wenham, *Genesis 1-15*, (Word Biblical Commentary Vol. 1), Texas 1987, 21.

⁵⁸ H. Seebass, *Genesis, Vol. 1 Urgeschichte*, Neukirchen 1996, 50.

⁵⁹ Wenham, "Genesis 1-15", 5.

geschiedenis van” (Gen 2:4a). Elders in Genesis (bv. Gen 5:1, 11:27) wordt met deze formule juist een nieuwe ontwikkeling geïntroduceerd. Als laatste argument wordt gewezen op het aantal gebruikte Hebreeuwse woorden in Gen 1:1-2 en Gen 2:1-3, in beide een veelvoud van 7. Op basis van deze argumenten gaan velen er vanuit dat Gen 2:3 de openingssectie van het boek afsluit, en dat Gen 2:4 het begin van het volgende gedeelte vormt.⁶⁰

Anderen daarentegen menen juist dat het openingshoofdstuk van Genesis eindigt bij Gen 2:4a.⁶¹ Ook zij wijzen erop dat de beschreven handelingen in een raamwerk zijn geplaatst, met een introductie (Gen 1:1-2) en een conclusie (Gen 2:1-4a), waarbij de conclusie veel overeenkomsten vertoont met de introductie.⁶² Verder wijzen ze op het gegeven dat de laatste woorden van Gen 2:4a “toen ze (de hemel en de aarde) geschapen werden”, terugverwijzen naar Gen 1:1-2. In beide gedeeltes wordt het werkwoord בָּרָא gebruikt. Als derde argument wijzen ze op het gegeven dat het taalgebruik van Gen 2:4a kenmerkend is voor P (Priesterschrift), waartoe eveneens Gen 1:1-2:3 gerekend wordt. Een vierde argument vormt het gegeven dat de formule “dit is de geschiedenis van”, die vaak ter introductie van geslachtsregisters wordt gebruikt, nauwelijks past bij de inhoud van het gedeelte dat er op volgt, Gen 2:4b-4:26.⁶³ In het vervolg van deze scriptie sluiten wij ons bij deze argumentatie aan, en gaan ook wij er vanuit dat het scheppingsverhaal afgebakend wordt door Gen 1:1-2:4a.

2.3 De ontstaansgeschiedenis van Gen 1:1-2:4a

Waarschijnlijk hebben er meerdere versies van Gen 1 bestaan.⁶⁴ Dit blijkt bijvoorbeeld als we Gen 1:1-2:4a uit de Septuagint (LXX) naast de Masoretische tekst (MT) leggen. De eerstgenoemde is niet simpelweg een één op één vertaling van de tweede.⁶⁵ Hiervoor zitten er teveel verschillen tussen beide teksten.⁶⁶ Deze verschillen kunnen op meerdere manieren worden verklaard. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat de vertalers van de LXX (of de redacteurs van de Hebreeuwse tekst die zij vertaalden) geprobeerd hebben de MT te verbeteren. Een

⁶⁰ Bijvoorbeeld Jacob en Cassuto. Wenham, “Genesis 1-15”, 6.

⁶¹ H. Jagersma, *Genesis 1:1-25:11*, (Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel), Nijkerk 1995, 22.; Seebass, “Genesis”, 62; C. S. Westermann, *Genesis 1-11*, Neukirchen, 1999, 104-126.

⁶² Jagersma, “Genesis”, 22.

⁶³ Op basis van deze argumenten gaan bijvoorbeeld Westermann en Seebass er vanuit dat de openingssectie met Gen 2:4a afgesloten wordt, en dat met Gen 2:4b het volgende gedeelte begint. Westermann, “Genesis 1-11”, 104-126; H. Seebass, “Genesis”, 62.

⁶⁴ T. B. Dozeman, K. Schmid, B. J. Schwartz, *The Pentateuch*, Tübingen 2011, 125-138.

⁶⁵ Ibidem, 125-138.

⁶⁶ Bijvoorbeeld in vers 6 en 9 wordt de frase “en het was alzo” toegevoegd. Daarnaast wordt in vers 9 een zin toegevoegd hoe het water bijeen gebracht werd en het droge tevoorschijn kwam. Deze zin ontbreekt geheel in de MT.

andere mogelijkheid is dat de LXX een oudere en “betere” Hebreeuwse tekst representeert dan de MT. Dit kan eveneens een verklaring vormen voor de spanningen, bijzonderheden, doublures enz. die in onze huidige eindcompositie van Gen 1 zitten.⁶⁷ Blijkbaar heeft de eindredacteur van Gen 1 ze over het hoofd gezien, of hij heeft verschillende tradities overgenomen en deze niet altijd even zorgvuldig in een nieuwe compositie herschreven.⁶⁸

Met betrekking tot de ontstaansgeschiedenis van deze eindcompositie bestaan verschillende theorieën. Vanaf de Verlichting kwam, onder invloed van literair-kritisch onderzoek, de Vier-Bronnenhypothese op.⁶⁹ Deze hypothese gaat er vanuit dat de Pentateuch (en dus ook Genesis) is samengesteld uit een viertal bronnen, de J(ahwist) (10/9^e eeuw), de E(lohist) (9/8^e eeuw), de D(euteronomist) (7^e eeuw), en de P(riestercodex) (6/5^e eeuw).⁷⁰ Deze vier bronnen zouden in de vijfde eeuw v.Chr zijn samengesmolten tot de bestaande Pentateuch.⁷¹ Het boek Genesis is volgens deze hypothese samengesteld uit drie hoofdbronnen: J (ongeveer de helft van het materiaal), E (ongeveer een derde), en P (ongeveer een zesde). Ze worden onderscheiden door vijf criteria:

- verschillende namen voor de Godheid (J spreekt van JHWH, E en P

⁶⁷ De aarde die twee keer wordt geschapen, het licht dat wordt geschapen voorafgaand aan de zon en de maan, spanning tussen Gen 2:1 en Gen 2:2, enz.

⁶⁸ T. B. Dozeman, “The Pentateuch”, 125-138.

⁶⁹ Wenham, “Genesis 1-15”, xxvii.

⁷⁰ Met het aanbreken van de nieuwe tijd groeide de interesse in de Pentateuch als geschiedenisboek. Vooral humanisten/filosofen waren sterk in de oertekst geïnteresseerd. Mensen als Thomas Hobbes en Baruch Spinoza betwijfelden openlijk de mozaïsche herkomst/auteurschap van de pentateuch. In 1678 gaf de fransoos Richard Simon de aanzet voor de doorbraak van de pentateuchkritiek. In zijn “*Histoire critique du Vieux Testament*” beschreef hij gedetailleerd de verschillen in taalgebruik, doublures, spanningen en contradicties tussen de wetboeken en de verhalende boeken. Volgens hem konden deze onmogelijk door een en dezelfde auteur geschreven zijn. Simons wordt hiermee als de grondlegger van de historisch-kritische Bijbelwetenschap gezien. In 1711 wees de evangelische pater Henning Bernhard Witter in zijn commentaar op Gen 1:1-17:27 voor het eerst op het afwisselend gebruik van de Godsnaam JHWH en Elohim. Veertig jaar later borduurde Jean Astruc, professor in de medicijnen in Toulouse, hier verder op voort. Hij wilde juist het auteurschap van Mozes verdedigen. Volgens hem had Mozes zelf verschillende schriftelijke bronnen gebruikt. Uitgaand van het afwisselend gebruik van de Godsnamen deelde hij Genesis op in twee hoofdbronnen A (Elohim) en B (JHWH). Een beslissende stap in het klassieke pentateuch onderzoek voltrok zich onder Carl David Ilgen in 1798. Hij deelde Genesis in 3, oorspronkelijk zelfstandige, homogene werken op (die op hun beurt uit meer dan 17 bronnen waren ontstaan), en gaf aan dat Deuteronomium een zelfstandig werk was. Daarmee was de kiem voor de vier-bronnen theorie gelegd. Vijftig jaar later wordt de theorie verder ontvouwd door Hermann Hupfeld in zijn “*Die Quellen der Genesis und die Art ihrer Zusammensetzung von neuem untersucht*”. Hij maakte onderscheid tussen vier bronnen: 1) het eerste Elohistisch geschrift die bij Gen 1 begint (oerschrift); ze is het oudste geschrift en biedt een doorlopende vertelling van de schepping tot aan de landopdeling; 2) een jongere, tweede Elohistische geschrift met de geschiedenis van de vaders; 3) een nog jongere JHWH geschrift, die evenals het oergeschrift bij de schepping begint en zich vooral door het gebruik van de godsnaam JHWH onderscheidt; 4) het boek Deuteronomium. Zijn theorie wordt meestal de nieuwe bronnenhypothese genoemd. In 1876 kwam Julius Wellhausen met zijn baanbrekend werk “*Die composition des Hexateuchs*” en zijn “*Prolegomena zur Geschichte Israels*”. Hierin borduurt hij verder op de vier-bronnentheorie, en wijst hij erop dat de door hem genoemde Priesterschrift Q, de jongste Pentateuchbron is, in ieder geval jonger dan de profeten. Als chronologische volgorde van de bronnen geeft hij: J (=Jahwist: 9. Jh.)- E (=Elohist: 8. Jh.)-D (=Deuteronomium: 7.Jh.)- P(=Priesterschrift: 6.Jh.).

⁷¹ E. Zenger, *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart 1996, 100-121.

- spreken van Elohim);
- dubbele verhalen (meerdere scheppingsverhalen, Gen 1 en 2; herhaling van het zondvloedverhaal, Gen 6 en 9; doublures binnen de aartsvaderverhalen, Gen 12 en 20);
 - verschil in taalgebruik (J “sniijdt” het verbond, P “bevestigt” het verbond);
 - verschil in stijl (J en E bevatten levendige verhalen, P is herhalend en geslachtslijsten);
 - verschil in theologie (P spreekt van een God die op afstand en transcendent is, terwijl J en E spreken over een antropomorfe God).

Op basis van deze criteria wordt Gen 1:1-2:4a meestal toegeschreven aan de Priesterbron. Deze bron wordt gekenmerkt door een onpersoonlijke, formalistische en weloverwogen sobere stijl, een koele beschrijving van een volgorde van feitelijke gebeurtenissen.

Een andere theorie, gebaseerd op de bronnenhypothese, gaat er vanuit dat het Bijbelboek Genesis is ontstaan uit één hoofdbron die in de loop van de eeuwen door verschillende redacteuren is aangevuld met eigen denkbeelden, en met materiaal vanuit andere tradities. Dit proces, waarin de geschriften en verhalen “gegroeid” zijn tot de eindcompositie zoals we die nu kennen, wordt wel de aanvullingshypothese genoemd.

Als derde theorie komen we de fragmenten-hypothese tegen. Deze hypothese gaat er vanuit dat het Bijbelboek Genesis is ontstaan uit vele korte fragmentarische bronnen, een verzameling van mondelinge en schriftelijke tradities, die op een gegeven moment door één of meerdere redacteuren zijn samengevoegd tot de compositie zoals we die nu kennen.

Van veel latere datum is de theorie dat de tekst gebaseerd is op een korte bron die de schepping vooral beschrijft in termen van goddelijke daden (*Tatbericht*). Vervolgens is het verhaal uitgebreid met goddelijke geboden/woorden (*Wortbericht*), die als een inleiding op deze goddelijke daden fungeren.⁷² Het is echter de vraag of het *Tatbericht* niet te fragmentarisch is om als een onafhankelijke schriftelijke bron te hebben bestaan.⁷³ O. H. Steck bijvoorbeeld, heeft hier grote bedenkingen bij. Verschillende kenmerken in het huidige verhaal die W. H. Schmidt beschrijft als latere literaire ontwikkelingen, kunnen volgens hem niet gescheiden worden van het *Tatbericht* materiaal, en moeten daarom wel gelijktijdig zijn ontstaan.

⁷² W. H. Schmidt, *Die Schöpfungsgeschichte der Priesterschrift Zur Überlieferungsgeschichte von Genesis 1:1-2:4a und 2:4b-3:24*, Neukirchen 1973, 50-56.

⁷³ O. H. Steck, *Der Schöpfungsbericht der Priesterschrift. Studien zur literarkritischen und überlieferungsgeschichtlichen Problematik von Genesis 1:1-2:4a*, Göttingen 1981.

Naast deze verschillende ontstaanstheorieën gaan vele onderzoekers, van Gunkel tot Speiser,⁷⁴ er vanuit dat de schrijvers van Gen 1 gebruik gemaakt hebben van het Babylonische scheppingsverhaal Enuma Elisj,⁷⁵ eventueel in samenhang met de *Tatbericht-theorie*. Ondanks dat het hoofdthema van Enuma Elisj verschilt van die van Gen 1,⁷⁶ wijzen ze op de parallellen tussen beide, die afhankelijkheid zouden kunnen aantonen (bijvoorbeeld de schepping van het licht, firmament, droog land, hemellichamen, en het rusten van God op de zevende dag).⁷⁷ Hoewel Van Wolde niet expliciet spreekt van afhankelijkheid, ziet ook zij grote verwantschap tussen het scheppingsverhaal uit Gen 1:1-2:4a en de Enuma Elisj. W. G. Lambert wijst er echter op dat er grote bezwaren zijn om Gen 1 afhankelijk te verklaren van de Enuma Elisj.⁷⁸ Volgens hem representeert de Enuma Elisj niet de normatieve Mesopotamische kosmologie, en waren vele van de veronderstelde parallellen gemeengoed in kosmologieën van het oude Nabije Oosten. Het scheppingsverhaal in Gen 1 kan daarom evenzogoed afhankelijk zijn van andere Mesopotamische tradities zoals het Gilgamesj-epos en het Atrahasis epos, of zelfstandig zijn ontstaan.⁷⁹

Met betrekking tot de datering van de eindfase van het ontstaansproces, waarin Genesis zijn huidige compositie heeft gekregen, kunnen we niets met zekerheid zeggen. De opvattingen lopen uiteen van een datering in de tijd van David en Salomo tot na de periode van de Babylonische ballingschap. Wel wijst het gegeven dat de auteur(s) van Genesis bekend was (waren) met bijvoorbeeld het Atrahasis-epos en het Gilgamesj-epos, op intensieve contacten met de Mesopotamische wereld. Iets wat vooral in de periode van de ballingschap het geval was. Daarnaast zijn in veel verhalen ervaringen uit de tijd van de ballingschap

⁷⁴ H. Gunkel, *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit*, Göttingen 1895; E. A. Speiser, *Genesis* (The Anchor Bible Vol. 1), New York 1964.

⁷⁵ In de Enuma Elisj gaat het om drie thema's; de schepping van de wereld (incl. de schepping van de mens), strijd tussen verschillende goden, en de bouw van de tempel en de stad Babylon. We weten niet wanneer en door wie het epos is geschreven. Omdat de bouw van de tempel en de stad Babylon één van de centrale thema's van het verhaal is, en Marduk één van de hoofdpersonen, ligt het voor de hand aan te nemen dat het verhaal in de omgeving van Babylon, in de tijd van het priesterschap van Marduk ontstaan is. Waarschijnlijk zijn er verschillende voorlopers van het verhaal in omloop geweest, en heeft na een lange ontwikkelings-geschiedenis de huidige tekst waarschijnlijk in de vroeg- of midden-Babylonische tijd zijn huidige vorm gekregen. Tegenwoordig kennen we drie versies van de Enuma-Elisj. Deze zijn hoogstwaarschijnlijk afzonderlijk van elkaar overgeleverd. De meeste teksten behoren tot de Babylonische standaardversie. Deze versie wordt beschouwd als de belangrijkste versie van het epos. Andere versies zijn eigenlijk meer of minder sterk in de tekst ingrijpende Assyrische revisies. De omstandigheden waarin de teksten gevonden zijn, zijn vaak ongewis, omdat ze pas in de 19e eeuw, via vele antiekmarkten beschikbaar zijn gekomen. (T. R. Kämmer, K. A. Metzler, *Das Babylonische Welterschöpfungsepos Enuma Elisj*, Münster 2012, 16-24).

⁷⁶ In de Enuma Elisj draait het om de verering van Marduk en het rechtvaardigen van zijn superioriteit in het Babylonische godendom.

⁷⁷ Zie bijlage 2 "Vrije weergave Enuma Elisj" door KU Leuven.

⁷⁸ W. G. Lambert, "A New Look at the Babylonian Background of Genesis", *JTS* 16, 287-300 (1965).

⁷⁹ Schmidt, "Schöpfungsgeschichte", 50-56.

verwerkt. Hiermee wordt het zeer waarschijnlijk dat in ieder geval in de periode van de ballingschap, en mogelijk ook nog daarna, aan het boek is gewerkt.⁸⁰

2.4 De structuur van Gen 1:1-2:4a

Het scheppingsverhaal kan worden opgesplitst in twee parallelle delen. Na de twee inleidende verzen beschrijft het eerste deel (Gen 1:3-13) de schepping van de eerste drie dagen. In deze eerste drie dagen wordt de nadruk gelegd op het maken van scheiding. Hiervoor wordt steeds het werkwoord לָבַדַּב gebruikt. De schepping vindt plaats door scheiding te maken tussen de verschillende elementen: licht (door scheiding te maken tussen licht en duisternis), het firmament (door scheiding te maken tussen de wateren boven en de wateren onder), en de zeeën en de aarde (door scheiding te maken tussen de wateren en het droge land). Het tweede deel (Gen 1:14-31) beschrijft de schepping van de laatste drie dagen. Hierin ligt de nadruk op het toerusten van de verschillende entiteiten die op de eerste drie dagen geschapen zijn.

In de beide delen wordt de aandacht gevestigd op de derde en op de zesde scheppingsdag. Deze dagen komen qua opbouw met elkaar overeen, omdat hierin de introductieformule en de goedkeuringsformule meerdere keren voorkomen. Ook inhoudelijk bestaat er een relatie tussen beide dagen. Dag drie gaat over de schepping van de aarde, de zee en de planten. Dag zes gaat over de schepping van de dieren en de mens, die op de aarde en in de zee wonen, en van de planten eten. Op eenzelfde manier liggen er relaties tussen de overige dagen. Dag één benoemt de schepping van het licht, dag vier de schepping van de lichtproducerende hemellichamen. Dag twee beschrijft de schepping van het firmament, dag vijf beschrijft de bewoners van dit firmament.

Inleiding: Gen 1:1-2	
<i>Scheiding</i>	<i>Toerusting</i>
1. licht-duisternis	4. zon-maan-sterren
2. water boven-water beneden	5. vissen-vogels
3.a. zee-aarde b. planten	6.a. landdieren b. mens (man en vrouw)
Zevende dag: Gen 2:1-4a	

Opvallend is, dat in dit schema van parallel aan elkaar staande dagen, dag zeven niet past. De structuur van de beschrijving van de zevende dag wijkt af van de structuur van de andere zes dagen. Ook Gen 1:1-2 past niet in dit schema. Tezamen met de reeds genoemde

⁸⁰ Jagersma, "Genesis", 14.

argumenten in paragraaf 2.2, vormt dit een argument om te concluderen dat Gen 1:1-2 opgevat kan worden als introductie van het verhaal, en Gen 2:1-4a als afsluiting van het verhaal.⁸¹

De structuur van de eerste zes dagen is regelmatig van opbouw. Het verhaal is opgebouwd uit acht scènes (Gen 1:1-2, 3-5, 6-8, 9-13, 14-19, 20-23, 24-31 en 2:1-4a), die acht scheppingsdaden beschrijven, en vooraf gegaan worden door tien goddelijke geboden. Dit alles verloopt volgens een repeterend schema en een aantal terugkerende formuleringen.⁸²

- Een introductieformule (“en God zeide”) in Gen 1:3a, 6a, 9a, 11a, 14a, 20a, 24a, 26a.
- Een goddelijk gebod in de jussief in Gen 1:3b, 6bc, 9bc, 11b, 14b-15a, 20bc, 24bc, en cohortatief in Gen 1:26b.
- Een formule die de uitvoering bevestigt (“en het was alzo”) in Gen 1:7d, 11c, 15b, 24d, 30c.
- De uitvoering van het gebod in Gen 1:4b, 7a-c, 16a-18b, 21a-c, 25a-c, 27a-c. De ene keer begint de beschrijving van de uitvoering met het werkwoord “maken” (Gen 1:7a, 16a, 25a), de ander keer met het werkwoord “scheppen” (Gen 1:21a, 27a).
- Een formule van goddelijke goedkeuring (“God zag dat het goed was”) in Gen 1:4a, 10c, 12b, 18c, 21d, 25d, 31ab.
- Een concluderende afsluitende formule (“en het werd avond en het werd morgen, de ... dag”) in Gen 1:5cd, 8bc, 13ab, 19ab, 23ab, 31cd.

Uit het schema blijkt dat het scheppingsproces telkens via eenzelfde stramien verloopt: “God zei.....laat er zijn.....en het was alzo.....en God maakte.....en God zag dat het goed was.....en het werd avond en het werd morgen, dedag”. Daarnaast komen in het verhaal bepaalde woorden in een veelvoud van zeven voor. Zo komt het werkwoord ברא, dat alleen gebruikt wordt voor het soevereine scheppen van God, zeven keer in dit gedeelte voor (Gen 1:1, 21, 3x in 27, 2:3 en 2:4a), het woord יום veertien keer, de term ויהי zeven keer, en de term טוב eveneens zeven keer.

⁸¹ Chiasme: “hij schiep”, ”God”, “hemel en aarde” uit Gen 1:1-2, zien we in Gen 2:1-4a terug als “hemel en aarde” “God” “hij schiep”

⁸² J. T. A. G. M. van Ruiten, *Primaeval History Interpreted, The Rewriting of Genesis 1-11 in the book of Jubilees*, Leiden, Boston, Koln, 2000, 9.

2.5 Werkvertaling van Gen 1:1-2:4a

Ondanks dat de meeste MT-manuscripten meestal relatief laat gedateerd worden, wordt algemeen aangenomen dat de MT van Genesis een opvallend betrouwbare Hebreeuwse tekst representeert uit vroeg-christelijke tijd.⁸³ Deze conclusie wordt bevestigd door gevonden tekstedities bij de Dode Zee. Fragmenten van vijftien gevonden manuscripten van Genesis dateren uit ongeveer de eerste eeuw voor Christus. Deze manuscripten wijken nauwelijks af van de traditionele MT tekst. Hieruit kunnen we concluderen dat de tekst van Genesis reeds in de eerste eeuw was gestandaardiseerd.⁸⁴ Daarnaast kan worden aangetoond dat de Samaritaanse Pentateuch (SamPent) een revisie van de MT weergeeft, waarin de Hebreeuwse grammatica is gemoderniseerd, en taalkundige, historische en theologische problemen zijn gladgestreken of in lijn gebracht met de sectarische ideologie van die tijd.⁸⁵ Veel van deze revisie dateert van ongeveer de vijfde eeuw voor Christus. Derhalve moet de MT tekst wel ouder zijn. Ook de LXX, die vaak lezingen geeft overeenkomstig de SamPent, representeert op sommige punten een latere variant van de Hebreeuwse traditie.⁸⁶ In onderstaande werkvertaling gaan we uit van de MT tekst zoals we die vinden in de Biblia Hebraica Stuttgartensia, Vierte verbesserte Auflage 1990.

1. In het begin schiep God de hemel en de aarde.⁸⁷
2. En de aarde was woest en leeg,
en duisternis lag op de oppervlakte van de oervloed;
en de geest van God zweefde over het water.
3. En God zei: laat er licht zijn. En er was licht.
4. En God zag het licht dat het goed was;
en God maakte scheiding tussen het licht en tussen de duisternis.
5. En God noemde het licht dag en de duisternis noemde Hij nacht.⁸⁸
En het werd avond en het werd morgen: de eerste dag.⁸⁹

⁸³ Wenham, "Genesis 1-15", xxvii.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Origenes leest βρησιθ of βαρησηθ (-σεθ), Samaritana secundum, The Cairo Geniza 1959 spreekt over *barasit*. De Syntaxis van vers 1-3 is zeer problematisch. Zie hoofdstuk vier voor een uitgebreide bespreking hiervan. Deze vertaling gaat er vanuit dat vers 1 een onafhankelijke hoofdzin is, waarin Gods eerste scheppingsdaad wordt weergegeven. Het ontbreken van het bepaald lidwoord komt vaker voor bij temporele zinnen.

⁸⁸ Chiasme van werkwoord en indirect object "noemen-licht//duisternis-noemen", gebruikt om de eenheid van de twee scheppingsdaden uit te drukken.

⁸⁹ Het hoofdtelwoord "één" kan in het Hebreeuws gebruikt worden voor het rangschikkend telwoord "eerste".

6. En God zei: laat er een gewelf zijn in het midden van het water, en laat dat scheiding maken tussen water en water.⁹⁰
7. En God maakte dat gewelf en Hij maakte scheiding tussen water dat onder het gewelf is, en tussen water dat boven het gewelf is. En het was alzo.⁹¹
8. En God noemde het gewelf hemel. En het werd avond en het werd morgen: de tweede dag.
9. En God zei: laat het water onder de hemel samenvloeien op één plaats,⁹² en laat het droge zichtbaar worden. En het was alzo.⁹³
10. En God noemde het droge aarde en het samengevloeiende water noemde Hij zeeën. En God zag dat het goed was.
11. En God zei: laat de aarde groen doen ontspruiten,⁹⁴ zaaddragende planten, vruchtbomen,⁹⁵ vruchtdragend naar hun soort,⁹⁶ zaadbevattend op de aarde. En het was alzo.
12. En de aarde bracht jong groen voort, zaaddragende planten naar hun soort en bomen die vrucht dragen, zaaddragend, naar hun soort. En God zag dat het goed was.
13. En het werd avond en het werd morgen: de derde dag.
14. En God zei: laten er lichten zijn aan het uitspansel van de hemel om scheiding te maken tussen dag en nacht; en laten zij zijn tot aanduiding van vaste tijden en van dagen en jaren.
15. En laten zij zijn tot lichten aan het uitspansel van de hemel om licht te geven op de aarde. En het was alzo.

⁹⁰ Zie 7c, conform Septuagint en vers 9, 11, 15, 20, 24, 30. Het is kenmerkend voor de Septuagint om formules te standaardiseren. MT lezing heeft de voorkeur.

⁹¹ Conform 6b; toevoegen וירא אלהים כי טוב "en God zag dat het goed was", conform vers 4, 10, 12, 18, 21, 31 en 8 (Septuagint). Vooral in vers 8 gaat het om een onlogische toevoeging, omdat de hemel nog niet compleet was voor de vierde dag, en de toevoeging is een verstoring van het zevenvoudig gebruik van de formule.

⁹² Septuagint leest συναγωγν = מקוה "samenkomen", conform ויקרא ה' י'.

⁹³ Septuagint voegt toe καὶ συνηχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκατωῦ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν καὶ ὠφθη ἡ γῆ = ויקרא ה' י' "en het water, dat onder de hemel was, vloeiende samen op hun plaatsen, en het droge land verscheen", kenmerkend voor de Septuagint. Standaardiseren van het patroon door de uitvoeringsformule toe te voegen, welke ontbreekt in de MT.

⁹⁴ Septuagint en Vulgaat verbinden עשב met וירא אלהים כי טוב "groen worden, ontspruiten".

⁹⁵ Lees met enkele manuscripten; Der Hebräische Pentateuch van A. von Gall (1914-1918), Septuagint, Peshitta (Syrische vertaling), Targum Pseudo-Jonathan en Vulgaat וירא אלהים כי טוב. Zij voegen "en" toe voor vruchtbomen. Deze lezing impliceert dat עשב "planten" en עץ "bomen" zijn besloten in וירא אלהים כי טוב "gras", terwijl zonder "en", gras, planten, en bomen, exclusieve categorieën kunnen zijn, conform vers 12. De MT lezing heeft de voorkeur omdat deze moeilijker is, en bijvoorbeeld Hebraïsche Pentateuch de neiging heeft asyndetische constructies te elimineren.

⁹⁶ Voorstel: verwijderen conform vers 12.

16. En God maakte twee grote lichten: het grote licht om te heersen over de dag en het kleine licht om te heersen over de nacht, en ook de sterren.
17. En God plaatste ze aan het uitspansel van de hemel om licht te geven op de aarde,
18. en om te heersen over de dag en de nacht en om scheiding te maken tussen het licht en de duisternis. En God zag dat het goed was.
19. En het werd avond en het werd morgen: de vierde dag.
20. En God zei: laat de wateren wemelen van wemelende levende wezens; en laten er vogels vliegen boven de aarde langs het uitspansel van de hemel.⁹⁷
21. En God schiep de grote zeedieren en alle krioelende levende wezens, waarvan het water wemelt, naar hun soort,⁹⁸ en alle gevleugelde dieren, naar hun soort.
En God zag dat het goed was.
22. En God zegende ze en zei: wees vruchtbaar en word talrijk en vervul het water van de zeeën en laat talrijk worden de vogels op de aarde.
23. En het werd avond en het werd morgen: de vijfde dag.
24. En God zei: laat de aarde voortbrengen levende wezens naar hun soort, vee, kruipende dieren en wilde dieren van de aarde, naar hun soort.
En het was alzo.
25. En God maakte de wilde dieren van de aarde naar hun soort, het vee naar hun soort, en al de kruipende dieren van de aardbodem naar hun soort.
En God zag dat het goed was.
26. En God zei: laten wij mensen maken naar ons beeld, naar onze gelijkenis;⁹⁹ laten zij heersen over de vissen van de zee, over de vogels van de hemel, over het vee, over heel de aarde,¹⁰⁰ en over al de kruipende dieren kruipend op de aarde.
27. En God schiep de mens, naar zijn beeld;¹⁰¹ naar het beeld van God schiep hij hem; mannelijk en vrouwelijk schiep hij hen.
28. En God zegende hen en God zei tot hen: wees vruchtbaar, word talrijk, vervul de aarde en onderwerp haar, en heers over de vissen van de zee¹⁰² en over de vogels¹⁰³ van de hemel en over alle dieren kruipend op de aarde.

⁹⁷ Septuagint voegt toe *καὶ ἐγένετο οὕτως*; voeg toe *וַיְהִי כֵן* “en het was alzo”, opnieuw standaardisering conform vers 6a, maar ook hiermee wordt het zevenvoudig gebruik van de formule verstoord.

⁹⁸ Der Hebräische Pentateuch leest *נִיהָם* “grommende” conform Septuagint en Vulgaat; misschien *גָּהֶם* conform Gen 4:4a.

⁹⁹ Der Hebräische Pentateuch, Septuagint en Vulgaat lezen *וַיְבָרֵךְ*, voegen “en” toe.

¹⁰⁰ Peshitta voegt toe, toevoegen *וַיְבָרֵךְ*

¹⁰¹ Meer dan de Septuagint, misschien in Septuagint verwijderd/uitgewist.

¹⁰² Septuagint voegt toe *καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς* “en al het vee, en heel de aarde”, Peshitta voegt toe *wbb jr*, toevoegen *וּבְחַמָּה* “en over het vee” conform vers 26. Onnodige toevoegingen tbv harmonisatie, MT lezing heeft de voorkeur.

¹⁰³ Der Hebräische Pentateuch leest *הַחַיָּוִת* “de vogels”. Onnodige toevoeging van het bepalend lidwoord.

29. En God zei: zie ik geef aan jullie alle zaaddragende planten op heel de aarde, en alle bomen waaraan zaaddragende vruchten zijn, het zal voor jullie zijn tot voedsel.
30. Maar aan alle dieren op de aarde, en aan alle vogels van de hemel en aan alle kruipende dieren op de aarde, waarin leven is, (geef ik)¹⁰⁴ al de groene planten tot voedsel. En het was alzo.
31. En God zag al wat hij gemaakt had, en zie, het was zeer goed.
En het werd avond en het werd morgen: de zesde dag.
1. Zo werden voltooid, de hemel en de aarde, en al hun legermacht.
 2. Toen God voltooid had, op de zevende dag,¹⁰⁵ het werk dat hij gemaakt had, rustte hij op de zevende dag van al het werk dat hij gemaakt had.
 3. En God zegende de zevende dag, en heiligde die, want daarop rustte hij van al zijn werk, waarvan geldt, dat God schiep door het te maken.
 4. Dit is¹⁰⁶ de geschiedenis van de hemel en de aarde toen zij geschapen werden.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Enkele manuscripten en de Septuagint lezen וְאֵל, voegen “en” toe. Waarschijnlijk וְאֵל conform Gen 9:3.

¹⁰⁵ Der Hebräische Pentateuch, de Septuagint en de Syrische versie lezen שֵׁשֶׁת “zesde”. Een interpretatie om iedere vermoeden dat God actief was op de zevende dag te voorkomen.

¹⁰⁶ Septuagint leest αὕτη ἡ βίβλος “dit is het register” conform Gen 5:1.

¹⁰⁷ Misschien lezen בְּרָאָם אֱלֹהִים “door God geschapen”.

Hoofdstuk 3

Inhoudelijke analyse Genesis 1:1-5

De eerste conclusie van Van Wolde luidt dat de aarde en de oerchaos reeds van eeuwigheid, voorafgaand aan Gods scheppingswerk, bestonden. Volgens Van Wolde spreekt Gen 1:1-3 niet over een absoluut begin in de tijd, niet over een eerste schepping, en ook niet over een *creatio ex nihilo*. Volgens haar bestond Gods scheppingswerk met name uit het maken van scheiding in het pre-existent materiaal. Aan de hand van een analyse van de inhoudelijke betekenis van Gen 1:1-5, kijken we of deze conclusie de toets der kritiek kan doorstaan. Hieraan voorafgaand gaan we kort in op het concept *creatio ex nihilo*.

3.1 *Creatio ex nihilo*

Het concept van de *creatio ex nihilo* is in de eerste eeuwen na Christus ontstaan vanuit een joods-christelijke reactie op de Grieks intellectuele wereld. De Grieken waren ervan overtuigd dat het universum reeds van eeuwigheid bestond. Hierin speelde de ideeënleer van Plato een belangrijke rol. Binnen deze leer worden vormen als eeuwig bestaand en onveranderlijk beschouwd.¹⁰⁸ In zijn *Timaeus* beschrijft Plato wat het wezen van de schepping is, hoe het tot zijn is gekomen, en wat of wie gekend kan worden als haar auteur of schepper.¹⁰⁹ Volgens hem heeft een demiurg uit ongeordende materie (of bewegende chaos) de wereld naar het beeld van de ideeën gevormd. De demiurg treedt hierbij op als een soort ambachtsman die uit bestaand materiaal iets nieuws creëert. Hierbij is dus geen sprake van een *creatio ex nihilo*, maar zijn hemel en aarde geschapen op een specifiek punt in de tijd, uit ongeordende materie die van eeuwigheid is.

In de tweede eeuw ontstond een groeiende sympathie voor deze leer van de eeuwigheid van de materie. Tegelijkertijd speelde de joods-gnostische controverse, die christelijke theologen aanzette om te komen tot een uitgewerkt concept met betrekking tot de schepping van hemel en aarde. In de gnostiek werd een scherp onderscheid gemaakt tussen de God die de mensheid van de wereld verlost (God van liefde) en een inferieure godheid van de Tenach (vaak demiurg genoemd¹¹⁰) die de wereld geschapen heeft. Volgens gnostici gaat het

¹⁰⁸ Een soort van “oerbeeld” of “grondbegrip”.

¹⁰⁹ Theoretische verhandeling van Plato waarin hij zijn natuurfilosofie uiteenzet in dialoogvorm, geschreven omstreeks 360 v.Chr.

¹¹⁰ Deze demiurg moet niet verward worden met de demiurg van Plato, die de wereld schiep uit boosaardig pre-existent materiaal.

in het Oude Testament over deze inferieure lagere godheid terwijl het in het Nieuwe Testament over de verlossende liefdevolle God gaat.

Een van de belangrijkste christelijke schrijvers uit de tweede eeuw die de leer van de gnostiek fel bestreed is Ireneüs van Lyon.¹¹¹ Volgens hem is de God van het Oude Testament dezelfde als de God van het Nieuwe Testament, en is deze God in staat om hemel en aarde vanuit het niets te scheppen. Volgens Ireneüs heeft God vanuit het niets de materie geschapen, en zijn door ordening de hemel en de aarde ontstaan. Voor Ireneüs is de betekenis van de term scheppen tweeledig, en betekent het zowel “tot zijn brengen” als uit het “aanbrengen van orde en structuur”. Mede door zijn werk kreeg het concept van de *creatio ex nihilo* in de loop van de tweede eeuw de overhand. Het werd hét algemeen geldende concept van de kerk, en de Griekse ideeënleer en de leer van de gnostiek werden definitief verworpen. Na een eeuwenlange discussie is uiteindelijk pas op het Vierde Lateraanse Concilie (1215) het concept van de *creatio ex nihilo* formeel gedefinieerd: “*We geloven en belijden dat er slechts één ware God is..... één oorsprong van alle dingen; Schepper van alle zienlijke en onzienlijke dingen, spiritueel en fysiek; die door Zijn eigen almacht in één keer alle dingen maakte uit niets*”.¹¹²

3.2 Inhoudelijke analyse Gen 1:1

Aan de hand van een analyse van de inhoudelijke betekenis van Gen 1:1-5, kijken we of de conclusie van Van Wolde dat Gen 1:1-3 niet spreekt over een absoluut begin in de tijd en ook niet over een *creatio ex nihilo*, de toets der kritiek kan doorstaan. Bij de bespreking van de syntaxis van Gen 1:1-3 in hoofdstuk 4 gaan we uitgebreid in op de betekenis van בראשית. Hier volstaan we met de signalering dat het lidwoord ontbreekt. Hierdoor ligt het voor de hand om, evenals Van Wolde doet, בראשית relatief te interpreteren: “in (een) begin”. Strikt genomen refereert בראשית in Gen 1:1 daarmee niet naar een absoluut begin van alle dingen, maar naar het begin van Gods geordende schepping, inclusief de ordening van de tijd. Op een zeker moment in de tijd is God met zijn scheppingswerk begonnen, en daarmee vormt dit beginnen niet het absolute beginpunt van de tijd.¹¹³

De betekenis van een woord moet echter altijd in relatie tot zijn context beoordeeld worden.¹¹⁴ Heeft בראשית in de context een relatieve of absolute betekenis? Beide is in principe mogelijk. Als we kijken naar andere teksten uit het Oude Testament, dan blijkt dat in

¹¹¹ Kerkvader 140-202 n. Chr.

¹¹² Vierde Lateraanse Concilie: Caput 1: De fide Catholica, 1.

¹¹³ Wenham, “Genesis 1-15”, 12-14. E. A. Speiser, *Genesis* (The Anchor Bible Vol. 1), New York 1964, 12; B. Bauer, “Der priesterliche Schöpfungshymnus in Gen 1”, *TZ* 20 (1964); Van Wolde, “Why the Verb”, 6-8.

¹¹⁴ Wenham, “Genesis 1-15”, 14.

temporele zinnen wel vaker het bijbehorend lidwoord ontbreekt.¹¹⁵ In deze teksten verwijst **בראשית** wel degelijk naar het begin van de tijd (absoluut gebruik), en niet naar een specifieke periode in de eeuwigheid (relatief).¹¹⁶ Derhalve hoeft **בראשית** ook hier in Gen 1:1 niet per definitie een relatieve betekenis te hebben. Verder maakt de context, hier aan het begin van het verhaal van de geschiedenis van de wereld, een absolute betekenis van **בראשית** zeer aannemelijk. De these van Van Wolde dat **בראשית** in Gen 1:1 relatief geïnterpreteerd moet worden, is dan ook te stellig.

Het tweede woord dat we in Gen 1:1 tegenkomen is **ברא**. Het woord komt in het Oude Testament negenenveertig keer voor, overwegend in jongere teksten uit de tijd van of vlak na de Ballingschap. Het werkwoord wordt in het Oude Testament altijd in combinatie met God als subject gebruikt. Hierbij behoeft het niet per definitie om de schepping van de wereld te gaan.¹¹⁷ Het woord draagt dan ook niet expliciet de betekenis van een *creatio ex nihilo*. Desondanks gaat het in Gen 1:1 wel een om eenzelfde idee, namelijk om Gods volkomen soevereine en ongebonden scheppingswerk.¹¹⁸ Nergens wordt in Gen 1 immers melding gemaakt van materiaal dat God voor zijn schepping gebruikt zou hebben. Ook in andere oudtestamentische teksten is sprake van een *creatio ex nihilo*.¹¹⁹ In bijvoorbeeld Ps 33 (hier wordt het werkwoord **עשה** gebruikt) en in Ps 148 (hier wordt het werkwoord **ברא** gebruikt) wordt gesproken over de manier waarop God de hemel en de aarde geschapen heeft. Hij heeft ze geschapen door zijn woord. In deze Psalmen wordt eveneens geen melding gemaakt van enig materiaal of grondstof dat God voor zijn schepping gebruikt zou hebben. Alle nadruk wordt gelegd op de schepping door het woord, waarmee een *creatio ex nihilo* geïmpliceerd wordt.¹²⁰ In Ps 148 worden alle schepselen opgeroepen om de Here hun Schepper te loven en te prijzen. De Psalm staat hiermee in de traditie van Babylonisch-Assyrische en Egyptische gebeden en hymnen, waarin de verschillende goden en elementen worden opgeroepen hun scheppergod (Marduk) of hun zonnegod te loven en te prijzen.¹²¹ Een duidelijker verwijzing naar een *creatio ex nihilo* vinden we in Spreuken 8:22-27. Expliciet wordt in deze tekst gesproken over het bestaan van de wijsheid (God) voordat Hij “het aardrijk en de velden had

¹¹⁵ Jes 46:10, 40:21, 41:4, 26; Gen 3:22, 6:3, 4; Micha 5:1; Hab 1:12.

¹¹⁶ Jes 40:21, 41:4, 46:10; Spreuk 8:23

¹¹⁷ **ברא** wordt bijvoorbeeld ook gebruikt voor de schepping van het volk Israel (Jesaja 43:15).

¹¹⁸ Schmidt, “Schöpfungsgeschichte”, 166-167.

¹¹⁹ Bijvoorbeeld Ps 33:6-9; Ps 148:5; Spreuk 8:22-27.

¹²⁰ Psalm 33: 9 “Want Hij sprak en het was er, Hij gebod en het stond er”.; Psalm 148: 5b “want Hij gebod en zij waren geschapen”.

¹²¹ F. L. Hossfeld, E. Zenger, *Psalmen 101-150*, Freiburg 2008, 842-849.

gemaakt, noch de stofdeeltjes van de wereld”.¹²² Op basis hiervan wordt een dergelijke interpretatie van ברא in Gen 1:1, zeer aannemelijk.

Het eerste subject dat in de Bijbel wordt genoemd is אלהים. Het is het op één na meest gebruikte zelfstandig naamwoord van het Oude Testament. Etymologisch gezien is het woord afgeleid van het Semitische woord voor God “el”. Meestal wordt het in het Hebreeuws in een meervoudsvorm weergegeven, in combinatie met een werkwoord in het enkelvoud. Het is het gebruikelijke woord voor God, meervoudig in vorm, enkelvoudig in betekenis. Een benaming die gebruikt zou kunnen worden voor iedere godheid. אלהים is dan ook geen persoonlijke naam, zoals Yahweh, El Shaddai, Marduk, of iets dergelijks. Desondanks wordt het vaak als zodanig gebruikt. De naam אלהים in Gen 1:1 in combinatie met het werkwoord ברא, impliceert dat God de soevereine Schepper van hemel en aarde is.¹²³ De God van Gen 1 is niet een abstracte naamloze God, maar een God die spreekt en die handelt.¹²⁴

Met het woordpaar ואת הארץ השמים hebben we van doen met een merisme. Een stijlfiguur die wordt gebruikt om in termen van tegengestelde uitersten een alomvattend beeld van iets te beschrijven. In Gen 1:1 wordt deze stijlfiguur gebruikt om het universum, de gehele kosmos, weer te geven met behulp van de woorden hemel en aarde.¹²⁵ We komen het gebruik van dit merisme eveneens tegen in Gen 14:19, 22; 24:3. Gen 1:1 kan dan ook simpelweg vertaald worden met: “in het begin schiep God alles, de gehele kosmos”. Hiermee wordt een *creatio ex nihilo* geïmpliceerd. God schiep alles, niet een gedeelte, maar alles! Het woordpaar wordt gebruikt voor het gehele ruimtelijke domein van de kosmos waarbinnen de schepping plaatsvindt. De aarde beschrijft de onderste helft van de wereldbouw, de hemel heeft betrekking op de bovenste helft.¹²⁶ Deze horizontale opdeling van de kosmos vinden we eveneens terug in de scheiding van de wateren in onderste en bovenste wateren. De onderste wateren behoren tot de aarde, en staan in tegenstelling tot de bovenste wateren die tot de hemel behoren. Deze tweedeling van de kosmos komt in het Oude Testament veelvuldig voor. Daarnaast zijn er oudtestamentische teksten bekend waarin water, respectievelijk de zeeën, als een zelfstandig derde element wordt beschouwd, niet behorend tot de aarde of de hemel.¹²⁷

¹²² Spreuken 8:26.

¹²³ H. Finggren *TDOT* 1:267-284; W. H. Schmidt, *THWAT* 1:153-167.

¹²⁴ Westermann, “Genesis 1-11”, 139.

¹²⁵ J. Krašovec, *Der Merismus im Biblisch-Hebräischen und Nordwestsemitischen*, Rome 1977, 16-25; M. Ottoson, *TDOT* 1:389-391; L. J. Stadelmann, *Hebrew Conception of the World, a philological and literary study*, Rome 1970.

¹²⁶ M. Bauks, *Die Welt am Anfang. Zum Verständnis von Vorwelt und Weltenstehung in Genesis 1 und der altorientalischen Literatur* (WMANT 74), Neukirchen 1997.

¹²⁷ Ex 20:4, Ps 135:6.

Deze zelden aangetroffen drieslag hemel, aarde en water is vergelijkbaar met de schildering van de oerwereld in Gen 1:2, waarin deze drie elementen ook worden genoemd. In Gen 1:2 is sprake van een nog niet bewoonbare en niet-functionele aarde, die woest en ledig is, een oervloed waarop de duisternis ligt, en een boven de zeeën aanwezige geest (hemel). In Jer 4:23 wordt het woordpaar ook gebruikt, maar dan in omgekeerde volgorde. De toestand van de aarde wordt hierin gelijk beschreven als in Gen 1:1. Het is chaotisch, woest en ledig, en wordt door donkerheid en duisternis gekenmerkt.

De betekenis van de afzonderlijke naamwoorden שמים en ארץ in het vervolg van Gen 1 is niet per definitie gelijk aan die van het woordpaar uit Gen 1:1. Op zichzelf betekent שמים lucht of hemel. Het staat symbool voor de woonplaats van God. ארץ betekent aarde of wereld, en staat symbool voor de woonplaats van de mens. Dit is bijvoorbeeld de betekenis van ארץ in Gen 1:2. Hier wordt met ארץ gewoon aarde bedoeld, en niet de gehele kosmos. De context van een tekst moet duidelijk maken of ארץ als afzonderlijke zelfstandige naamwoorden of als merisme beschouwd moeten worden. In teksten waarin het over mensen gaat, worden ארץ en שמים meestal als afzonderlijke zelfstandige naamwoorden beschouwd. Daarentegen worden ze in teksten die over de Schepper en de schepping gaan, vaak als merisme beschouwd. Jesaja bijvoorbeeld spreekt veelvuldig over God als de Schepper van hemel en aarde, kortom de gehele kosmos.¹²⁸

3.3 Inhoudelijke analyse Gen 1:2

Met het woordpaar תהו ובהו hebben we van doen met een hendiadys.¹²⁹ Behalve in Gen 1:2 komen we het woordpaar tegen in Jes 34:11 en Jer 4:23. Verder komt het woordpaar in het Oude Testament niet als een hendiadys voor, alleen als afzonderlijke woorden. תהו komt in het Oude Testament twintig keer als afzonderlijk woord voor, ובהו geen enkele keer. תהו wordt gebruikt om een levensgevaarlijke dreiging, een bedreigende sfeer, de zinloosheid van het menselijk bestaan, en de nietigheid van de goden weer te geven. ובהו komt op geen enkele manier zelfstandig voor, en dient ter versterking van תהו. Onderzoekers geven diverse betekenissen aan het woordpaar. Westermann spreekt over woestijnen, verwoesting,

¹²⁸ Jes 37:16; 42:5; 44:24; 45:12,18; 51:13

¹²⁹ Een hendiadys is een stijlfiguur waarbij een begrip wordt aangeduid door twee zelfstandige naamwoorden aan elkaar te koppelen door "en", in plaats van door de gebruikelijke samenstelling bijvoeglijk naamwoord plus zelfstandig naamwoord. Het gaat om twee termen die verbonden worden door "en" en een eenheid vormen waarin het ene lid wordt gebruikt om het andere lid te kwalificeren.

niets/nietigheid, en leegte.¹³⁰ Tsumura geeft aan dat תהו ובהו wordt gebruikt om óf de toestand van de aarde weer te geven (Gen 1:2 en Jer 4:23), óf het land van Edom (Jes 34:11), waarbij תהו ובהו in Gen 1:2 niets te maken heeft met chaos en woestenij, maar simpelweg leeg betekent.¹³¹ Volgens hem verwijst het woordpaar naar de aarde als een lege onproductieve en onbewoonbare plaats. Albright gaat er vanuit dat תהו een verbinding van תהם (oervloed) en בהו is en zoiets als chaosvloed/water betekent.¹³² Görg spreekt over een levensbedreigende werkelijkheid, tegengesteld aan een voor mensen bewoonbare vredige wereld.¹³³ Schmidt beschouwt de betekenis van het woordpaar als tegengesteld aan de geordende schepping.¹³⁴ Een soortgelijk standpunt neemt Zenger in. Volgens hem werd de kosmos in de chaos ingeschapen. Deze chaos omgeeft en bedreigt de geschapen de kosmos, zonder hem uiteindelijk te vernietigen.¹³⁵ Trimpe heeft het over *Irrsal und Wirrsal*, een woestenij en leegheid die reeds voorhanden is en ordening van God nodig heeft, voordat er leven mogelijk is.¹³⁶ Samenvattend kunnen we zeggen dat de woorden תהו ובהו gebruikt worden om een levensbedreigende, chaotische, ongeordende leegte te omschrijven. Deze ongeordende leegte (woest en ledig) is niet niets. De aarde, de wateren (diepten), de donkerheid, en de wind zijn concrete entiteiten. Ze worden in Gen 1:2 beschreven als zijnde woest en leeg, verkerend in een desolate toestand. Een angstaanjagende wanorde die volkomen tegengesteld is aan de orde die de schepping na zijn voltooiing kenmerkt.¹³⁷ De verschrikking van deze wanorde komen we ook tegen in Jes 34:9-11 en in Jer 4:23. Hierin wordt תהו eveneens verbonden met בהו. In deze teksten wordt een toestand van de aarde beschreven, die in volstrekte tegenstelling staat tot een vredig geordende schepping. De vergelding van God wordt als een kosmisch drama aangekondigd. De elementen water en land zijn niet meer van elkaar te onderscheiden en vormen één massa van pek en zwavel. Hetzelfde geldt voor dag en nacht. Door het brandende pek is de afwisseling van dag en nacht die bij het begin van de schepping door het wisselen van licht en duisternis door God is vastgelegd, verstoord.¹³⁸ De aarde verwordt tot een eenzaam oord, waar geen leven meer mogelijk is. Dit soort teksten brengen ons terug naar de tijd vlak voordat God met het ordenen

¹³⁰ Westermann, "Genesis 1-11", 142.

¹³¹ D. Tsumura, *The earth and the waters in Genesis 1 and 2: A Linguistic Investigation*, Sheffield 1989, 328.

¹³² Ibidem, 313.

¹³³ Schmidt, "Schöpfungsgeschichte", 78-80.

¹³⁴ Ibidem, 78-80.

¹³⁵ E. Zenger, *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart 1996, 33.

¹³⁶ B. Trimpe, *Von der Schöpfung bis zur Zerstreuung*, Osnabrück 2000, 57.

¹³⁷ Zoals in de woestijn in Deut 32:10 en Job 6:18.

¹³⁸ Jes 34:9.

van de oerchaos begon, en deze tijd wordt weergegeven met *תהו ובהו*.¹³⁹ Dit bestaan van een woeste en chaotische oertoestand voorafgaand aan Gods ordening sluit aan bij de conclusies van Van Wolde.

חשך betekent duisternis. Het duidt eenzelfde soort wanorde en chaos aan die ook door *תהו ובהו* wordt aangeduid. Opvallend is dat in Gen 1 nergens wordt gesproken over de schepping van deze duisternis. Blijkbaar is het er gewoon. Er wordt in Gen 1:3 alleen gesproken over de schepping van het licht. Hiermee is er op z'n minst sprake van iets bestaands voorafgaand aan Gods ordening. Op het eerste gezicht lijkt dit gegeven Van Wolde's conclusie te ondersteunen. Echter, in Jes 45:7 wordt expliciet vermeld dat God eveneens de duisternis heeft geschapen.¹⁴⁰ De chaotische en mensvijandelijke elementen als duisternis en oervloed, zijn eveneens van God afkomstig, omdat Hij de schepper van alle dingen is. De duisternis moet evenals de andere elementen, worden beschouwd als een integraal onderdeel van Gods geordende wereld.¹⁴¹ Dat God eveneens de duisternis heeft geschapen sluit aan bij de Qumrantekst 1QS 3-4,¹⁴² een tractaat dat staat in relatie tot Gen 1:1-5. Terwijl Genesis 1 vooral spreekt over de fysieke schepping, spreekt 1QS 3-4 vooral over Gods heilsplan waarop de schepping is gefundeerd.¹⁴³ Daarom moet niet alleen 1QS 3-4 gelezen worden in het licht van Genesis 1, maar moet vooral Genesis 1 gelezen worden in het licht van 1QS 3-4. Als we bijvoorbeeld Gen 1:4b-5 lezen met 1 QS 3-4 in het achterhoofd,¹⁴⁴ dan krijgt deze tekst een sterke morele lading.¹⁴⁵ De voordurende afwisseling van dag en nacht is analoog aan de strijd tussen de geesten van licht en duisternis, die in gelijke mate tot aan het eind der tijden aanwezig zijn.¹⁴⁶ De heerschappij van de zon en de maan over dag en nacht (Gen 1:16) is analoog aan de heerschappij van de mensheid over de wereld (1QS 3:17-18).

Ondanks dat *חשך* duisternis betekent en vaak wanorde en chaos aanduidt, behoeft het gegeven dat er duisternis op de wateren ligt, niet per definitie negatief te zijn. Er wordt in andere teksten immers wel gesproken over God die zichzelf in duisternis hult op momenten

¹³⁹ P. D. Miscall, "Isaiah. New Heavens, New Earth, New Book", *Reading between texts. Intertextuality and the Hebrew Bible*, Louisville 1992, 41-56.

¹⁴⁰ Jes 45:7 "Ik ben de Here en er is geen ander, die het licht formeer en de duisternis schep....."

¹⁴¹ J. Jers, *Schöpfung in Poesie und Prosa des Alten Testaments. Genesis 1-3 im Vergleich mit anderen Schöpfungstexten des Alten Testaments*, JBTh5 1990, 11-36.

¹⁴² Het Twee Geesten Tractaat.

¹⁴³ C. A. Newsom, *The Self as Symbolic Space*, Leiden 2004, 86-87.

¹⁴⁴ Gen 1:4b-5 "God scheidde het licht van de duisternis, en God noemde het licht dag en de duisternis noemde Hij nacht. En het was avond geweest en het was morgen geweest, de eerste dag"

¹⁴⁵ 1QS 3:19, 25: "van een bron van licht komen generaties van waarheid, en van een bron van duisternis de generaties van perversiteit.... Hij schiep de geesten/spirits van licht en duisternis, en op hen fundeerde Hij elke daad"

¹⁴⁶ 1 QS 4:16.

van grote openbaringen.¹⁴⁷ Daarom bevat Gen 1:2 een zekere dubbelzinnigheid in z'n verwijzing naar de duisternis die op de wateren ligt. Het kan een extra verschrikkende dimensie toevoegen aan de oervloed, maar het kan eveneens verwijzen naar de verborgen aanwezigheid van God.

תהום komen we veelvuldig in het Oude Testament tegen.¹⁴⁸ Meestal wordt het vertaald met diep water. Diep water kan het leven van de mens zo bedreigen dat hij erin verdrinkt,¹⁴⁹ maar, in het droge klimaat van het Oude Nabije Oosten, kan het eveneens de redding van zijn leven betekenen.¹⁵⁰ In Gen 1:2 wordt תהום gebruikt om de dreigende oervloed weer te geven die de aarde omgeeft. Deze oervloed bestaat reeds voorafgaand aan de ordening van de elementen. Het geeft het nog niet begrensde en ongeordende water van vóór de ordening weer. Volgens Ps 148:7 en Jes 51:9 verblijven chaoswezens als de Leviathan of Rahab in deze oervloed. Wezens die vanaf het begin van de schepping door God moeten worden overwonnen.¹⁵¹ Hiermee is er op z'n minst sprake van iets bestaands voorafgaand aan Gods scheppingswerk, waarmee de conclusie van Van Wolde wordt ondersteund. Ook na Gods scheppingswerk blijft de תהום chaos, dood en verderf veroorzaken. In Gen 7 heeft de vloed een zeer dreigende en alles verwoestende uitwerking. Het herinnert aan de tijd van vóór de schepping. Toch ligt de oervloed binnen de machtssfeer van God. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in Ps 104, waarin de oervloed door God op z'n plaats teruggewezen wordt, en waarin God de Leviathan heeft gemaakt om er mee te spelen.

In de mythologieën van het oude Nabije Oosten komen we eveneens verwijzingen naar het bestaan van een grote oervloed tegen.¹⁵² Gunkel wijst erop dat het Hebreeuwse תהום vergeleken kan worden met de Tiamat, de Babylonische Godin, die door Marduk verslagen wordt en wiens karkas gebruikt wordt om de hemel en de aarde te scheppen.¹⁵³ Hij ziet hierin een verwantschap tussen Gen 1 en de Mesopotamische scheppingsmythen. Westermann daarentegen ziet hier geen verwantschap tussen. Hij wijst erop dat op het moment dat de auteur van Genesis (Priesterbron) het woord תהום gebruikte de term al veel langer gebruikt werd om een grote watervloed te omschrijven. Volgens hem vinden we het motief van water

¹⁴⁷ Deut 4:11; 5:23; Ps 18:12.

¹⁴⁸ Bijvoorbeeld in Ps 77:17, Ps 106:9, Jes 63:13.

¹⁴⁹ Ex 15:8

¹⁵⁰ Gen 49:25 en Deut 8:7

¹⁵¹ Job 26:12.

¹⁵² Westermann, "Genesis 1-11", 142.

¹⁵³ J. H. H. Gunkel, *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit*, Göttingen 1895.

als reeds bestaand element, weliswaar in de scheppingsmythen van het oude Nabije Oosten terug, en heeft het ongetwijfeld de schrijver beïnvloed, maar is een directe verwantschap niet aan te tonen.¹⁵⁴

Met betrekking tot de interpretatie van het woordpaar **רוּחַ אֱלֹהִים** bestaat eveneens verschil van inzicht onder de commentatoren. Von Rad, Speiser, Schmidt en Westermann beschouwen het als een beschrijving van de oerchaos, en vertalen het met “een sterke wind.....”.¹⁵⁵ Anderen, Cassuto, Kidner, en Gispén, en ook oudere commentatoren als Gunkel, Skinner en Procksch, geven de voorkeur aan de traditionele vertaling: “de geest van God...”, terwijl Ridderbos en Steck denken aan “de adem van God”.¹⁵⁶ De discussie draait om de combinatie van de twee woorden. **רוּחַ** kan adem/wind betekenen of geest. **אֱלֹהִים** betekent meestal God. Daarmee krijgen we de gebruikelijke vertaling “adem/geest van God”. Maar in enkele passages komt **אֱלֹהִים** voor als een alternatief om een superlatief weer te geven.¹⁵⁷ Hiermee kan het woordpaar vertaald worden met “krachtige wind”. Ter ondersteuning van hun visie geven Westermann en Schmidt aan, dat Gen 1:2 uit drie parallelle zinnen bestaat: “de aarde was totale chaos”, “duisternis lag op de diepte”, en “een sterke wind zweefde over de wateren”. Gen 1:2 geeft hiermee een sterke beschrijving van de totale oerchaos, die voorafging aan het goddelijk scheppingswoord in Gen 1:3. Een verwijzing naar de Geest van God is volgens Westermann en Schmidt in deze context niet passend. Gods Geest kan immers niet aanwezig zijn op een plek waar totale verdorvenheid en chaos heerst? Daarom zou de vertaling “sterke wind” de voorkeur verdienen. Het lijkt echter onwaarschijnlijk dat **אֱלֹהִים** in Gen 1:2 als een superlatief gebruikt wordt. In de navolgende verzen wordt **אֱלֹהִים** alleen gebruikt in de betekenis van God, en nergens anders in het Oude Testament komt deze woordcombinatie in de betekenis van krachtige wind voor. De combinatie verwijst altijd naar de Geest of Wind van God. Daarnaast hoeft de vertaling “Geest van God” niet in tegenstelling te staan tot de beginwoorden van Gen 1:2, waarin het gaat over chaos en duisternis. Zoals bovenstaand reeds is opgemerkt, is de term duisternis ambivalent. Het kan eveneens worden gebruikt om Gods ondoorgrondelijkheid en verborgen aanwezigheid weer te geven. Als dit laatste is wat in Gen 1:2 met duisternis wordt bedoeld, dan past de gangbare vertaling “Geest van God” prima.

¹⁵⁴ Westermann, “Genesis 1-11”, 142.

¹⁵⁵ Wenham, “Genesis 1-15”, 16.

¹⁵⁶ Ibidem, 16.

¹⁵⁷ Gen 23:6, echter ook hier is de superlatieve interpretatie van **אֱלֹהִים** met sterk/machtig omstreden.

3.4 Inhoudelijke analyse Gen 1:3-5

Het woordpaar **אמר אלהים** komt in het Oude Testament veel voor en wordt gewoonlijk vertaald met “God zei”. Dit is eveneens de gebruikelijke vertaling van Gen 1:3, maar hier functioneert het woordpaar tevens als een gebod. God schept door Zijn woord. Hij spreekt en het is er. Hiermee wordt expliciet duidelijk gemaakt dat de schepping niet per ongeluk tot stand is gekomen. Het gaat in Gen 1 niet om een emanatie of de geboorte van de wereld of iets dergelijks, maar om een doelbewuste actie van de goddelijke wil.¹⁵⁸ Het spreken van God is nauw verbonden met zijn scheppingswerk. God schept niet alleen door zijn woord, maar door woord én daad. Evenals bij de schepping van hemel en aarde, is er geen grondstof voorhanden. Het enige dat voorhanden is, is het spreken van God. Er wordt geen enkele keer melding gemaakt waarvan of waaruit God iets schept. Daarom kan het niet anders dan dat het ook in Gen 1:1-3 gaat om een schepping vanuit het niets, een *creatio ex nihilo*.

In het vervolg van Gen 1, spreekt God verschillende keren met of tot iets of iemand die ook zelf reeds geschapen is. De aangesprokene wordt ingeschakeld om ook zelf iets nieuws te scheppen. Zo assisteert de aarde bij het voortbrengen van allerlei gewassen, en roept God mens en dier op om vruchtbaar te zijn en talrijk te worden. De schepping zelf wordt hiermee door God opgeroepen om te participeren in zijn scheppend handelen.

Het eerste element dat door God wordt geschapen is licht, **אור**. Licht is het meest belangrijke element in een wereld die zonder licht, duisternis en chaos is.¹⁵⁹ Licht wordt in het Oude Testament vaak gebruikt als metafoor voor leven, redding en de aanwezigheid van God. Het is de antithese van donkerheid en duisternis. Duisternis is waar geen licht is. Licht is fundamenteel voor de schepping, het dringt donkerheid terug, en maakt leven mogelijk. Opmerkelijk is, dat het licht al geschapen wordt, voordat de hemellichamen zon en maan geschapen worden. Blijkbaar heeft dit licht de zon en maan niet nodig. Het gaat hier om een van God afstralend licht.

Met de steeds terugkerende opmerking **וירא אלהים את האור כי טוב**, “en God zag dat het (licht) goed was” lijkt God z’n eigen scheppingswerk te beoordelen. De frase komt in Gen 1 zeven keer voor en is een soort van hymne die de grootheid van de schepper prijst. Van het licht wordt expliciet gezegd dat het goed was. Dit expliciet noemen van het geschapen object zien we in de andere goedkeuringsformules niet terug. Ook hiermee wordt het belang van de schepping van het licht extra benadrukt.

¹⁵⁸ Emanatie: uitvloeiing, uitstorting, uitstraling of voortvloeiing van iets bestaands.

¹⁵⁹ Stadelmann, “Hebrew Conception”, 49.

Het werkwoord *בדל* wordt gewoonlijk vertaald met scheiden of scheiding maken. Scheiding maken is een van de centrale voorstellingen in Gen 1. God maakte scheiding tussen licht en duisternis, bovenste en onderste wateren, dag en nacht, etc. Hij maakte deze scheiding omdat Hij een voorkeur had voor het eerste. Zo wordt bijvoorbeeld van het licht expliciet gezegd dat het goed was, terwijl over de duisternis niets wordt gezegd. Eveneens worden de bovenste wateren, die de regen geven, beschouwd als meer waardevol dan zeewater.¹⁶⁰ We kunnen hier een parallel trekken met andere passages uit het Oude Testament waarin het maken van scheiding bijna synoniem staat aan de goddelijke uitverkiezing.¹⁶¹ Van Israel wordt verwacht dat zij net zo onderscheidend is als haar Heer. Het volk moet onderscheid maken tussen rein en onrein, heilig en profaan, etc.¹⁶² Op een soortgelijke manier als in dit soort teksten wordt in Gen 1 het licht gescheiden van de duisternis.

Zeven keer volgt na de schepping van een object een goddelijk woord, óf wordt het geschapen object een naam gegeven met de frase *ויקרא אלהים*, “en God noemde...”. Het licht noemde Hij dag, en de duisternis noemde Hij nacht, enz. In scheppingsverhalen uit het oude Nabije Oosten, is het scheppen van objecten vaak verbonden met het geven van een naam. Het geven van een naam aan iets of iemand betekent in het oude Nabije Oosten, en ook in het Oude Testament, dat degene die de naam geeft, macht verkrijgt over het object waaraan hij de naam heeft gegeven. Zo ook in Gen 1:5. Van de duisternis wordt weliswaar niet gezegd dat het door God geschapen is (het is er gewoon), maar wél dat God er een naam aan geeft. Hiermee wordt ook de duisternis onder zijn macht gebracht. Andere elementen worden in Gen 1 simpelweg door het geven van een naam benoemd. Er wordt niet van gezegd dat ze zijn geschapen, maar door ze een naam te geven, komen ze onder de machtssfeer van God.

ויהי ערב ויהי בקר יום אחד het werd avond en het werd morgen, een/de (eerste) dag. Met deze formule wordt Gods scheppingswerk iedere dag afgesloten. Het hoofdtelwoord *אחד* “één” wordt in het Hebreeuws vaak gebruikt voor het rangschikkend telwoord “eerste”. Waarschijnlijk verwijst het eerst noemen van de avond en daarna de morgen, naar het joodse concept van de dag. De eerste dag begint met duisternis en eindigt na een periode van licht bij het invallen van de avond, de start van de tweede dag. Toch gaat het in Gen 1 niet zozeer om de indeling van de dag, maar om de verdeling van de tijd in zes dagen.¹⁶³ Met het noemen van

¹⁶⁰ B. Otzen, *TDOT* 2:1-3.

¹⁶¹ Lev 20:24; Num 8:14; Deut 4:41; 10:8; 1 Kon 8:53.

¹⁶² Lev 10:10; 20:25.

¹⁶³ Westermann, “Genesis 1-11”, 19.

de morgen en de avond, de nummering van de dagen, en het rusten van God op de zevende dag, wordt een tijdsperiode van goddelijk scheppingswerk beschreven.

3.5 Conclusie

Als we naar bovenstaande analyse van de inhoudelijke betekenis van Gen 1:1-5 kijken, dan komen hier een aantal elementen naar voren die Van Woldes conclusies ondersteunen:

- Door het ontbreken van het lidwoord bij בראשית ligt het voor de hand om Gen 1:1 relatief te interpreteren. Hiermee wordt door Gen 1 niet een absoluut begin van de tijd weergegeven.
- De ongeordende leegte (woest en ledig) die met de woorden תהו ובהו wordt omschreven, is niet niets. Deze woorden komen we ook tegen in Jes 34:9-11 en in Jer 4:23. Hierin wordt een toestand van de aarde beschreven, die ons terugbrengen naar de tijd vlak voordat God met het ordenen van de oerchaos begon. Hiermee is op z'n minst sprake van iets bestaands vóór dat God met zijn scheppingswerk begon, en kan het hier dus niet gaan om een *creatio ex nihilo*.
- Met חשך wordt de duisternis weergegeven. Nergens wordt in Gen 1 gesproken over de schepping van deze duisternis. Blijkbaar is het er gewoon. Er wordt in Gen 1:3 alleen gesproken over de schepping van het licht. Hiermee lijkt eveneens sprake te zijn van iets bestaands voorafgaand aan Gods ordening, en kan het hier dus niet gaan om een *creatio ex nihilo*.
- In Gen 1:2 wordt תהום gebruikt om de oervloed weer te geven die de aarde omgeeft. Deze oervloed bestaat reeds voorafgaand aan de ordening van de elementen. Het geeft het nog niet begrensde en ongeordende water van vóór de ordening weer. Ook hier lijkt sprake te zijn van iets bestaands voorafgaand aan Gods ordening, en kan het hier dus niet gaan om een *creatio ex nihilo*.

Maar er zijn evenzoveel elementen aan te wijzen die haar conclusies weerleggen:

- Het is in principe evengoed mogelijk om בראשית in absolute zin te interpreteren. Uit andere teksten uit het Oude Testament, blijkt dat in temporele zinnen wel vaker het bijbehorend lidwoord ontbreekt.¹⁶⁴ In deze teksten verwijst בראשית wel naar het begin van de tijd (absoluut gebruik). Derhalve hoeft בראשית ook in Gen 1:1 niet per definitie een relatieve betekenis te hebben. Daarnaast is het zo dat de context, hier aan het begin van het verhaal

¹⁶⁴ Jes 46:10, 40:21, 41:4, 26; Gen 3:22, 6:3, 4; Micha 5:1; Hab 1:12.

van de geschiedenis van de wereld, een absolute betekenis van בראשית zeer aannemelijk maakt.

- Het gebruik van het merisme ואת הארץ ואת השמים in Gen 1:1, in de betekenis van de gehele kosmos, verwijst juist wel naar een *creatio ex nihilo*. God schiep de gehele kosmos, niet een slechts stukje ervan. Hiermee kan Gen 1:1 vertaald worden met: “in het begin schiep God alles, de gehele kosmos”. Hiermee wordt een *creatio ex nihilo* geïmpliceerd.
- Hoewel in Gen 1 nergens wordt gesproken over de schepping van de duisternis, is hier wel sprake van in Jes 45:7. Hierin wordt expliciet vermeld dat God naast het licht ook de duisternis heeft geschapen.¹⁶⁵ Hiermee vervalt één van de argumenten van Van Wolde, en wordt een *creatio ex nihilo* mogelijk.
- Het werkwoord ברא draagt niet expliciet de betekenis van een *creatio ex nihilo*, maar in andere teksten waar het werkwoord עשה wordt gebruikt,¹⁶⁶ en waar ברא wordt gebruikt,¹⁶⁷ is hier wel sprake van. Dit maakt het zeker mogelijk dat het in Gen 1 eveneens gaat om een *creatio ex nihilo*.
- Opvallend is dat geen enkele keer wordt aangegeven waaruit of waarvan God iets schept. Blijkbaar is er geen grondstof voorhanden. Dit gegeven impliceert een schepping vanuit het niets, een *creatio ex nihilo*.
- In Spreuken 8:22-27 wordt expliciet gesproken over het bestaan van de wijsheid voordat God “het aardrijk en de velden had gemaakt, noch de stofdeeltjes van de wereld”.¹⁶⁸ Behalve het bestaan van de wijsheid (God zelf), bestond er ten tijde van de schepping niets, zelfs geen stofdeeltjes. Ook dit gegeven maakt een *creatio ex nihilo* zeer aannemelijk.

Er blijken dus zeker een aantal elementen in het scheppingsverhaal voor te komen die Van Woldes conclusies ondersteunen. Er spreken echter evenzoveel argumenten tegen. De conclusie aan het eind van dit hoofdstuk kan dat ook niet anders luiden dan dat de stelling van Van Wolde dat “Gen 1:1-3 niet spreekt over een absoluut begin in de tijd, niet over een eerste schepping, en niet over een *creatio ex nihilo*” te stellig is.

¹⁶⁵ Jes 45:7 “Ik ben de Here en er is geen ander, die het licht formeer en de duisternis schep.....”

¹⁶⁶ Bijvoorbeeld Ps 33.

¹⁶⁷ Bijvoorbeeld Ps 148.

¹⁶⁸ Spreuken 8:26.

Hoofdstuk 4

De syntaxis van Gen 1:1-3

De basis voor de conclusie van Van Wolde wordt voor een belangrijk deel gevormd door haar opvattingen over de syntaxis van Gen 1:1-3. De interpretatie van deze verzen is omstreden, en binnen het onderzoeksveld bestaat hierover geen consensus. We behandelen de vier posities zoals we die in de literatuur tegenkomen.

- a) Gen 1:1 is een beperkende relatieve temporele bijzin, ondergeschikt aan de hoofdzin in vers 3, met vers 2 als aanvullende tussenzin:¹⁶⁹
“In (het) begin toen God de hemel en de aarde schiep (*vers 1, temporele bijzin*)
en de aarde was woest en.....(*vers 2, aanvullende tussenzin*)
zeide God; laat er licht zijn” (*vers 3, hoofdzin*).
- b) Gen 1:1 is een beperkende relatieve temporele bijzin, ondergeschikt aan de hoofdzin in vers 2:¹⁷⁰
“In (het) begin toen God de hemel en de aarde schiep (*vers 1, temporele bijzin*),
was de aarde woest en.....” (*vers 2, hoofdzin*).
- c) Gen 1:1 vormt de titel van het verhaal, en moet worden beschouwd als een onafhankelijke hoofdzin:¹⁷¹
“In (het) begin schiep God de hemel en de aarde” (*vers 1, onafhankelijke hoofdzin*).
- d) Gen 1:1 is een onafhankelijke hoofdzin die Gods eerste scheppingsdaad beschrijft.
“In (het) begin schiep God de hemel en de aarde” (*vers 1, onafhankelijke hoofdzin*).

Theologisch gezien hebben deze verschillende interpretaties grote gevolgen. Met uitzondering van de vierde positie, veronderstellen ze allen het reeds bestaan van chaotisch pre-existent materiaal, voordat God met zijn scheppingswerk begon. De pro- en contra-argumenten van de verschillende posities worden in onderstaande paragrafen beschreven. Vervolgens gaan we dieper in op de positie van Van Wolde

¹⁶⁹ Deze interpretatie komen we voor het eerst tegen bij Rashi, Frans Rabbijn uit de Middeleeuwen, 1040-1105. Rashi wordt beschouwd als een van de meest belangrijke uitleggers van de Thora en de Talmood.

¹⁷⁰ Deze interpretatie komen we voor het eerst tegen bij Ibn Ezra, Spaans Rabbijn uit de Middeleeuwen, 1089-1164. Hij schreef een uitgebreide verklaring van de Thora met taalkundige en grammaticale analyse.

¹⁷¹ Gunkel, “Schöpfung und Chaos”; Schmidt, “Schöpfungsgeschichte”, 50-56; Westermann, “Genesis 1-11”, 104-126.

4.1 Gen 1:1 is ondergeschikt aan de hoofdzin in vers 3

De positie dat het in Gen 1:1 gaat om een temporele bijzin, ondergeschikt aan de hoofdzin in vers 3, met vers 2 als aanvullende tussenzin, komen we in de literatuur voor het eerst tegen bij Rashi. Moderne verdedigers van deze positie zijn bijvoorbeeld Bauer en Speiser.¹⁷² Ze wijzen allereerst op de betekenis van בראשית uit vers 1. Volgens hen zou dit vertaald moeten worden met “in (een) begin”, zonder bepalend lidwoord. Met het bepalend lidwoord zou בראשית een absolute betekenis krijgen, en zou het vertaald moeten worden met “in het begin”. Echter, in het Oude Testament wordt het woord ראשית zelden in absolute zin, in de betekenis “eerste van alles”, gebruikt.¹⁷³ Meestal wordt het in relatieve zin gebruikt, in de betekenis van “toen...”, “vanaf het moment dat...”, “het begin van...”. Het duidt vaak het begin van een bijzondere periode aan. Zo wordt bijvoorbeeld het tijdsverloop tussen het eerste optreden van een koning en het begin van het nieuwe jaar “het begin van de regering van.....” genoemd.¹⁷⁴

Als tweede argument wijzen verdedigers van deze positie op het gegeven dat בראשית samen met ברא in een status constructus verbinding staat. Hoewel een zelfstandig naamwoord in een status constructus verbinding met een werkwoord zelden voorkomt (als het al voorkomt, staat het bijbehorende werkwoord meestal in de infinitief/ onbepaalde wijs, terwijl het hier in het perfectum ברא “hij schiep” staat),¹⁷⁵ zou de vertaling hiermee moeten luiden “Het begin van Gods scheppen van.....”, of “toen God begon met het scheppen van.....”. Toen...., vanaf dát moment, is God begonnen met zijn scheppingswerk. Volgens deze redentatie verwijst בראשית in Gen 1:1 niet naar een absoluut begin van alle dingen, maar naar het begin van Gods ordenende scheppingswerk, inclusief de ordening van de tijd. God is met zijn scheppingswerk begonnen op een moment dat er reeds iets was. Daarmee vormt dit beginnen niet het absolute startpunt van de tijd, maar een bepaald moment in de tijd.

Als derde argument verwijzen de verdedigers van deze positie naar de overeenkomst met Gen 2:4b. Dit vers wordt als begin van het tweede scheppingsverhaal beschouwd. Ook hier hebben we te maken met een temporele bijzin, ondergeschikt aan de hoofdzin, met aanvullende tussenzin. Letterlijk staat hier “op de dag/ten tijde/toen de Here God aarde en hemel maakte...”. Gen 2: 5-6 vormen hierbij de bijbehorende aanvullende bijzinnen. Verder

¹⁷² B. Bauer, “Der priesterliche Schöpfungshymnus in Gen 1”, *TZ* 20 (1964), 1-9; Speiser, “Genesis”, 12.

¹⁷³ Maar bijvoorbeeld wel in Jes 46:10, en Spreuk 8:23.

¹⁷⁴ Zie bijvoorbeeld Jer 26:1, 27:1, 28:1, 49:34.

¹⁷⁵ Twee met elkaar verbonden woorden die gezamenlijk een bezittelijke samenstelling vormen. Een soortgelijke constructie komen we tegen in Hos 1:2.

gaat het ook hier om een status constructus verbinding, maar staat het bijbehorende werkwoord עשה wel in de infinitief.

Als vierde argument verwijzen de verdedigers van deze positie naar de Enuma Elisj. Hier komen we een soortgelijke structuur tegen als in Gen 1:1-3; een beperkende relatieve temporele bijzin, gevolgd door verschillende aanvullende bijzinnen en afsluitend een hoofdzin.¹⁷⁶

Een vijfde argument wordt verkregen door de syntaxis van de eerste drie verzen als geheel te bestuderen. Hierbij wordt het karakter van Gen 1:2 bepaald door de syntaxis van het Hebreeuws. Als de situatie uit Gen 1:2 een gevolg van Gen 1:1 zou zijn, dan zou het subject moeten volgen op het object, en zou er in Gen 1:2 moeten staan והיתה הארץ. Maar hier staat והארץ היתה, en volgt het object op het subject. Logischerwijs houdt dit in dat Gen 1:2 een aanvullende bijzin van Gen 1:1 is, terwijl de hoofdzin in Gen 1:3 staat. De structuur van het gedeelte kan schematisch als volgt worden weergegeven:

Gen 1:1	In (het) begin toen God de hemel en de aarde schiep (<i>temporele bijzin</i>),
Gen 1:2	en de aarde was (op dat moment) woest.....(<i>aanvullende bijzin</i>),
Gen 1:3	toen zei God.....(<i>hoofdzin</i>).

Ondanks genoemde argumenten, wordt deze positie toch door diverse recente commentatoren verworpen.¹⁷⁷ Als eerste en belangrijkste argument voeren zij aan dat het ontbreken van het bepalend lidwoord bij בראשית niet automatisch impliceert dat het hier om een status constructus verbinding gaat. In temporele zinnen ontbreekt in het Bijbels Hebreeuws vaker het lidwoord.¹⁷⁸ Daar komt bij dat de tekst relatief laat is ge vocaliseerd, en kan aan de vocalisatie niet al teveel waarde worden gehecht. Een tweede argument vormt het gegeven dat een interpretatie van een tekst voor een groot deel afhankelijk is van zijn context, en niet kan worden aangetoond dat בראשית in Gen 1:1 zeker niet een absolute betekenis kan hebben. בראשית verwijst op andere plaatsen in het Oude Testament wel degelijk naar het begin van de

¹⁷⁶ Toen de hemel in de hoogte nog geen naam had/niet genoemd werd (temporele bijzin), en de aarde onder nog geen naam had, en Apsu, die hen verwerkt had, en chaos, Tiamat, de moeder van beiden, hun wateren waren met elkaar/door elkaar vermengd, en geen veld gevormd was, geen moeras gezien werd; toen geen van de Goden tot aanzijn was geroepen, en niemand een naam gekregen had, en geen bestemmingen [waren bepaald/geweid] (aanvullende bijzinnen); toen werden de Goden geschapen in het midden van de [hemel] (hoofdzin).

¹⁷⁷ H. P. Müller, *THWAT* 2: 711-712.

¹⁷⁸ Jes 46:10, 40:21, 41:4, 26; Gen 3:22, 6:3, 4; Micha 5:1; Hab 1:12.

tijd (absoluut gebruik), en niet naar een speciale periode in de eeuwigheid (relatief).¹⁷⁹ De context, hier aan het begin van het scheppingsverhaal, maakt het juist zeer acceptabel dat *בראשית* in absolute zin wordt gebruikt. Als derde argument voeren de tegenstanders van deze positie aan dat de genoemde overeenkomsten met Mesopotamische bronnen meer overeenkomsten hebben met Gen 1:2-3 dan met Gen 1:1.

Er kan dus niet expliciet worden aangetoond dat *בראשית* in vers 1 geen absolute betekenis zou kunnen hebben. Daarmee wordt een absolute interpretatie van Gen 1:1 mogelijk en acceptabel.

4.2 Gen 1:1 is ondergeschikt aan de hoofdzin in vers 2

De positie dat het in Gen 1:1 gaat om een beperkende relatieve temporele bijzin, die ondergeschikt is aan de hoofdzin in vers 2, komen we in de literatuur voor het eerst tegen bij Ibn Ezra. Maar heeft sindsdien heeft deze weinig aanhang gekregen. Op zichzelf is dat niet verwonderlijk. Het gaat hier om de minst waarschijnlijke interpretatie. In Gen 1:2 worden namelijk heel duidelijk omstandigheden genoemd die aanvullende achtergrondinformatie geven om Gen 1:1 of Gen 1:3 te begrijpen. Daarom moet óf Gen 1:1 óf Gen 1:3 wel de hoofdzin zijn.

4.3 Gen 1:1 vormt de titel van het verhaal en is onafhankelijke hoofdzin

Veel moderne commentatoren staan achter de positie dat Gen 1:1 moet worden beschouwd als een onafhankelijke hoofdzin, en dat het de titel van het verhaal vormt.¹⁸⁰ Ze wijzen op het gegeven dat Gen 1:1 (introductie) in een chiastische relatie tot Gen 2:4a (afsluitende conclusie) staat (scheppen, hemel en aarde // hemel en aarde, scheppen).¹⁸¹ Hiermee wordt het raamwerk gevormd waarbinnen het scheppingsverhaal zich afspeelt. Ze beschouwen Gen 1:1 als het werk van een editor die het later als titel heeft toegevoegd aan het gehele hoofdstuk. Volgens hen kan de zinsnede in absolute zin wordt geïnterpreteerd, en kan het worden vertaald met “In het begin schiep God de hemel en de aarde”. Ze gaan niet uit van een status constructus verbinding tussen *בראשית* en *ברא* en beschouwen Gen 1:2-30 als een inhoudelijke weergave van wat wordt bedoeld met het woord *ברא* uit Gen 1:1. Volgens hen gaat het om het aanbrengen van orde in (pre-existent) reeds bestaande chaos. De oorsprong

¹⁷⁹ Jes 40:21, 41:4, 46:10; Spreuk 8:23

¹⁸⁰ Gunkel, “Schöpfung und Chaos”; Schmidt, “Schöpfungsgeschichte”, 50-56; Westermann, “Genesis 1-11”, 104-126.

¹⁸¹ Wenham, “Genesis 1-15”, 13.

van deze chaos wordt onbesproken gelaten, maar tegen de achtergrond van mythologieën van het oude Nabije Oosten, wordt verondersteld dat deze van eeuwigheid is.

Een van de verdedigers van deze positie is Gunkel. Wel wijst hij op de contradictie die in deze positie ontstaat tussen Gen 1:1 en Gen 1:2.¹⁸² Want, hoe kan in de titel van God worden gezegd dat Hij de aarde schiep, als de aarde reeds bestond voorafgaand aan zijn scheppingswerk, zoals deze positie impliceert? Meestal wordt deze contradictie opgelost, door een diachronische uitleg van Gen 1:1 te geven. Voordat Gen 1 zijn huidige compositie kreeg, ging het verhaal alleen over God die een donkere chaotische wereld aantrof, en deze vervolgens heeft geordend. Een editor (Priesterbron) heeft deze oudere lezing van eigen commentaar, en daarmee van een titel (Gen 1:1), voorzien.

Tegenstanders van deze uitleg merken op dat, als inderdaad een onbekende editor een titel aan het verhaal heeft toegevoegd, hij zijn toevoegingen niet adequaat heeft geïntegreerd in het oudere materiaal.¹⁸³ Gen 1:1 geeft immers niet geheel zuiver de inhoud van het verhaal weer. Het spreekt over het scheppen van de hemel en de aarde (door God), terwijl het vervolg van het verhaal spreekt over pre-existent materiaal (chaos) dat geordend wordt. De titel dekt de lading van het verhaal niet. Hiermee wordt de interpretatie aan het wankelen gebracht. Het is namelijk zeer onwaarschijnlijk dat een editor, die bewust een titel boven een verhaal aanbrengt, zulke opvallende contradicties in zijn werk achterlaat. Daarnaast is een interpretatie van een tekst pas valide als de tekst ook synchroon kan worden geïnterpreteerd vanuit zijn gehele uiteindelijke compositie.

4.4 Gen 1:1 is onafhankelijke hoofdzin en geeft Gods eerste scheppingsdaad weer

De interpretatie dat Gen 1:1 een onafhankelijke hoofdzin is die Gods eerste scheppingsdaad weergeeft, was de gangbare visie vanaf de tweede-derde eeuw v.Chr.¹⁸⁴ tot aan de tiende eeuw n.Chr.¹⁸⁵ Wellhausen en Childs zijn voorbeelden van verdediger van deze positie.¹⁸⁶

Een van de belangrijkste argumenten om Gen 1:1 te beschouwen als een onafhankelijke hoofdzin waarin Gods eerste scheppingsdaad beschreven wordt, is het gegeven dat deze interpretatie van alle vier het oudst is. Het ligt het meest dicht bij de tijd van het ontstaan van de eindcompositie van Genesis 1. Een tweede belangrijk argument komt voort uit het gegeven dat deze interpretatie het mogelijk maakt om de tekst op een natuurlijke manier synchroon te

¹⁸² Gunkel, "Schöpfung und Chaos".

¹⁸³ Wenham, "Genesis 1-15", 13.

¹⁸⁴ Na het ontstaan van de Septuagint.

¹⁸⁵ Afronding van de Masoretische tekst.

¹⁸⁶ J. Wellhausen, *Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments*, Berlijn 1963; B. S. Childs, *Myth and reality in the Old Testament*, Londen 1962.

interpreteren; Gen 1:1: eerste scheppingsdaad; Gen 1:2: gevolgen van Gen 1:1; Gen 1:3: eerste scheppingswoord.

Een derde argument wordt gevormd door het gegeven dat Gen 1:2-3 niet direct afhankelijk kunnen zijn van buiten-Bijbelse bronnen. Dit wordt ondermeer duidelijk uit het gegeven dat Mesopotamische bronnen de beschreven gebeurtenissen in ontkennende formuleringen weergeven; “toen de hemel nog niet was benoemd”, enz., terwijl Genesis de gebeurtenissen in bekennde formuleringen beschrijft; “de aarde was totale chaos”, enz.¹⁸⁷ Het lijkt dan ook waarschijnlijker dat Gen 1:2-3 geschreven zijn door dezelfde schrijver die ook verantwoordelijk is voor Gen 1:1. In ieder geval zijn ze niet simpelweg geleend van een buiten-Bijbelse bron.

Als vierde argument kan genoemd worden dat de voorstelling dat God eerst stoffelijke zaken heeft geschapen, zoals de oeroceaan, en deze vervolgens ordende, juist vele Egyptische parallellen kent.¹⁸⁸

Er spreken dus verschillende argumenten voor deze positie. Echter, het gegeven dat God chaos zou hebben geschapen die Hij vervolgens ordende, is in strijd met andere teksten uit het Oude Testament, waarin expliciet gezegd wordt dat God orde schiep, en géén chaos.¹⁸⁹ Daarnaast geeft de inhoud van Gen 1:1 aan dat God de hemel en de aarde schiep, wat symbool staat voor de gehele geordende kosmos.

4.5 Van Wolde: Gen 1:1 is een beperkende relatieve temporele bijzin

Van Wolde volgt in haar interpretatie Richard Holmstedt die dit vers weergeeft als een onbepaald beperkende relatieve bijzin (positie a).¹⁹⁰ Holmstedt beargumenteert dat het in Gen 1:1 moet gaan om een status constructus verbinding, waarbij בראשת in een status constructus verbinding staat met de gehele relatieve bijzin die loopt van ברא tot aan את-הארץ. Van Wolde sluit zich hierbij aan. Volgens haar wordt deze relatieve bijzin beperkt in tijd. Ze zegt “Gen 1:1 wordt beperkt door בראשת, en moet daarom wel gaan over een specifiek, uniek moment in de reeds bestaande element tijd”.¹⁹¹ Op een zeker moment in de tijd is God met zijn scheppingswerk begonnen. Van Wolde stelt dan ook voor om Gen 1:1 te vertalen met:

¹⁸⁷ G. F. Hasel, “The Significance of the Cosmology in Gen 1 in relation to Ancient Near Eastern Parallels”, *AUSS 10* (1972), 1-20

¹⁸⁸ V. Nottter, *Biblischer Schöpfungsbericht und Ägyptische Schöpfungsmythen*, Stuttgart 1974, 23-26

¹⁸⁹ Jes 45:18

¹⁹⁰ Holmstedt, “The Restrictive Syntax of Genesis 1”, 56-67.

¹⁹¹ Van Wolde, “Why the Verb”, 7.

“In het begin waarop/toen God de hemel en de aarde ברא”.¹⁹² Hierbij wordt het begin van Gods scheppingswerk gemarkeerd door het eerste woord van de relatieve bijzin בראשת, terwijl de schepping zelf een proces door de tijd volgt die later tot een einde komt. Volgens Van Wolde gaat het in Gen 1:1 dan ook niet om een absoluut begin in de tijd (actio prima), maar om het begin van een specifieke actie, namelijk de goddelijke actie van ברא.¹⁹³

In bovenstaande paragrafen hebben we echter geconstateerd dat het ontbreken van het bepalend lidwoord bij בראשת niet automatisch impliceert dat het hier om een status constructus verbinding gaat. In temporele zinnen ontbreekt wel vaker het lidwoord.¹⁹⁴ Daarnaast kan niet worden aangetoond dat בראשת hier persé niet een absolute betekenis zou kunnen hebben. Er zijn andere plaatsen in het Oude Testament aan te wijzen waar בראשת wel naar het begin van de tijd refereert (absoluut gebruik), en niet naar een speciale periode in de eeuwigheid (relatief).¹⁹⁵ Daarnaast hebben we gezien dat de context, hier aan het begin van het scheppingsverhaal, het juist goed mogelijk maakt dat בראשת in Gen 1:1 in absolute zin wordt geïnterpreteerd. Hiermee vervalt het belangrijkste argument onder de conclusie van Van Wolde.

¹⁹² Ibidem, 7.

¹⁹³ Ibidem, 8.

¹⁹⁴ Jes 46:10, 40:21, 41:4, 26; Gen 3:22, 6:3, 4; Micha 5:1; Hab 1:12.

¹⁹⁵ Jes 40:21, 41:4, 46:10; Spreuk 8:23

Hoofdstuk 5

Het scheppingsverhaal in context van het oude Nabije Oosten

Bij de totstandkoming van haar conclusie onderzoekt Van Wolde de relatie tussen Gen 1:1-2:4a en scheppingsverhalen uit Mesopotamië. Hierbij gaat ze zeer selectief te werk met de keuze van haar teksten. In de Mesopotamische teksten die Van Wolde vergelijkt met Gen 1, is inderdaad sprake van het maken van scheiding tussen hemel en aarde. Daaruit trekt ze de conclusie dat in (alle) Mesopotamische scheppingsverhalen sprake is van het maken van scheiding, en dat Gen 1:1 onmiskenbaar in dit patroon past.¹⁹⁶ Er zijn echter andere Mesopotamische teksten aan te wijzen waarin dat niet het geval is, en helemaal geen sprake is van het maken van scheiding. Een van deze teksten is bijvoorbeeld het epos van de Enuma Elisj. Als we de redenering van Van Wolde zouden volgen, zouden we eveneens kunnen stellen dat Gen 1 onmiskenbaar past in het patroon van de Enuma Elisj of The Bilingual account of the World by Marduk.¹⁹⁷

5.1 Scheppingsverhalen in het oude Nabije Oosten

Israël was niet het enige volk in het oude Nabije Oosten dat scheppingsverhalen kende. Het volk participeerde in een cultuur met een levendige interesse in kosmogonische teksten.¹⁹⁸ In Mesopotamische, Egyptische en Sumerische culturen komen we dan ook vergelijkbare verhalen tegen. Ouder wetenschappelijk onderzoek heeft vaak aangenomen dat Gen 1 rechtstreeks afhankelijk was van een of meer van deze verhalen.¹⁹⁹ Het richtte zich vooral op het Babylonische Enuma Elisj dat in 1876 ontdekt werd. Men ging er vanuit dat Gen 1 met name van dit Babylonisch scheppingsverhaal gebruik heeft gemaakt. En er bestaan inderdaad vele overeenkomsten tussen beide verhalen. De volgorde van de gebeurtenissen is dezelfde en ook diverse details kennen grote overeenkomsten. Hiermee lijkt het voor de hand liggend dat het scheppingsverhaal uit Genesis elementen uit de Enuma Elisj heeft overgenomen. Daarbij is het zeker dat, als er al sprake is van afhankelijkheid, de schrijvers van Gen het scheppingsverhaal van de Babyloniërs hebben overgenomen, en niet omgekeerd. Het spijkerschrift waarin de Enuma Elisj is geschreven is namelijk beduidend ouder dan de Hebreeuwse tekst.

Men kan zich echter afvragen of de veronderstelling dat het scheppingsverhaal uit Gen

¹⁹⁶ Van Wolde, "Terug naar het begin", 10.

¹⁹⁷ Horowitz, "Mesopotamian", 107-134.

¹⁹⁸ Kosmogonie: samenstelling van twee woorden; kosmos (het gehele universum) en genia (geboorte, wording).

¹⁹⁹ Gunkel, "Schöpfung und Chaos"; Speiser, "Genesis".

1 afhankelijk is van het Babylonische Enuma Elisj wel juist is. We kunnen namelijk onderscheid maken tussen het basismateriaal waaruit Gen 1 is ontstaan, en de huidige eindredactionele compositie.²⁰⁰ Het ligt meer voor de hand te veronderstellen dat de verwantschap die de eindcompositie van Gen 1 vertoont met de Mesopotamische verhalen, niet meer en niet minder betekent dan dat de Bijbelse traditie zichzelf in lijn heeft gebracht met de traditionele tendensen van Babylonische wetenschap. Mesopotamische inzichten op dit gebied werden namelijk alom gerespecteerd en waren zeer invloedrijk. Hierbij waren wetenschap en religie sterk met elkaar vermengd. Ze konden niet van elkaar gescheiden worden in zaken als kosmogonie en de oorsprong van de mens. Ze gingen samen op en wetenschappelijke conclusies werden gehouden samen te gaan met onderliggend religieus geloof. Het ligt dus voor de hand dat de Bijbels traditie daar op heeft ingespeeld.

Recenter onderzoek richt zich dan ook meer op het Babylonische epos van Atrahasis (rond 1600 v.Chr.) dan op de Enuma Elisj.²⁰¹ In het epos van Atrahasis wordt gesproken over het maken van scheiding, de zondvloed, enz. waarbij de volgorde van de verhalen meer overeenkomst vertoont met de Bijbelse weergave. Desondanks lijkt het, om dezelfde redenen dan bij de Enuma Elisj, onwaarschijnlijk dat er een directe afhankelijkheid bestaat tussen Gen 1 en Atrahasis.

In plaats van Gen 1 afhankelijk te verklaren van Mesopotamische tradities, gaat men er tegenwoordig dan ook vanuit dat er in het oude Nabije Oosten een wijdverbreid scala aan beelden en ideeën bestond die Israël heeft opgenomen in z'n eigen scheppingsverhalen. Zo wijst Lambert erop dat er grote bezwaren zijn om Gen 1 afhankelijk te verklaren van de Enuma Elisj.²⁰² Volgens hem waren vele van de veronderstelde parallellen tussen Enuma Elisj en Gen 1, zoals de waterige oorsprong van de wereld en de scheiding van land en water, gemeengoed in de kosmologie van het oude Nabije Oosten. Een andere belangrijke reden om directe afhankelijkheid af te wijzen, is het gegeven dat de religie van Israël teveel verschilde van die van de Mesopotamische. Het Babylonische scheppingsverhaal wordt gekenmerkt door een opeenvolging van verschillende rivaliserende godheden, terwijl de Hebreeuwse versie gekenmerkt wordt door het monotheïsme. Een aanvullend argument wordt door Jacobsen gegeven.²⁰³ Hij wijst erop hoe Mesopotamische en Sumerische verhalen getransformeerd zijn in de Bijbelse weergave. In het Sumerische verhaal Eridu zijn alle dingen in hun oorsprong slecht en worden ze steeds beter, terwijl in Gen 1 alle dingen oorspronkelijk goed zijn, maar

²⁰⁰ Zie paragraaf 2.2.

²⁰¹ Wenham, "Genesis 1-15", xl-xlii, xlvi-l.

²⁰² Lambert, *JTS* 16 (1965), 287-300.

²⁰³ Lambert, *JTS* 16 (1965), 287-300.

door de zondeval steeds slechter worden. Het humanistisch optimisme van Mesopotamië wordt in Genesis volledig omgedraaid. In Genesis wordt juist de zonde/het zondige van de mens veelvuldig geïllustreerd: de zondeval, Kain en Abel, de zonen van God, de vervloeking van Ham, de toren van Babel, enz. De tegenstelling met Sumerische vloedverhalen wordt hierdoor alleen maar groter. De situatie van de mens is hopeloos zonder goddelijke genade. Daarnaast gaat het in de Mesopotamische verhalen over meerdere goden die het oneens zijn met elkaar en de vloed niet meer onder controle hebben, terwijl het in Genesis juist gaat over één God, die zowel alwetend als almachtig is, en een volstrekte controle over de vloed heeft. Verder had de Noach in de Mesopotamische weergaven het geluk dat hij de juiste god aanbad, terwijl de Noach uit de Bijbelse verhalen gered wordt vanwege zijn rechtvaardigheid. Een laatste groot verschil tussen de heidense mythologieën en Genesis is, dat er in de mythologieën een volstrekt andere relatie tussen God en de mensen bestaat, dan in de Genesisverhalen. In de mythologieën moet de mens de goden van voedsel voorzien, terwijl in de Genesisverhalen, juist God de mens van voedsel voorziet.

Uit deze tegenstellingen kunnen we concluderen dat Gen 1-11 Gods rechtvaardig karakter tegenover de grilligheid en willekeur van de Mesopotamische goden wil benadrukken, zijn macht tegenover hun onmacht, zijn zorg voor de mens tegenover hun profiteren van de mens, het monotheïsme tegenover het polytheïsme. Op eenzelfde manier becommentarieert Gen 1:1-3 gangbare voorstellingen uit het oude Nabije Oosten. Het benadrukt het monotheïsme van de God van Israël en geeft aan dat de zon, maan, sterren, en zeedieren - krachtige godheden in heidense mythologieën- ook slechts schepsels van deze God zijn.²⁰⁴ Gen 1:1 “God schiep de hemel en de aarde”, benadrukt het geschapen karakter van deze stoffelijkheden, tegenover de wijdverbreide Mesopotamische visie dat deze van eeuwigheid waren en dat schepping alleen maar ordening van pre-existent materiaal inhield.

Gen 1-11 is hiermee een grote polemieek tegen de religieuze voorstellingen van Mesopotamië.²⁰⁵ Daarom kunnen we niet anders dan concluderen dat Gen 1 noch van de Enuma Elisj noch van Atrahasis noch van Eridu afhankelijk is. De overeenkomsten die er zijn tussen Gen 1 en de Mesopotamische scheppingsverhalen zijn te verklaren door het gegeven dat er in het oude Nabije Oosten vele parallellen bekend waren, waarvan de schrijvers van Genesis zeker niet onwetend waren. Deze Babylonische scheppingsverhalen en mythologieën waren echter niet in overeenstemming met de geloofsovertuigingen van Israël.

²⁰⁴ Wenham, “Genesis 1-15”, xl-xlii, xlvi-l.

²⁰⁵ De torenbouw van Babel bijvoorbeeld, kan beschouwd worden als een satire tegen Babylon, dat claimde het centrum van de wereld en de poort naar de hemel te zijn.

Daarom wilden de schrijvers van Gen 1 hun overtuiging er tegenover stellen. Gen 1 moet dan ook beschouwd worden als een bewuste weergave van de Hebreeuwse visie op de schepping van de wereld. De schrijvers probeerden niet de oosterse scheppingsmythen, of ze nu Babylonisch, Egyptisch of Sumerisch van aard zijn, te demythologiseren, maar te verloochenen. Gen 1 valt de mythes aan door tegenovergestelde dingen te beweren. Het wil vooral het monotheïsme van de Hebreeuwse God tegenover het polytheïsme van de rivaliserende Mesopotamische godheden benadrukken. De auteurs van Genesis schrijven niet in afhankelijkheid van deze mythologieën, maar ze schrijven om ze af te wijzen.²⁰⁶

5.2 Van Wolde: *Het scheppingsverhaal uit Gen 1:1 past onmiskenbaar in het patroon van scheppingsverhalen uit Mesopotamië*

Op Van Wolde's conclusie dat Gen 1:1 onmiskenbaar past in het patroon van scheppingsverhalen uit Mesopotamië valt dus nogal wat af te dingen. Zoals we in bovenstaande paragrafen hebben aangetoond is er van directe afhankelijkheid tussen Gen 1 en Mesopotamische scheppingsverhalen überhaupt geen sprake. Daarnaast is het zo dat, al is er in sommige Mesopotamische verhalen sprake van het maken van scheiding tussen hemel en aarde, dit nog niet automatische inhoudt dat het werkwoord *ברא* in Gen 1:1 eveneens scheiden betekent. Om *ברא* met scheiden te kunnen vertalen hebben we op z'n minst twee objecten én een voorzetsel nodig, en niet aan allebei voorwaarden wordt in Gen 1 voldaan.²⁰⁷ Daarentegen vinden we in de Mesopotamische teksten die Van Wolde vergelijkt met Gen 1, juist wél de benodigde twee objecten én voorzetsels terug. Het Sumerische *Song of the Hoe* bevat het volgende vers: "en niet alleen haastte hij zich om de hemel van de aarde te scheiden".²⁰⁸ Het bijwoordelijk voorzetsel "ta" geeft de zesde naamval weer, en kan worden vertaald met "van". Een vergelijkbare tekst vinden we in de late bilinguale tekst van *Uruk*: "toen de hemelen gescheiden werden van de aarde".²⁰⁹ Hierin wordt het voorzetsel *itti* "van" gebruikt.

In de Mesopotamische teksten waarnaar Van Wolde verwijst, komen we dus óf voorzetsels óf zesde naamvallen tegen. Dit impliceert dat het Mesopotamisch concept van de oorsprong van de wereld geïnterpreteerd kan worden met "het scheiden van A van B". Van Wolde gaat voorbij aan het gegeven dat dit wezenlijk iets anders is dan "onderscheid maken

²⁰⁶ Wenham, "Genesis 1-15", xl-xlii, xlvi-l.

²⁰⁷ Zie hoofdstuk 6 voor een uitgebreide behandeling.

²⁰⁸ Zie <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>.

²⁰⁹ SpTU 3 [E. von Weiher (bearb), *Spätbabylonische Texte aus Uruk* (Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka, 10; Berlin: Mann, 1983)], 67 I:9-10.

tussen A en B”, zoals zij Genesis 1:1 wil vertalen. Daarom zijn de teksten niet geschikt als vergelijkend materiaal voor de interpretatie van Genesis 1. Bovendien hebben we gezien dat Van Wolde zeer selectief te werk gaat met de keuze van haar teksten. Er zijn allerlei teksten uit de leefwereld rondom de Bijbel te vinden waarin de schepping van hemel en aarde niet als scheiden wordt voorgesteld, maar als scheppen, maken of bouwen.²¹⁰ Al die termen worden naast- en door elkaar gebruikt. Van Wolde’s bewering dat Gen 1:1 “onmiskenaar” past in het patroon van het scheiden van de hemel en de aarde is dan ook te stellig. We kunnen met behulp van andere teksten eveneens het tegendeel beweren.²¹¹

²¹⁰ Horowitz, “Mesopotamian”, 135-142.

²¹¹ Horowitz, “Mesopotamian”, 107-134.

Hoofdstuk 6

Het gebruik van ברא in Gen 1, en elders in het Oude Testament

6.1 Is ברא altijd verbonden met twee of meer objecten?

Van Wolde stelt dat bij gebruik van het werkwoord ברא in Gen 1 en elders in het Oude Testament het subject God altijd gevolgd wordt door twee of meer lijdende voorwerpen. Waarom schiep God niet één ding of dier, maar steeds meerdere? Omdat, zo stelt Van Wolde, God niet schiep maar scheidde. De aarde van de hemel, het land van de zee, de zeemonsters van de vogels en het gekrioel op de grond. Van Wolde gaat echter zeer selectief te werk in haar verwijzingen naar andere Oudtestamentische teksten waarin ברא voorkomt. Van de vijftien keer dat dit werkwoord in de Hebreeuwse Bijbel voorkomt bespreekt ze er slechts drie.²¹² Er zijn echter talloze andere plaatsen in het Oude Testament aan te wijzen waar het werkwoord ברא voorkomt en juist wel verbonden is met één enkelvoudig object.²¹³ Op geen van die plekken past de betekenis scheiden. In bijvoorbeeld Jes 43:15 wordt gesproken over God als de formeerder van Israël. Hier is ברא verbonden met slechts één object en moet het wel scheppen betekenen en niet scheiden. Zo ook in Ps 51:12 alwaar het gaat over het scheppen van een rein hart. Gen 5:1 spreekt over God die Adam schiep, Jes 43:1 heeft het over uw schepper, Mal 2:10 refereert aan één God die ons geschapen heeft, Amos 4:13 heeft het over Gods scheppen van de wind, etc. In al deze teksten is ברא verbonden met slechts één object en moet het wel met scheppen vertaald worden. Daarnaast staat ברא vaak parallel met een ander werkwoord dat scheppen betekent,²¹⁴ bijvoorbeeld met עשה “maken”,²¹⁵ יצר “vormen”,²¹⁶ נטה “uitspreiden (als een tent)”, כון “oprichten/vestigen/tot stand brengen”.²¹⁷ In bijvoorbeeld Gen 6:7a staat ברא parallel aan עשה in Gen 6:7b. Dit synoniem parallelisme ondersteunt dat ברא op deze plaatsen alleen de betekenis van “scheppen, maken, vormen” kan

²¹² Num 16:30, Jes 45:6-7 en Jes 45:18-19.

²¹³ Jes 45:15, Ps 51:122, Gen 5:1.

²¹⁴ Een beroep doen op parallelisme om betekenissen van woorden helder te krijgen is zeker geen verouderde wetenschap zoals Van Wolde suggereerde in Trouw 16 oktober 2009, 28. We geven een paar recente commentaren om het tegengestelde aan te tonen: W. G. E. Watson, *Classical Hebrew Poetry: A Guide to its Techniques* (JSOTSup, 26) Sheffield (1986), 114-159; W. G. E. Watson, *Traditional Techniques in Classical Hebrew Verse* (JSOTSup, 170) Sheffield (1994), 104-312; A. Wagner (ed), *Parallelismus membrorum*, OBO, 224; Freiburg (2007); A. Berlin, *The Dynamics of Biblical Parallelism* (rev. en uitgebreide editie) Grand Rapids, 2008.

²¹⁵ Gen 5:1; Jes 41:20; 43:7; 45:7, 12, 18; Amos 4:13.

²¹⁶ Jes 43:1, 7; 45:7, 18; Amos 4:13.

²¹⁷ Ps 51:12.

hebben. Daarnaast blijkt uit deze parallellen dat ברא in hetzelfde semantisch veld thuishoort als werkwoorden die verwijzen naar constructieve, bouwende, makende activiteiten.

6.2 Het scheiden van twee objecten, en het ontbreken van een voorzetsel.

Om een hebreuws werkwoord te kunnen vertalen met scheiden, hebben we op z'n minst twee objecten én een voorzetsel nodig als מן of בין.²¹⁸ Alleen wanneer בדל gebruikt wordt in de betekenis van selecteren, onderscheid maken tussen, kan deze ontbreken.²¹⁹ In alle andere gevallen moet scheiden geïnterpreteerd worden als splijten, kloven.²²⁰

Van Wolde lijkt ברא in Gen 1 te willen vertalen met scheiden in de betekenis van “onderscheid maken tussen” en niet in de betekenis van “splijten, opsplitsen”. Echter in Gen 1 is ברא in bepaalde verzen verbonden met slechts één object, en kan er dus geen sprake zijn van het maken van onderscheid. Zo spreekt Gen 1:27 over God die de mens (één object) schept. Om hier vol te kunnen houden dat ברא scheiden betekent moeten er twee objecten bij betrokken zijn. Men (onder-)scheidt nu eenmaal het één van het ander. Dit levert voor Van Wolde een moeilijkheid op. Gewoonlijk wordt Gen 1:27 vertaald met “God schiep de mens naar zijn beeld; naar Gods beeld schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen”. Behalve dat hier geen sprake is van twee objecten, ontbreken ook de benodigde voorzetsels. Om dit op te lossen, beroept Van Wolde zich op Randall Garr.²²¹ Garr betoogt dat de gebruikte voorzetsels כ en ב in Gen 1:26-27 respectievelijk een vergelijkende of plaatsbepalende functie hebben. Het voorzetsel ב in בצלמו beperkt iets tot een specifieke ruimtelijke locatie in of binnen een bepaald gebied of eenheid. In Gen 1:27 is God de eenheid of verzameling waarbinnen de mens wordt gesitueerd, en gaat het om “het beeld van God” en om “zijn beeld”. Daarop betoogt Van Wolde dat de handeling die in Gen 1:27 wordt beschreven door het werkwoord ברא, start bij een beginsituatie waarin de mens ingesloten is in de eenheid “verzameling God”. Het werkwoord wil uitdrukking geven aan het gegeven dat God de mens scheidt van zichzelf. Van Wolde zegt “Het woord צלם “beeld” beschrijft de mens als een teken of

²¹⁸ Zie bijvoorbeeld Gen 1:4; “God maakte scheiding tussen (בין) het licht en tussen het donker; Exod 26:33; “het gordijn zal de heilige plaats scheiden van (מן) de meest heilige plaats (heilige der heiligen)”.
Andere voorbeelden: Lev 20:24; Num 16:9; Jes 56:3.

²¹⁹ Zie bijvoorbeeld Deut 4: 41; Ezra 10:16; 1 Kron 23:13. In alle teksten waarin בדל gebruikt wordt zonder voorzetsel past een betekenis “scheid, in tweeën splitsen” niet.

²²⁰ Zie bijvoorbeeld Lev 1:17; Lev 5:8, de vleugels van een vogel zijn gedeeltelijk gespleten van zijn romp. Een vergelijkbaar werkwoord is בקע “kloven”. Het wordt gebruikt in Exod 14:16 voor God die de zee doorklooft, en in Gen 7:11, voor de bronnen van de grote vloed die opensplijten.

²²¹ Garr, “In His Own Image”, 98-99 .

representant van God, en het werkwoord ברא geeft aan dat God deze mens scheidt van zichzelf, hem op afstand zet en situeert op zijn eigen plaats op aarde”.²²² Een soortgelijke situatie komen we volgens Van Wolde tegen in Gen 1:27c. De ene mens wordt opgesplitst in twee geslachten, man en vrouw. Hier wil het werkwoord ברא weergeven dat God scheiding maakt binnen een unieke eenheid, de ene mens, en deze scheidt in mannelijke en vrouwelijke wezens. Hiermee komt Van Wolde tot de volgende interpretatie: “God scheidde de mens, die (in) zijn beeld is, van zichzelf; die (in) het beeld van God is, scheidde hij van zichzelf; hij scheidde hen in mannelijk en vrouwelijk”.²²³ Om haar conclusie vol te kunnen houden, moet Van Wolde bovengenoemde frase zeer vrij interpreteren en voegt ze in haar interpretatie twee keer “van zichzelf” toe, opdat het weer past. Dit impliceert een zo diep ingrijpen in de tekst, dat dit niet toelaatbaar is.

In haar verwijzing naar Jes 45:7 past Van Wolde haar interpretatie opnieuw aan haar opvattingen aan. In deze tekst wordt van God gezegd dat Hij de ברא is van de duisternis en het onheil (en elders van andere zaken).²²⁴ Om hier vol te kunnen houden dat ברא scheiden betekent, heeft Van Wolde opnieuw twee objecten nodig. Die creëert ze door in haar interpretatie het woordje “van” toe te voegen. Vervolgens interpreteert ze de tekst met: “... die het licht vormt en van het donker scheidt, die de vrede maakt en van het kwaad scheidt”.²²⁵ Volgens Van Wolde moet ברא hier wel met scheiden vertaald worden omdat hier wordt terugverwezen naar Gen 1, waar niet expliciet gezegd wordt dat God het duister zou hebben geschapen. Verder wordt volgens haar het werkwoord ברא in Jes 45:7 vooral gebruikt om het contrast tussen licht en duisternis, tussen vrede en het kwaad, uit te drukken.

Door toevoeging van het woordje “van” lijkt het inderdaad dat hier gezegd wordt dat God het licht van het donker en de vrede van het kwaad scheidt. Maar dat staat er niet. Daarnaast is het logischer om ברא hier juist wel met scheppen te vertalen. Uit de laatste zin van Jes 45:7 blijkt namelijk dat alle eerder genoemde handelingen van God worden samengevat met עשה.²²⁶ Daarmee fungeert עשה als een overkoepelende term waaronder ook ברא valt. Opnieuw is dit eerder een aanwijzing dat de twee woorden een vergelijkbare betekenis hebben. Het argument dat ברא in Jes 45:7 niet met scheppen vertaald kan worden

²²² Van Wolde, “Terug naar het begin”, 13.

²²³ Ibidem, 18.

²²⁴ Jes 40:28, 42:5, 43:1, 43:15, 45:18, 57:19, 65:17, 65:18 (2x), Amos 4:3, Pred 12:1.

²²⁵ Van Wolde, “Terug naar het begin”, 16.

²²⁶ Parallellisme, zie paragraaf 6.1.

omdat dit grote problemen veroorzaakt in de Bijbelse theologie, is geen valide argument.²²⁷
Dergelijke overwegingen mogen bij een objectieve interpretatie van een tekst geen rol spelen.

6.3 Kan ברא in andere oudtestamentische teksten scheiden betekenen?

Van Woldes voorstel zou in kracht toenemen als ze kon aantonen dat er in het Oude Testament andere teksten voorkomen waarin ברא geen andere betekenis kán hebben dan scheiden/onderscheiden. Maar dit is niet het geval. Integendeel, de auteurs van de andere teksten gingen er duidelijk vanuit dat de betekenis van ברא gerelateerd is aan “construeren/bouwen”. Daarnaast vertaalt de LXX ברא meestal met χτιζω “funderen, bouwen”, of met ποισω “maken, bouwen, creëren”.²²⁸ Ook in Qumran waren de schrijvers bekend met abstracte woorden als בריאה “schepping” en בריאות “schepsels”.²²⁹ In al deze gevallen is het onmogelijk de werkwoorden te verbinden met de notie “scheiden”. Daarnaast wordt in DeuteroJesaja YHWH vaak de schepper genoemd.²³⁰ ברא vertalen met scheiden is in deze teksten niet passend. Er is steeds sprake van slechts één object en de benodigde voorzetsels ontbreken. Zo ook in Jes. 57:18-19. In deze tekst wordt YHWH beschreven als de Schepper van de lofprijzing die op de lippen van de Israëlieten ligt. Ook in deze tekst kán ברא niet anders worden vertaald dan met scheppen. De context ademt vreugde en het zou vreemd zijn als God een scheiding tussen vreugde en vreugde zou maken, tussen Jeruzalem en de mensen. In Ps 102:19 wordt een “komende generatie” parallel aan “het volk dat nog geschapen wordt” geplaatst. Als we 19b vertalen met “het volk dat nog gescheiden wordt”, krijgen we wel een heel vreemde tekst. Een ander late tekst waarin God iets nieuws scheidt is Jer 31:22. Het visioen van de hoop is dat “de moeders van Israël hun armen uitstrekken naar hun kinderen”.²³¹ In deze tekst gaat het om een vreugdevolle reünie en zeker niet om een scheiding.

²²⁷ Dit zou betekenen dat God zelf het donker en het kwaad heeft geschapen.

²²⁸ Zoals het geval is in Gen 1:1.

²²⁹ F. G. Martínez, “Creation in the Dead Sea Scrolls”, in G. H. van Kooten (ed.), *The creation of Heaven and Earth: Re-interpretations of Genesis 1 in the Context of Judaism, Ancient Philosophy, Christianity, and Modern Physics*, (Leiden, 2005), 49-70.

²³⁰ Bijvoorbeeld in Jes 40:26, 28; 42:5; Jes 43:1, 15.

²³¹ B. Becking, *Between Fear and Freedom: Essays on the Interpretation of Jeremiah 30-31* (OTS 51) Leiden 2005, 225.

Hoofdstuk 7

Overige argumenten en conclusies van Van Wolde.

Van Woldes conclusies zijn vooral gebaseerd op haar opvattingen met betrekking tot de syntaxis van Gen 1:1-3, haar vergelijking van Gen 1:1-3 met scheppingsverhalen uit het oude Nabije Oosten, en het gebruik van ברא in Gen 1 en elders in het Oude Testament. Daarnaast zijn ze gebaseerd op een aantal conclusies die ze in de loop van haar onderzoek heeft getrokken. In dit hoofdstuk bespreken we per paragraaf een conclusie, en geven hier een kort commentaar op.

7.1 Inventarisatie van werkwoorden waarmee in Gen 1:1-2:4a Gods scheppingswerk wordt weergegeven

Van Wolde begint haar onderzoek met een inventarisatie van werkwoorden die in Gen 1 gebruikt worden om een proces van scheppen, maken, voortbrengen of iets dergelijks weer te geven. Uit deze inventarisatie concludeert ze dat het scheppingsproces in Gen 1 vooral beschreven wordt met het spreken van God אמר, gevolgd door het werkwoord היה in de aanvoegende wijs in directe rede, of door het werkwoord עשה. Tegelijkertijd concludeert ze dat wat wij gewoonlijk scheppen noemen, juist niet wordt weergegeven met het werkwoord ברא. Volgens haar drukt het werkwoord ברא een temporeel proces uit waarin in de beginsituatie het subject God aanwezig is, en een object aanwezig is dat gedacht wordt als één geheel. Vervolgens verricht het subject een bepaalde handeling ten opzichte van het ene object waarmee Hij twee (of meer) objecten creëert en die ruimtelijk van elkaar scheidt. In de eindsituatie bevinden zich twee (of meer) objecten op ruimtelijke afstand van elkaar.

Van Wolde zegt dat dit het temporeel proces is dat wordt bedoeld in Gen 1:1. God handelt ten opzichte van de aan het begin van het verhaal reeds bestaande watermassa, en plaatst daarin twee componenten, hemel en aarde, op ruimtelijke afstand van elkaar. Een proces van het maken van scheiding. Maar uit haar veronderstelling dat het scheppen van God in Gen 1 alléén of vooral beschreven wordt in termen van het spreken van God, of met het werkwoord עשה, volgt niet noodzakelijkerwijs dat ברא niet iets van schepping zou kunnen betekenen. Wat van Wolde in haar betoog probeert aan te tonen veronderstelt ze reeds aan het begin. Feitelijk maakt ze hier gebruik van een cirkelredenering.

7.2 Scheppen wordt in het Oude Testament beschreven met andere werkwoorden dan ברא

Van Wolde wijst er in haar onderzoek veelvuldig op dat er meerdere werkwoorden in het Bijbels Hebreeuws voorkomen die scheppen betekenen.²³² Volgens haar wordt telkens wanneer God in Gen 1 iets nieuws maakt dit uitgedrukt met עשה. Hierbij is God altijd het handelend subject en iets of iemand het lijdend voorwerp. Dat God iets nieuws schept, blijkt uit het gegeven dat het lijdend voorwerp niet eerder is voorgekomen en dat het geen bepaald lidwoord heeft. Van Wolde concludeert hieruit dat עשה een proces weergeeft dat we gewoonlijk vertalen met scheppen.

Maar deze bewering is niet geheel juist. Het werkwoord עשה komt zeven keer in het scheppingsverhaal voor, maar slechts driemaal om de schepping van iets nieuws uit te drukken.²³³ Al deze drie keren komt het lijdend voorwerp wél eerder voor, en juist daarom heeft dit lijdend voorwerp alle drie de keren wél een bepaald lidwoord. Het gaat bij het gebruik van עשה in Gen 1 dus helemaal niet per definitie om het scheppen van iets nieuws.

Van Wolde heeft wel gelijk als ze zegt dat het formerende, creërende, scheppende werk van God in de rest van het Oude Testament (ook) door andere werkwoorden dan ברא wordt uitgedrukt. In bijvoorbeeld Ex 20:11, 2 Kon 19:1, Ps 115:15 en Jer 32:17 wordt eveneens het werkwoord עשה gebruikt om Gods scheppingswerk weer te geven. Zo ook in Jes 51:13. Hier wordt God de schepper van de mens genoemd en wordt eveneens gebruikt gemaakt van het werkwoord עשה en niet van ברא. Maar haar conclusie dat daarom ברא geen scheppen kan betekenen is niet juist. Het een sluit het ander niet uit. Sterker nog, een vergelijking van Gen 1:1 met deze teksten weerspreekt haar stelling eerder dan dat hij hem ondersteunt. Als de schepping van de mens in Jes 51:13 met עשה wordt beschreven en in Gen 1:27 met ברא, dan is dat eerder een aanwijzing dat deze woorden een vergelijkbare betekenis hebben.²³⁴ Verder wijzen dit soorten teksten erop dat de notie van God als schepper van de mens en van hemel en aarde heel normaal is in het Oude Testament, en dat dit met verschillende werkwoorden kan worden weergegeven. Uit het gegeven dat het ene werkwoord, in dit geval עשה, scheppen betekent, volgt dus niet noodzakelijkerwijs dat het andere, ברא, dat niet kan betekenen. Het lijkt eerder een juistere conclusie om te stellen dat ze een vergelijkbare betekenis hebben.

²³² Onder andere עשה, קנה, יצר, פעל.

²³³ Gen 1:7 het uitspansel; Gen 1:16 de lichten; Gen 1:25 de levende wezens.

²³⁴ Synoniem parallélisme.

7.3 Het zelfstandig naamwoord Schepper

Een van Van Woldes argumenten voor het vertalen van ברא met scheiden, is dat het abstracte zelfstandig naamwoord “Schepper” volgens haar in het hebreuws nooit wordt weergegeven met een actief deelwoord van ברא.²³⁵ Ze volgt hierin Florentino García Martínez, die beargumenteert dat in het Hebreuws God alleen Schepper genoemd wordt met deelwoorden van עשה, יצר en פעל.²³⁶ Van Wolde neemt de argumenten van García Martínez over, maar heeft deze niet kritisch bekeken.²³⁷ Het deelwoord van ברא wordt namelijk tenminste 13 keer in het hebreuws gebruikt om God als Schepper te beschrijven.²³⁸ Dit gebeurt niet alleen in frases als “Schepper van de hemel” of “Schepper van de aarde”, maar eveneens op een meer abstracte manier, “uw Schepper”(Jes 43:1)²³⁹ en “Schepper van Israël” (Jes 43:15).

Van Woldes argument dat het abstracte zelfstandig naamwoord “Schepper” in het Hebreuws nooit wordt weergegeven met een actief deelwoord van ברא, blijkt zeer zwak te zijn. Daarentegen roept haar argumentatie eerder de vraag op, waarom we in het Hebreuws nooit het abstracte zelfstandig naamwoord “scheider” of “onderscheider” tegenkomen.²⁴⁰

7.4 Hemel en aarde worden twee keer geschapen

Van Wolde vraagt zich af of met ברא van de hemel en de aarde in Gen 1:1 hetzelfde wordt bedoeld als met de schepping van de hemel en de aarde in Gen 1:6-7 en Gen 1:9. Als ברא formeren, maken of scheppen zou betekenen, dan zou dit inhouden dat in Gen 1:1 de hemel en de aarde geschapen zijn. Maar hoe zit het dan met Gen 1:6 en Gen 1:9 waarin ook wordt gesproken over de schepping van de hemel en de aarde. Hemel en aarde worden hiermee twee keer geschapen. Dit lijkt niet logisch. Van Wolde concludeert hieruit dat het werkwoord ברא blijkbaar iets anders betekent dan formeren, maken, scheppen.²⁴¹

²³⁵ Van Wolde, “Why the verb”, 20.

²³⁶ F. G. Martínez, “Creation in the Dead Sea Scrolls”, 49-70.

²³⁷ Evenals García Martínez, heeft ze verzuimd de lijst met voorbeelden van het deelwoord קנה te completeren (Gen 14:18, 22; Deut 32:6).

²³⁸ Het deelwoord vinden we in de volgende teksten: Jes 40: 28 (schepper van de einden van de aarde); 42:5 (schepper van de hemelen); 43:1 (uw schepper); 43:15 (schepper van Israel); 45:7 (schepper van de duisternis en schepper van het kwaad); 45:18 (schepper van de hemel); 57:19 (schepper van het gebed op de lippen van een man); 65:17 (schepper van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde); 18 (Ik ben de schepper, schepper van Jeruzalem als een vreugde); Amos 4:13 (schepper van de wind); Spreuken 12:1 (uw schepper).

²³⁹ Jes 43:1 בראך

²⁴⁰ B. E. J. H. Becking en M. C. A. Korpel, “To Create, to Separate or to Construct: An Alternative for a Recent Proposal as to the Interpretation of the Verb br’ in Genesis 1:1-2:4a”, *Journal of Hebrew Scriptures* 10, 3 (2010).

²⁴¹ Van Wolde, “Terug naar het begin”, 8.

In Gen 1:6-7 wordt beschreven hoe God de hemel maakte als een gewelf in de watermassa en Gen 1:9 beschrijft hoe God de aarde uit het water tevoorschijn laat komen. De initiële situatie van een niet nader beschreven eenheid wordt omgevormd tot een uiteindelijke situatie van vier onderscheiden ruimtelijke realiteiten.²⁴² Van Wolde zegt “Als dit is wat het werkwoord **ברא** wil weergeven, dan betekent dit een proces van ruimtelijke scheiding”.²⁴³

Echter, dat in Gen 1:6-7 sprake is van scheiding van wateren is duidelijk, maar daarvan is geen sprake in Gen 1:9. In dit vers wordt juist gesproken over wateren die op één plaats samenvloeien. Daarnaast is in Gen 1:1 geen sprake van wateren, maar van hemel en aarde. Van Wolde heeft te weinig oog voor het gegeven dat **ברא** in Gen 1:1 andere objecten kent dan **בדל** in Gen 1:6-7. In Gen 1:1 heeft het werkwoord **ברא** betrekking op de objecten de hemel en de aarde, terwijl in Gen 1:6-7 het werkwoord **בדל** betrekking heeft op de wateren. Daar komt bij dat God in Gen 1:7 het uitspansel al gemaakt (**עשה**) had, voordat hij de wateren scheidde (**בדל**).

7.5 **ברא** is nauw verwant aan **בדל**

In de conclusie van Van Wolde lijkt **ברא** is nauw verwant aan **בדל**. Maar Van Wolde heeft er te weinig oog voor dat de betekenis van het werkwoord **ברא** veel dichter bij **עשה** ligt. Aan het eind van het scheppingsverhaal in Gen 2:2-3 lezen we: “Toen God op de zevende dag het werk voltooid had, dat Hij gemaakt (**עשה**) had, rustte Hij op de zevende dag van al het werk, dat Hij gemaakt (**עשה**) had. En God zegende de zevende dag en heiligde die, omdat Hij daarop gerust heeft van al het werk dat God scheppende (**ברא**) tot stand had gebracht”. Hieruit blijkt dat **ברא** en **עשה** nauw met elkaar verbonden zijn.²⁴⁴ Hetzelfde beeld komt naar voren als we Gen 1:1 “in den beginne schiep (**ברא**) God de hemel en de aarde” vergelijken met Gen 2:4 “ten tijde dat de Here God aarde en hemel maakte (**עשה**)....”.

Gen 2:4 weerspreekt Van Wolde eerder, dan dat het haar argumenten ondersteunt. Het spreekt van de geschiedenis van de hemel en de aarde toen zij geschapen (**ברא**) werden, en van de Here God die aarde en hemel maakte (**עשה**). We hebben hier van doen met een chiastische parallellisme, waarin **ברא** en **עשה** een vergelijkbare betekenis hebben.

²⁴² Hemel, aarde, diepte, wateren.

²⁴³ Van Wolde, “Terug naar het begin”, 10.

²⁴⁴ Opnieuw synoniem parallellisme.

7.6 Twee manieren van scheppen

Van Wolde gaat er vanuit dat telkens wanneer God iets nieuws maakt, dat Hij dat doet door te spreken óf in de aanvoegende wijs waarop direct het eindresultaat volgt “en het was alzo”, óf in de aanvoegende wijs waarop het werkwoord עשה volgt “en Hij maakte”. Volgens Van Wolde komt in Gen 1:20-21 en 26-27 het scheppingsproces dat hierin beschreven wordt met geen van deze beide manieren overeen, omdat het zogenaamde *Tatbericht* met het werkwoord עשה ontbreekt. Toch klopt haar conclusie niet helemaal. Ook deze verzen behoren tot Gods tweede manier van scheppen. God spreekt in Gen 1:20, 24 in de aanvoegende wijs, en daarna lezen we in Gen 1:21, 26 niet God maakte (met het werkwoord עשה), maar God schiep (met het werkwoord ברא). Ook hieruit blijkt dat we de betekenis van ברא veel dichter bij עשה moeten zoeken, dan bij בדל.

7.7 Een nieuwe visie?

Van Wolde suggereert met haar onderzoek een nieuwe visie op de interpretatie van Gen 1:1 te hebben geven. Maar deze visie blijkt minder nieuw dan dat Van Wolde suggereert. Het Hebreeuwse handwoordenboek van Gesenius (1810) geeft reeds aan dat het werkwoord ברא met uithouwen vertaald kan worden, en refereert aan het Arabische werkwoord *bry* wat afsnijden betekent.²⁴⁵ Volgens Gesenius is dit de oorspronkelijke betekenis van ברא in de Piël. We vinden deze werkwoordsvorm terug in bijvoorbeeld Jesaja 17:15, 18 en Ezechiël 23:47. Op autoriteit van Gesenius kwamen vele latere onderzoekers, onder andere de Nederlandse onderzoekers Brongers en Noordmans, tot de conclusie dat de basisbetekenis van ברא snijden of scheiden moet zijn.²⁴⁶ De visie van Van Wolde is dus helemaal niet zo nieuw, ze had vele voorgangers.

²⁴⁵ B. E. J. H. Becking en M. C. A. Korpel, “To Create, to Separate or to Construct”.

²⁴⁶ H. A. Brongers, *De Scheppingstraditie bij de Profeten*, Amsterdam 1945, 17.
O. Noordmans, *Herscheping: Beknopte dogmatische handleiding voor godsdienstige toespraken en besprekingen*, Zeist 1934, 70.

Hoofdstuk 8

Samenvatting en conclusies

In oktober 2009 werd Ellen Van Wolde bevestigd in het ambt van hoogleraar Exegese van het Oude Testament en Bronteksten van het Jodendom aan de Faculteit der Theologie en Faculteit der Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen. Haar inaugurele rede had als titel “*Terug naar het Begin, Waarom Genesis 1:1 niet gaat over Gods schepping van hemel en aarde*”. Ze kwam in haar rede tot de conclusie dat Gen 1:1-2 een tekst blijkt te zijn die niet gaat over een absoluut begin in de tijd, maar over het begin van een bepaalde handeling. Vervolgens blijkt de handeling waarover Gen 1:1 spreekt, niet scheppen maar scheiden te zijn. Bovendien stelt Van Wolde dat Gen 1:1 niet gaat over een *creatio prima*, een eerste schepping, niet over een *creatio ex nihilo*, over een schepping uit het niets, en zelfs niet over een schepping uit chaos.

In deze scriptie heb ik de conclusies van Van Wolde aan een kritische beschouwing onderworpen. Ik heb dit gedaan door de stappen te volgen die zij heeft gezet om tot haar conclusies te komen. Van Wolde begint haar onderzoek met een inventarisatie van werkwoorden die in Gen 1 gebruikt worden om een proces van scheppen, maken, voortbrengen of iets dergelijks weer te geven. Hieruit concludeert ze dat het scheppingsproces in Gen 1 vooral beschreven wordt met het spreken van God, weergegeven met אָמַר, gevolgd door het werkwoord הָיָה in de aanvoegende wijs in directe rede, of door het werkwoord עָשָׂה. Tegelijkertijd concludeert ze dat het proces dat wij gewoonlijk scheppen noemen, niet beschreven wordt met het werkwoord בָּרָא. Maar uit haar veronderstelling dat het scheppen van God in Gen 1 alléén of vooral beschreven wordt in termen van het spreken van God, of met het werkwoord עָשָׂה, volgt niet noodzakelijkerwijs dat בָּרָא niet iets van scheppen zou kunnen betekenen.

In het vervolg van haar onderzoek, baseert Van Wolde zich voor een belangrijk deel op haar opvattingen met betrekking tot de syntaxis van Gen 1:1-3. Ze volgt in haar interpretatie Richard Holmstedt die Gen 1:1 weergeeft als een onbepaald beperkende relatieve bijzin.²⁴⁷ Volgens Van Wolde staat בָּרָאֵשׁת in Gen 1:1 (door het ontbreken van het bepalend lidwoord) in een status constructus verbinding met de hele relatieve bijzin die loopt van בָּרָא tot aan אֶת-הָאָרֶץ, en wordt deze relatieve bijzin beperkt in tijd. Ze zegt “Gen 1:1 wordt

²⁴⁷ Holmstedt, “The Restrictive Syntax of Genesis 1”, 56-67.

beperkt door בראשת, en moet daarom wel gaan over een specifiek, uniek moment in de reeds bestaande element tijd.²⁴⁸ Op een zeker moment in de tijd is God met zijn scheppingswerk begonnen. Het gaat in Gen 1:1 dan ook niet om een absoluut begin in de tijd (actio prima), maar om het begin van een specifieke actie, namelijk de goddelijke actie van ברא.²⁴⁹ Maar uit een grondige analyse van de syntaxis van Gen 1:1-2 blijkt dat het ontbreken van het bepalend lidwoord bij בראשת niet automatisch impliceert dat het in Gen 1:1 om een status constructus verbinding gaat. In temporele zinnen ontbreekt wel vaker het lidwoord.²⁵⁰ Daarnaast kan niet worden aangetoond dat בראשת hier persé niet een absolute betekenis zou kunnen hebben. Er zijn andere plaatsen in het Oude Testament aan te wijzen waar בראשת juist wel naar het begin van de tijd refereert (absoluut gebruik), en niet naar een speciale periode in de eeuwigheid (relatief).²⁵¹ Ook de context van Gen 1:1 maakt het zeer goed mogelijk dat בראשת in Gen 1:1 in absolute zin wordt gebruikt. Onderzoekers als bijvoorbeeld Wellhausen en Childs beschouwen Gen 1:1 daarom juist als een onafhankelijke hoofdzin.²⁵² Volgens deze (traditionele) interpretatie worden in Gen 1:1 Gods eerste scheppingsdaden vermeld, namelijk de schepping van de hemel en de aarde, inclusief een absoluut begin van de tijd. Van Wolde's uitleg van de syntaxis Gen 1:1-2, is zeer omstreng.

Van Wolde baseert haar conclusies verder op een analyse van de inhoudelijke betekenis van ברא. Uit haar inventarisatie van alle werkwoorden die in Gen 1 het scheppingsproces weergeven concludeert ze dat hier vooral gesproken wordt over עשה en בדל. Hierop vraagt ze zich af of de betekenis van ברא overeenkomt met dat van het werkwoord בדל. Ze concludeert dat het werkwoord בדל vooral de goddelijke daad van scheiding aan het begin, én de eeuwigdurende scheiding die veroorzaakt wordt door de hemellichamen, weergeeft, terwijl het werkwoord ברא slechts alleen de goddelijke daad van scheiding aan het begin van de schepping weergeeft. Daarnaast stelt ze dat de scheiding die weergegeven wordt met het werkwoord בדל altijd betrekking heeft op twee onderscheiden elementen die reeds bestaan, terwijl het werkwoord ברא altijd betrekking heeft op een soort van eenheid die vervolgens in meerdere elementen ruimtelijk wordt gescheiden.²⁵³ Beide werkwoorden ברא en בדל

²⁴⁸ Van Wolde, "Why the Verb", 7.

²⁴⁹ Ibidem, 8.

²⁵⁰ Jes 46:10, 40:21, 41:4, 26; Gen 3:22, 6:3, 4; Micha 5:1; Hab 1:12.

²⁵¹ Jes 40:21, 41:4, 46:10; Spreuk 8:23

²⁵² Wellhausen, "Die Composition des Hexateuchs"; Childs, "Myth and reality in the Old Testament".

²⁵³ Van Wolde, "Why the Verb", 3-5.

betekenen volgens haar scheiden, maar ze verschillen met betrekking tot hun beginpunt en de objecten waarop ze betrekking hebben. ברא wordt gebruikt om iets dat oorspronkelijk uit één geheel bestaat in twee of meer elementen op te delen/scheiden, en בדל wordt gebruikt om twee of meer bestaande elementen van elkaar te onderscheiden.

Op basis hiervan komt Van Wolde tot haar conclusie dat het in Gen 1:1-2 gaat om iets dat uit één geheel bestaat (oervloed) dat in twee of meer elementen (hemel en aarde) wordt gescheiden. Hiermee kan er dus geen sprake zijn van een *creatio ex nihilo*. Echter uit de analyse van de inhoudelijke betekenis van Gen 1:1-5, blijkt dat ברא weliswaar niet expliciet de betekenis van een *creatio ex nihilo* draagt, maar dat het desondanks in Gen 1:1 wel een om eenzelfde idee gaat. Het gebruik van het merisme והשמים ואת הארץ, in de betekenis van de gehele kosmos, verwijst juist naar een *creatio ex nihilo*. God schiep de gehele kosmos, niet een slechts stukje ervan. Verder wordt in Jes 45:7 expliciet vermeld dat God naast het licht ook de duisternis heeft geschapen,²⁵⁴ terwijl Van Wolde beweert dat deze reeds bestond.²⁵⁵ Daarnaast wordt in Gen 1 nergens melding gemaakt van materiaal dat God voor zijn schepping gebruikt zou hebben, waarmee een *creatio ex nihilo* wordt geïmpliceerd.²⁵⁶ Ook ander oud-testamentische passages spreken in soortgelijke bewoordingen.²⁵⁷ Een dergelijke interpretatie van ברא in Gen 1:1 is dan ook zeer aannemelijk.

Een andere conclusie van Van Wolde luidt dat het werkwoord ברא altijd wordt gevolgd door twee of meer lijdende voorwerpen, en een voorzetsel. Deze zijn nodig ברא met scheiden te kunnen vertalen. Maar deze stelling is niet houdbaar. Er zijn talloze plaatsen in het Oude Testament aan te wijzen waarin ברא verbonden is met slechts één object, en het simpelweg geen scheiden kán betekenen. Zo is in Ps 51:122 sprake van het scheppen van een rein hart, en wordt in Jes 43:15 over God gesproken als de formeerder van Israël. Zelfs in Gen 1 wordt in bepaalde verzen ברא gevolgd door slechts één object. Gen 1:27 spreekt over God die de mens (één object) scheidt. Hier ontbreken de voorwaarden om ברא met scheiden te kunnen vertalen. Om haar stelling vol te kunnen houden voegt Van Wolde in haar interpretatie een voorzetsel toe. Ze betoogt dat de handeling die in Gen 1:27 wordt weergegeven met werkwoord ברא, uitdrukking geeft aan het gegeven dat God de mens scheidt van zichzelf. Een soortgelijke situatie komen we volgens haar tegen in Gen 1:27c. Hier wordt met ברא uitge-

²⁵⁴ Jes 45:7 “Ik ben de Here en er is geen ander, die het licht formeer en de duisternis schep....”

²⁵⁵ Van Wolde, “Terug naar het Begin”, 24.

²⁵⁶ Bijvoorbeeld Ps 148:5; Spreuk 8:22-27.

²⁵⁷ Bijvoorbeeld Ps 33 en Ps 148.

drukt dat God scheiding maakt binnen de ene mens, in mannelijke en vrouwelijke wezens. Een en ander impliceert zo'n diep ingrijpen in de tekst, dat dit niet toelaatbaar is.

Volgens Van Wolde past het scheppingsverhaal uit Gen 1 onmiskenbaar in het patroon van andere scheppingsverhalen uit het oude Nabije Oosten, en vormt dit eveneens een argument om ברא met scheiden te vertalen. Een aantal Sumerische en Akkadische teksten bevatten verhalen over de schepping en de organisatie van het universum.²⁵⁸ Sommigen daarvan bevatten verhalen over scheiding van hemel en aarde.²⁵⁹ Volgens van Wolde laten de daar gebruikte Sumerische en Akkadische werkwoorden *bad* en *parāsu* zien, dat in het oude Mesopotamië de eerste handeling van de godheid eruit bestaat, dat hij hemel en aarde op ruimtelijke afstand van elkaar plaatst of scheidt. Van Wolde concludeert dat Gen 1:1 feilloos past in deze oud-oosterse voorstellingen van het allereerste begin.²⁶⁰ Maar in de analyse van de relatie tussen het scheppingsverhaal uit Gen en de Mesopotamische scheppingsverhalen, is gebleken dat van directe afhankelijkheid geen sprake is. Daarnaast kunnen we stellen dat, al is er in sommige Mesopotamische verhalen sprake van het maken van scheiding tussen hemel en aarde, dit nog niet automatische inhoudt dat het werkwoord ברא in Gen 1:1 eveneens scheiden betekent. Verder worden in alle Mesopotamische teksten waarnaar Van Wolde verwijst, voorzetsels gebruikt, hetgeen in Gen 1 niet het geval is. Daarom zijn ze niet geschikt als vergelijkend materiaal voor de interpretatie van Gen 1. Van Woldes bewering dat Gen 1:1 “onmiskenbaar” past in het patroon van het scheiden van de hemel en de aarde is dan ook te stellig. We kunnen met behulp van andere teksten eveneens het tegendeel beweren.²⁶¹

Ten slotte wijst Van Wolde er in haar onderzoek op dat er meerdere werkwoorden in het Bijbels Hebreeuws voorkomen die scheppen betekenen.²⁶² Zo wordt volgens haar telkens wanneer God in Gen 1 iets nieuws maakt dit uitgedrukt met עשה. Maar deze bewering is niet geheel juist. Het werkwoord עשה komt zeven keer in het scheppingsverhaal voor, maar slechts driemaal om de schepping van iets nieuws uit te drukken.²⁶³ Het gaat bij het gebruik van עשה in Gen 1 helemaal niet per definitie om het maken van iets nieuws. De stelling van Van Wolde dat het formerende, creërende, scheppende werk van God in de rest van het Oude Testament door andere werkwoorden dan ברא wordt uitgedrukt,²⁶⁴ en dat daarom ברא geen

²⁵⁸ Horowitz, “Mesopotamian”, 107-142.

²⁵⁹ zie bijlage 1

²⁶⁰ Van Wolde, “Why the Verb”, 11.

²⁶¹ Horowitz, “Mesopotamian”, 107-142.

²⁶² Onder andere עשה, קנה, יצר, יצר, פעל.

²⁶³ Gen 1:7 het uitspansel; Gen 1:16 de lichten; Gen 1:25 de levende wezens.

²⁶⁴ Ex 20:11, 2 Kon 19:1, Ps 115:15, Jes 51:13 en Jer 32:17

scheppen kan betekenen is niet juist. Het een sluit het ander niet uit. Sterker nog, een vergelijking van Gen 1:1 met deze teksten weerspreekt haar stelling eerder dan dat hij haar ondersteunt.²⁶⁵ Als de schepping van de mens in Jes 51:13 met עָשָׂה wordt beschreven en in Gen 1:27 met בָּרָא, dan is dat eerder een aanwijzing dat deze woorden een vergelijkbare betekenis hebben. Uit het gegeven dat het ene werkwoord, scheppen betekent, volgt niet noodzakelijkerwijs dat het andere, dat niet kan betekenen. Het lijkt eerder een juistere conclusie om te stellen dat ze hetzelfde betekenen. Daarnaast wijzen dit soorten teksten erop dat de notie van God als schepper van de mens en van hemel en aarde heel normaal is in het Oude Testament en dat dit met verschillende werkwoorden kan worden weergegeven.

De eindconclusie van het onderzoek in deze masterscriptie moet dan ook luiden dat de bewering van Van Wolde dat

“...Genesis 1:1-2 niet een tekst blijkt te zijn die gaat over een absoluut begin in de tijd, maar over het begin van een bepaalde handeling. Vervolgens blijkt de handeling waarover Gen 1:1 spreekt, niet scheppen maar scheiden te zijn. En het begin van die scheiding betreft de hemel en de aarde en niet het derde kosmische deel, de ondergrondse watermassa, die reeds bestond en blijft bestaan...Dus deze tekst vertelt niet over een *creatio prima*, een eerste schepping, niet over een *creatio ex nihilo*, over een schepping uit het niets, en zelfs niet over een schepping uit chaos...”²⁶⁶

te stellig en onvoldoende overtuigend is om over te gaan tot een nieuwe interpretatie van Gen 1:1-5.

²⁶⁵ Synoniem parallellisme.

²⁶⁶ Ibidem, 30.

Bijlage 1

De proloog voorafgaand aan het Gilgames epos en aan Enkidu and the Netherworld.

1. *In die dagen, in die verre dagen, in die nachten, in die verre nachten, in die jaren, in die verre jaren;*
8. *Toen de hemelen gescheiden waren/werden van de aarde;*
9. *Toen de aarde afgebakend werd van de hemelen;*
10. *Toen de naam/roem/faam van de mensheid gevestigd/gemaakt werd;*
11. *Toen An de hemelen voor zichzelf genomen had;*
12. *Toen Enlil de aarde voor zichzelf genomen had;*
13. *Toen de onderwereld gegeven werd aan Ereskigala als een cadeau.*

Deze tekst maakt niet duidelijk welke god de hemel van de aarde scheidde.

Een ongepubliceerde variant zegt dat An en Enlil ervoor zorgden dat de hemel en aarde van elkaar gescheiden werden:

11. *(Na) An maakte de hemel op afstand,*
12. *Enlil maakte de aarde op afstand.*

In het verhaal, genoemd The Song of the Hoe, lezen we in vers 3-5 dat Enlil de hemel en de aarde van elkaar scheidde om ruimte te creëren om het menselijke zaad van het land te laten groeien.

1. *Niet alleen maakte de Heer de wereld duidelijk in zijn juiste vorm*
2. *– de Heer, die nooit verandert het doel die hij vaststelt:*
3. *Enlil, die ervoor zorgt dat het menselijke zaad van het land voortkomt uit de aarde-*
4. *en niet alleen haastte hij zich om de hemel van de aarde te scheiden,*
5. *en haastte hij zich om de aarde van de hemel te scheiden,*
6. *maar, om het mogelijk te maken voor mensen om te groeien in ..(de naam van een kosmische locatie),*
7. *eerst schortte hij op de as van de wereld bij Dur-an-ki.*

Ook KAR 4, a kent een verhaal over de schepping van de mens.

1. *Nadat de hemel gemaakt was en gescheiden van de aarde, (is het) een betrouwbare compagnon.*

In Enki and Ninmah, bekend van Sumerische edities, lezen we in de eerste twee regels een incompleet verhaal van de scheiding van hemel en aarde.

1. *in oude dagen toen hemel en aarde (gescheiden waren/werden);*
2. *in oude nachten toen hemel en aarde (gescheiden waren/werden).*

In SpTU 3 67 wordt ook gesproken over scheiding van hemel en aarde.

1. *Utu, in vroege dagen, in hele oude dagen,*
3. *Utu, in vroege nachten, in hele oude nachten,*
5. *Utu, in vroege jaren, in hele oude jaren,*
7. *Utu, in dagen die voorbij zijn, nachten die er eens waren,*
9. *Utu, toen de hemelen gescheiden werden van de aarde,*
11. *Utu, toen dagen en nachten werden bepaald,*
13. *Utu, toen de zee het land omgaf.*

Bijlage 2

De Enuma Elish (2050-1750 v. Chr), vrije weergave door KU-Leuven.

Voordat er ook maar iets een naam had, voordat er sprake was van aarde, hemel, zon en maan, bestonden enkel Apsu, de zee met het zoete water, en Tiamat, de zee met het zoute water. Beide zeeën vermengden zich met elkaar en zo ontstonden de goden Lahmu en Lahamu. Ze kwamen tevoorschijn uit het slib aan de rand van de watervlakte. Samen maakten Lahmu en Lahamu nieuwe goden: Anshar, Kishar en Anu. Deze nieuwe goden brachten op hun beurt de machtige Ea en zijn vele broers voort. Ea en zijn broers waren rusteloos. Dag en nacht zweefden ze over het water. Apsu en Tiamat konden geen rust vinden. Ze smeekten Ea en zijn broers om stilte maar die hadden daar geen oor voor. Apsu besloot dat de enige manier om rust te krijgen was om Ea en zijn broers te vernietigen. Samen met de eerste generatie goden begon hij een complot te smeden. Ea hoorde echter van hun plannen en sloeg Apsu als eerste neer. Hierdoor ontstond er oorlog tussen de goden. Tiamat was woedend dat haar partner omgebracht was en ze maakte grote, woeste monsters om hiermee Ea en zijn broers te doden. Ze maakte giftige draken, demonen en slangen. Ze maakte de Adder, de Sphinx, de Leeuw, de gekke Hond en de Schorpioen. De sterkste van allen werd Kingu genoemd. Hij voerde het leger van Tiamat's monsters naar de hemel om daar de strijd met Ea en zijn broers aan te binden en zo de dood van Apsu te wreken. Terwijl Tiamat haar leger formeerde, maakten Ea en de godin Damkina de grote godheid Marduk. Marduk was het machtigste wezen dat er ooit bestaan heeft. Hij torende hoog boven de anderen uit. Hij had vier ogen en vier oren en kon alles zien en horen. Uit zijn ogen straalden lichtbundels en als hij sprak kwam er vuur uit zijn mond. Hij was zonder vrees dat straalde hij ook uit. De goden waren vol ontzag voor hem. "Ubent de Grote Zon!" riepen ze. Ea en de goden vertelden hem over het naderende leger van Tiamat. Ze hadden Marduk hard nodig in de strijd. "Ik zal voor jullie vechten" zei Marduk, "maar wanneer we winnen zal ik de heerser van het hele universum zijn." De goden stemden daarmee in. Marduk maakte zich gereed voor het gevecht. Hij verzamelde de vier winden om de weg naar Tiamat vrij te maken. Met groot machtsvertoon kwam Marduk uit de hemel aanzetten. Zijn strijdswagen werd getrokken door zijn strijdmakkers de Dood, de Vermorzelaar, Ongenaakbaar en de Snelle. In z'n hand hield hij de koninklijke scepter en ring, beide beschermd door een gouden pantser. Met zijn pijl en boog in de aanslag en vergezeld van bliksemschichten ging hij de strijd tegemoet. Marduk zag er bijzonder indrukwekkend uit. Tiamat's leger sloeg de schrik om het hart. Al het zeewater van Tiamat stroomde samen en vormde een enorme en afschrikwekkende draak. Ze opende haar mond om een luide schreeuw

te laten horen. Voordat ze echter een klank kon uitbrengen, had Marduk haar mond gevuld met een orkaan. Ze slikte de orkaan door, maar het natuurgeweld verloor niet aan kracht. Van binnenuit werd haar lichaam bijna in stukken gereten. . Voordat ze verder tot enige actie in staat was, schoot Marduk een van zijn pijlen af. De pijl raakte haar en ze viel in twee stukken uiteen. Tiamats monsters sidderden toen ze stierf. Uit de ene helft van haar lichaam maakte Marduk de hemel. De andere helft gebruikte hij om de aarde te maken. Marduk was nu de onbetwiste koning van het universum. Er was niemand die ooit zijn macht ter discussie stelde. Hij maakte de dagen van het jaar, de planeten, de sterren, de maan en hun banen aan de hemel. Hijzelf werd de zon en gaf de goden hun taken. Na verloop van tijd besloot hij een wezen te maken dat de goden zou kunnen dienen en de aarde zou kunnen bewerken. Marduk maakte om te beginnen een structuur van de botten die waren achtergebleven na het gevecht met de monsters. Vervolgens vormde hij er vlees omheen en blies er leven in. De naam van het schepsel was: mens. Het ging de aarde bewonen en de goden stegen op naar de hemel. Hierdoor waren de goden bevrijd van de eeuwigdurende arbeid.

Literatuurlijst

- N. Avigad, "Excavations in the Jewish Quarter of the Old City of Jerusalem", *Israël Exploration Journal* 22 (1971), 193-200.
- B. Bauer, "Der priesterliche Schöpfungshymnus in Gen 1", *TZ* 20 (1964).
- M. Bauks, *Die Welt am Anfang. Zum Verständnis von Vorwelt und Weltenstehung in Genesis und der altorientalischen Literatur* (WMANT 74), Neukirchen 1997.
- B. E. J. H. Becking, *Between Fear and Freedom: Essays on the Interpretation of Jeremiah 30-31* (OTS 51) Leiden 2005, 225.
- B. E. J. H. Becking en M. C. A. Korpel, "To Create, to Separate or to Construct: An Alternative for a Recent Proposal as to the Interpretation of the Verb br'in Genesis 1:1-2:4a", *Journal of Hebrew Scriptures* 10, 3 (2010).
- H. A. Brongers, *De Scheppingstraditie bij de Profeten*, Amsterdam 1945, 17.
- B. S. Childs, *Myth and reality in the Old Testament*, Londen 1962.
- G. W. Coats, *Genesis with an Introduction to Narrative Literature*, Michigan 1983.
- T. B. Dozeman, K. Schmid, B. J. Schwartz, *The Pentateuch*, Tübingen 2011, 125-138.
- H. Finggren TDOT 1: 267-284.
- Friesch Dagblad, 13 oktober 2009.
- W. R. Garr, *In His Own Image and Likeness. Humanity, Divinity, and Monotheism* (Culture and History of the Ancient East, vol 15) Leiden 2003, 87-88.
- H. Gunkel, *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit*, Göttingen 1895.
- G. F. Hasel, "The Significance of the Cosmology in Gen 1 in relation to Ancient Near Eastern Parallels", *AUSS* 10 (1972).
- I. Höver-Johag, TDOT 5: 296-317.
- R. D. Holmstedt, *The Restrictive Syntax of Genesis 1:1*, *Vetus Testamentum* 58 (2008), 56-67.
- W. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*, Winona Lake 1998.
- H. Jagersma, *Genesis 1:1 – 25:11*, (Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel), Nijkerk 1995
- J. Jers, "Schöpfung in Poesie und Prosa des Alten Testaments. Genesis 1-3 im Vergleich mit anderen Schöpfungstexten des Alten Testaments", *JBTh*5 (1990).

- T. R. Kämmer, K. A. Metzler, *Das Babylonische Welterschöpfungsepos Enuma Elis*, Münster 2012, 16-24.
- R. G. Kratz, *Die Komposition der Erzählenden Bücher des Alten Testaments: Grundwissen der Bibelkritik*, Göttingen 2000, 102-127, 230-248.
- J. Krsovec, *Der Merismus im Biblisch-Hebräischen und Nordwestsemitischen*, Rome 1977
- W. G. Lambert, "A new Look at the Babylonian Background of Genesis", *JTS* 16 (1965) 287-300.
- F. G. Martínez, "Creation in the Dead Sea Scrolls", in G. H. van Kooten (ed.), *The creation of Heaven and Earth: Re-interpretations of Genesis 1 in the Context of Judaism, Ancient Philosophy, Christianity, and Modern Physics*, (Leiden, 2005), 49-70.
- P. D. Miller, "El, the Creator of the Earth", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 239 (1980), 43-46.
- P. D. Miscall, "Isaiah. New Heavens, New Earth, New Book", *Reading between texts Intertextuality and the Hebrew Bible*, Louisville 1992, 41-56.
- H. P. Müller, THWAT 2: 711-712.
- C. A. Newsom, *The Self as Symbolic Space*, Leiden 2004, 86-87.
- O. Noordmans, *Herschepping: Beknopte dogmatische handleiding voor godsdienstige toespraken en besprekingen*, Zeist 1934, 70.
- V. Notter, *Biblischer Schöpfungsbericht und Ägyptische Schöpfungsmythen*, Stuttgart 1974.
- M. Ottoson, TDOT 1:389-391.
- B. Otzen, TDOT 2: 1-3.
- Reformatorisch Dagblad, 08 oktober 2009.
- J. T. A. G. M. van Ruiten, *Primaeval History Interpreted, The Rewriting of Genesis 1-11 in the book of Jubilees*, Leiden, Boston, Köln 2000.
- W. H. Schmidt, *Die Schöpfungsgeschichte der Priesterschrift Zur Überlieferungsgeschichte von Genesis 1:1-2:4a und 2:4b-3:24*, Neukirchen 1973.
- W. H. Schmidt, THWAT 1: 153-167.
- H. Seebass, *Genesis, vol. 1 Urgeschichte*, Neukirchen 1996.
- E. A. Speiser, *Genesis*, (The Anchor Bible Vol. 1), New York 1964.

- SpTU 3 [E. von Weiher (bearb), Spätbabylonische Texte aus Uruk (Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka, 10; Berlin: Mann, 1983)], 67 I:9-10.
- L. J. Stadelmann, *Hebrew Conception of the World, a philological and literary study*, Rome 1970.
- O. H. Steck, *Der Schöpfungsbericht der Priesterschrift. Studien zur literarkritischen und überlieferungsgeschichtlichen Problematik von Genesis 1:1-2:4a*, Göttingen 1981.
- H. J. Stoebe, THWAT 1: 652-664.
- B. Trimpe, *Von der Schöpfung bis zur Zerstreuung*, Osnabrück 2000.
- Trouw, 08 oktober 2009.
- D. Tsumura, *The earth and the waters in Genesis 1 and 2: A Linguistic Investigation*, Sheffield 1989.
- G. J. Wenham, *Genesis 1-15*, (Word Biblical Commentary Vol. 1), Texas 1987.
- C. S. Westermann, *Genesis 1-11*, Neukirchen 1999.
- E. Zenger, *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart 1996.
- E. J. van Wolde, "Why the Verb ברא Does Not Mean "to Create" in Genesis 1:1–2:4a", *Journal for the Study of the Old Testament* 34, 1 (2009).
- E. J. van Wolde, *Terug naar het begin*, Inaugurele Rede, Nijmegen 2009.
- E. J. van Wolde, *Verhalen over het begin. Genesis 1-11 en andere scheppingsverhalen*, Baarn 1995.